

ISSN 0135-2210

ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

ВІТЧИЗНЯНА
ІСТОРІЯ

ВИПУСК 9

1983

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ

ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

ВІТЧИЗНЯНА ІСТОРІЯ

РЕСПУБЛІКАНСЬКИЙ
МІЖВІДОМЧИЙ ЗБІРНИК

ЗАСНОВАНО В 1975 Р.

ВИПУСК 9

КИЇВ НАУКОВА ДУМКА 1983

В данном выпуске "Исторических исследований" печатаются материалы Всесоюзной научной конференции "Революция 1905-1907 годов - первая народная революция эпохи империализма /проблемы истории, источниковедения и историографии/".

Посвященная 75-летию революции 1905-1907 гг. в России конференция была проведена в г. Горловке Донецкой области 26-27 ноября 1980 г.

Для научных работников, преподавателей и студентов вузов, пропагандистов.

У даному випуску "Історичних досліджень" друкуються матеріали Все-союзної наукової конференції "Революція 1905-1907 років - перша народна революція епохи імперіалізму /проблеми історії, джерелознавства та історіографії/". Присвячена 75-річчю революції 1905-1907 рр. у Росії конференції була проведена в м. Горлівці Донецької області 26-27 листопада 1980 р.

Для наукових співробітників, викладачів і студентів вузів, пропагандистів.

Головна редакційна колегія

Ю.Ю. Кондуфор /головний редактор/, В.І. Клоков, І.М. Мельникова,
І.С. Слабеев, П.С. Сохань /заступник головного редактора/, М.І. Супру-
ненко, А.М. Шлепаков

Редакційна колегія випуску

В.Г. Сарбей /відповідальний редактор/, В.І. Бовикін, А.К. Волощенко,
В.А. Дунаєвський, В.І. Кізченко, Ю.П. Лавров /заступник відповідального
редактора/, А.П. Ткачук /відповідальний секретар/

Адреса головної редколегії
252601 Київ-1, МСП, Кірова, 4
Інститут історії АН УРСР
Тел. 29 67 92

Редакція історичної літератури

Знаменною віхою на шляху комуністичного будівництва в СРСР став історичний XXVI з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу. Він дав радянському народові чітку програму дальшого соціально-економічного, політичного й культурного розвитку. Високу оцінку на з'їзді одержала плідна праця радянських вчених, вклад суспільних наук, у тому числі - історичної, в духовний розвиток трудящих мас, у виховання їх на революційних, бойових і трудових традиціях партії, радянського народу.

Важливою подією в суспільно-політичному та науковому житті Радянської країни в період підготовки до XXVI з'їзду КПРС було святкування 75-річчя першої російської революції. Цій події, зокрема, присвячувалась Всесоюзна конференція Революція 1905-1907 років - перша народна революція епохи імперіалізму /проблеми історії, джерелознавства та історіографії/. Вона відбулася 26-27 листопада 1980 р. в Горлівці - великому промисловому центрі Донбасу, відомому своїми революційними і трудовими традиціями.

Конференцію організували і провели Інститут історії СРСР Академії наук СРСР, Інститут історії партії при ЦК Комуністичної партії України - філіал Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, Інститут історії Академії наук Української РСР, наукова рада з проблеми "Історія історичної науки" при відділі історії Академії наук СРСР, наукова рада з проблеми "Основні закономірності вітчизняної історії дожовтневого періоду" при секції суспільних наук Академії наук Української РСР, Донецький обком і Горлівський міськком Комуністичної партії України, Донецький державний університет.

У роботі конференції взяли участь близько тисячі чоловік, в тому числі вчені з різних союзних республік, відповідальні працівники Донецького обкому і Горлівського міськкому Комуністичної партії України, ветерани партії і соціалістичного будівництва, представники громадських організацій і державних установ, пропагандисти, викладачі вузів, технікумів, шкіл, аспіранти, студенти.

На пленарному засіданні були заслухані доповіді, органічно пов'язані своїм змістом з сьогоднішнім. Доповіді і повідомлення також були заслухані на засіданні семи секцій.

Розміщення матеріалів у збірнику відбиває структуру організації Всесоюзної наукової конференції, присвяченої 75-річчю першої російської революції. Увазі читачів пропонуються авторські розробки заслуханих на конференції доповідей і повідомлень. Посилання на джерела подаються після тексту кожного з надрукованих матеріалів.

Редколегія збірника висловлює впевненість, що матеріали конференції стануть у пригоді викладачам вузів, вчителям, агітаторам, пропагандистам у їх навчально-виховній та агітаційно-пропагандистській роботі, сприятимуть дальшому розвитку досліджень з історії першої російської революції. А ця історія - "невичерпне джерело творчого натхнення, школа політичної боротьби для нових поколінь революційних борців"^х.

^х Об идеологической работе КПСС: Сб. документов. - М., 1977, с. 416.

Ю.Ю. Кондуфор
/Київ/

РЕВОЛЮЦІЯ 1905-1907 рр. - ГЕНЕРАЛЬНА РЕПЕТИЦІЯ
ВЕЛИКОГО ЖОВТНЯ

Ленінське визначення революції 1905-1907 рр., як "генеральної репетиції" Великої Жовтневої соціалістичної революції, давно вже стало загальновідомим. Керуючись ленінською теоретичною спадщиною, спробуємо конкретизувати це геніальне формулювання. Насамперед звернемося до широко відомої ленінської роботи "Дитяча хвороба "лівизни" в комунізмі". В главі "Толовні етапи в історії більшовизму" характеризуються основні віхи революційного процесу 1905-1907 рр.: "Кожний місяць цього періоду дорівнював в розумінні навчання основам політичної науки - і мас і вождів, і класів і партій - рокові "мирного" "конституційного" розвитку. Без "генеральної репетиції" 1905 року перемога Жовтневої революції 1917 року була б неможлива"¹.

У написаній роком раніше статті "Третій Інтернаціонал і його місце в історії" В.І. Ленін підкреслював значення революційного досвіду, набутого масами в першій російській революції, та поширив його вплив на дві наступні. "Без такої "генеральної репетиції", як у 1905 році, - зауважував В.І. Ленін, - революції в 1917 як буржуазна, лютнева, так і пролетарська, Жовтнева, були б неможливі"².

В період першої російської революції всі соціальні верстви населення /поміщики, капіталісти, куркулі, середнє і найбідніше селянство, робітники/ відкрито виступили на захист своїх класових інтересів. Виразником останніх були політичні партії. Так або інакше втягнута в революційні події, що відбувалися в країні, кожна з них розкрила перед найширшими народними масами свою класову суть, і вони побачили, за що борються ті або інші партії, чий класові інтереси захищають. Революція 1905-1907 рр. показала всі класи та їхні партії в дії, стала справді генеральною перевіркою ідейно-теоретичних і тактичних настанов, якими керувалася кожна з існуючих тоді політичних партій в революційному процесі, що розвивався.

Безпосередньо протистояла трудящим масам в революції 1905-1907 рр. основна партія російської буржуазії - конституційно-демократична /кадети/. Проголосивши себе "партією народної волі", вона претендувала в революції не менш як на керівництво селянським і робітничим рухом. Навіть намагалася пристосувати розвиток революційного процесу до класових інтересів буржуазії. В.І. Ленін, партія більшовиків провели в період першої російської революції величезну роботу по викриттю буржуазної суті кадетів, зірвали з них маску захисників народних інтересів. Результат цієї роботи цілком виявився в 1917 р., коли народні маси - робітники, селяни, солдати - рішуче відвернулися від партії кадетів.

Важче було викрити зрадницьку роль меншовиків та соціалістів-революціонерів /есерів/, оскільки в есерівській програмі містилася вимога конфіскації поміщицьких земель. У збройній боротьбі проти самодержавства вони теж брали участь. Проте в період з лютого по жовтень 1917 р. партія есерів сама викрила свою соціальну суть, виступивши з відкритим засудженням захоплення поміщицьких земель селянами і запропонувавши їм терпляче чекати скликання всеросійських Установчих зборів та їх рішень з аграрного питання.

Недовго в цей період обманювали народні маси і меншовики, які закликали підтримувати буржуазний уряд, що прийшов до влади. Вже в квітні 1917 р. робітники й солдати Петрограда одностайно виступили проти влади буржуазії, а восени за більшовиками йшла переважна більшість трудящих. В такому розвитку подій не можна не бачити впливу революційного досвіду, набутого масами в період революції. В роботі "Соціалізм і війна" /1915/ В.І. Ленін писав з цього приводу: "В бурхливій 1905-1907 роки меншовизм був опортуністичною течією, яку підтримували ліберальні буржуа і яка проводила ліберально-буржуазні тенденції в робітничому русі. Пристосування боротьби робітничого класу до лібералізму - в цьому була його суть. Навпаки, більшовизм ставив завданням соціал-демократичних робітників піднімати на революційну боротьбу демократичне селянство всупереч хитанням і зрадам лібералізму. І робітничі маси, як це визнавали не раз самі меншовики, йшли під час революції з більшовиками при всіх найважливіших виступах."

Революція 1905 року перевірила, зміцнила, поглибила і загартувала непримиренно-революційну соціал-демократичну тактику в Росії³.

Чи могли б так організовано відбутися збройні повстання періоду Великого Жовтня, насамперед переможне повстання в Петрограді, без уроків Грудневого повстання 1905 р., в першу чергу - повстання в Москві? В.І. Ленін прямо вказує на таку взаємозалежність між ними в "Листі до робітників Кривої Пресні" 25 грудня 1920 р.: "До збройного повстання в грудні 1905 р. народ в Росії виявлявся нездатним на масову, збройну боротьбу з експлуататорами. Після грудня це був уже не той народ. Він переродився. Він дістав бойове хрещення. Він загартувався в повстанні. Він підготував ряди бійців, які перемогли в 1917 р..."⁴. Як бачимо, В.І. Ленін відзначив тут ще одну важливу рису органічного зв'язку трьох російських революцій: вони звернені одним поколінням революційних бійців, які в 1905-1907 рр. збагатились великим досвідом класової боротьби проти експлуаторського ладу.

До 1917 р. російський пролетаріат став найбільш революційним у світі, як пояснював В.І. Ленін, "не завдяки особливим його якостям, а завдяки живим традиціям "п'ятого року"...⁵. Тому ні на хвилину не похитнулися загартовані в революційних битвах, що їх започаткувала революція 1905-1907 рр., пролетарі Росії, коли після липневої демонстрації 1917 р., запрованої меншовиками і есерами, стало очевидно, що встановити владу робітників і селян можна лише революційним шляхом. Не оборонятися, а наступати - ось ленинська тактика збройного повстання в жовтні 1917 р., що спиралась на досвід грудня 1905 р. І жовтнєве збройне повстання в Петрограді відбулося як блискавча військова операція.

Революція 1905-1907 рр. була першою буржуазно-демократичною революцією епохи імперіалізму, коли питання про перехід від капіталізму до со-

ціалізму об'єктивно стало питанням дальшого прогресивного розвитку людського суспільства. В.І. Ленін розглядав буржуазно-демократичну революцію як значний крок у дальшій боротьбі за перемогу соціалістичної революції. В 1905 р. в статті "Ставлення соціал-демократії до селянського руху" він писав: "... від революції демократичної ми зараз же почнемо переходити і якраз в міру нашої сили, сили свідомого і організованого пролетаріату, почнемо переходити до соціалістичної революції. Ми стоїмо за безперервну революцію. Ми не спинимося на півдорозі"⁶.

Ленінський план безперервної революції здійснився в 1917 р. Повернувшись на початку квітня з еміграції в Петроград, В.І. Ленін висунув лозунг, що став головним політичним лозунгом більшовицької партії: "Хай живе соціалістична революція!". З квітня по жовтень 1917 р. більшовицька партія проводила в життя ленінський план переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну. А в жовтні він був переможно завершений збройним повстанням в Петрограді. Перемогла соціалістична революція і в інших містах країни.

В основі ленінського вчення про буржуазно-демократичну революцію, що переростає в соціалістичну, лежить ідея гегемонії пролетаріату. Вже в період першої російської революції пролетаріат дав майже половину всіх її учасників, виступив найактивнішим застрільником революційних дій проти самодержавства. Своєю героїчною боротьбою в революції 1905-1907 рр. пролетаріат Росії, за виразом В.І. Леніна, завоював роль гегемона в боротьбі за свободу, демократію, як умову для боротьби за соціалізм, завоював усім пригнобленим і експлуатованим класам Росії вміння вести революційну масову боротьбу без якої ніде в світі не досягалось нічого серйозного в прогресі людства⁷.

Пролетаріат стояв в центрі революційних подій і в 1917 р., своєю боротьбою він забезпечив переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну. Встановлення в результаті перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції диктатури пролетаріату насично довело неспроможність опортуністичної догми про неможливість переходу до соціалістичної революції до того, як виробничі сили і рівень культури робітничого класу не досягнуть значного розвитку, і він не становитиме більшість нації. В "Доповіді про революцію 1905 року" В.І. Ленін спеціально зазначив, що в революційну епоху пролетаріат може розвивати енергію в сто разів більшу, ніж у звичайний спокійний час, і що саме перша російська революція показала, "яким великим, яким грандіозним може бути і буде напруження сил пролетаріату, коли справа йде про те, щоб боротися за справді великі цілі, боротися справді революційно!"⁸.

Російський пролетаріат - найчисленніший і найпередовіший загін багатонаціонального робітничого класу нашої країни - активно підтримував національно-визвольну боротьбу народів Росії проти царизму і буржуазно-поміщицької влади, забезпечив інтернаціональну єдність революційних дій трудящих всіх національностей. А вони з розвитком революційного процесу в 1917 р. остаточно переконалися, що скинути царське самодержавство і експлуататорський лад можна лише спільною боротьбою під прапором пролетарського інтернаціоналізму.

Інтернаціональному згуртуванню революційної боротьби трудящих рішуче сприяла революція 1905-1907 рр. Це також першим помітив В.І. Ленін, зазначивши: "П'ятий рік об'єднав робітників усіх націй Росії"⁹. Вождь

більшовицької партії вказав і на пряму залежність розвитку національно-визвольного руху народів тодішньої Росії від успіхів революційної боротьби робітничого класу¹⁰.

Проте найважливіше, що залишила народним масам революція 1905-1907 рр., - це глибоке усвідомлення ними необхідності союзу робітників і селян для перемоги над самодержавством, експлуаторськими класами капіталістів і поміщиків. На думку В.І. Леніна, досвід 1905-1907 рр. кожним великим поворотом подій давав практичне підтвердження цієї істини¹¹. Одна з основних причин поразки першої російської революції в тому й полягала, що робітники й селяни діяли тоді переважно нарізно. Їх революційний союз ще тільки складався і був, за ленінським висловом, "стихійний, неоформлений, часто неусвідомлений..."¹².

Навпаки, у Великій Жовтневій соціалістичній революції робітничий клас забезпечив собі перемогу, тому що надійно спирався на союз із селянською біднотою, яка становила 65% населення країни.

В.І. Ленін назвав союз робітників і селян при керівній ролі робітничого класу нарізним каменем диктатури пролетаріату. А державною формою стали Ради, вперше створені творчістю робітничого класу, народних мас в ході російської революції 1905-1907 рр. В лютому-березні 1917 р. по всій Росії виникали Ради не тільки робітничих, а й селянських і солдатських депутатів. При цьому особливо важливо, що робітничі і солдатські Ради злилися в єдині Ради робітничих і солдатських депутатів, чого не було в 1905 р. На противагу меншовикам і есерам, які розглядали Ради лише як ринтовання або "тимчасові бараки", що мали бути знищені після закріплення буржуазної влади, більшовицька партія та її вождь бачили в Радах найкращу форму робітничо-селянської влади.

Значення Рад у справі підготовки соціалістичної революції в Росії В.І. Ленін підкреслив у доповіді про війну і мир 7 березня 1918 р. перед делегатами УІ з'їзду РКП/б/. Ось ці красномовні ленінські рядки: "Якби народна творчість російської революції, пройшовши через великий досвід 1905 року, не створила Рад ще в лютому 1917 року, то ні в якому разі вони не могли б узяти владу в жовтні, бо успіх залежав тільки від наявності уже готових організаційних форм руху, який охопив мільйони. Цією готовою формою стали Ради, і тому в політичній галузі нас чекали ті блискучі успіхи, той суцільний тріумфальний похід, який ми пережили, бо нова форма політичної влади була наготові і нам лишалось тільки кількома декретами перетворити владу Рад з того ембріонального стану, в якому вона перебувала в перші місяці революції, у форму законно визнану, що утвердилася в Російській державі - в Російську радянську республіку. Вона народилася відразу, народилася так легко тому, що в лютому 1917 року маси створили Ради, раніше навіть, ніж будь-яка партія встигла проголосити цей лозунг. Сама глибока народна творчість, яка пройшла через гіркий досвід 1905 року, умудрена тим, - ось хто створив цю форму пролетарської влади"¹³.

Так В.І. Ленін ще раз обгрунтував глибокий органічний зв'язок між трьома російськими революціями, збагатив новими аргументами і висновками своє положення про революцію 1905-1907 рр. як генеральну репетицію Великого Жовтня - головної події XX ст. Радянським історикам ще доведеться провести велику дослідницьку роботу по вивченню всіх зв'язків і взаємозалежностей реальної дійсності історичного минулого, що об'єднує три російські революції в єдиний революційний процес.

- 1 Ленін В.І. Повне збір. творів, т. 4І, с. 9.
- 2 Там же, т. 38, с. 296.
- 3 Там же, т. 26, с. 325.
- 4 Там же, т. 42, с. 193-194.
- 5 Там же, т. 3І, с. 15.
- 6 Там же, т. ІІ, с. 209.
- 7 Див.: Там же, т. І9, с. 356.
- 8 Там же, т. 30, с. 295
- 9 Там же, т. 25, с. 69
- 10 Див.: Там же, т. 30, с. 305
- 11 Див.: Там же, т. І7, с. 366.
- 12 Там же, с. 322.
- 13 Там же, т. 36, с. 5-6

Г.П. Єрхов
/Донецьк/

РЕВОЛЮЦІЙНІ, БОЙОВІ І ТРУДОВІ ТРАДИЦІЇ РОБІТНИЧОГО КЛАСУ ДОНБАСУ

Здійснюючи історичні накреслення партії, радянські люди під керівництвом Комуністичної партії добиваються нових успіхів у вирішенні завдань господарського будівництва, дальшому зміцненні соціалістичної економіки, у створенні міцного виробничого і науково-технічного потенціалу. Минулі роки підтвердили правильність економічної стратегії КІРС. Було зроблено новий великий крок у розвитку єдиного народногосподарського комплексу, у вирішенні значних і важливих соціальних завдань.

Вагомий внесок у розвиток економіки країни вносять і трудівники Донецької області. За роки десятиї п'ятирічки тут відбулися позитивні кількісні й якісні зрушення в усіх галузях економіки. В порівнянні з до-в'ятью п'ятирічкою випуск промислової продукції збільшився майже на 12 млрд. крб. Обсяг виробництва вирів на 20%. Введено в дію понад 500 великих комплексів, цехів і виробництв. Проектно-конструкторськими організаціями, промисловими об'єднаннями і підприємствами області створено більше 200 нових типів машин, обладнання і приладів. Вжито значних заходів по зміцненню матеріально-технічної бази сільського господарства, на розвиток якого в десятиї п'ятиріччі було виділено 1,7 млрд. крб. Збільшилося середньорічне виробництво зерна і продуктів тваринництва.

Все це дозволило забезпечити дальше зростання добробуту народу. Середньомісячна заробітна плата робітників і службовців зросла на 15%, а оплата праці колгоспників - на 12%. Багато зроблено для поліпшення умов праці на виробництві, в медичному, торговельному, побутовому обслуговуванні населення, охороні навколишнього середовища, раціональному використанні природних ресурсів.

Досягнуте - результат самовідданої праці виробничих колективів, передовиків і новаторів, широко розгорнутого соціалістичного змагання. Робітники, колгоспники та інтелігенція області пишаються тим, що за успіхи в господарському та культурному будівництві, велику роль у розвитку соціалістичного змагання, здійсненні індустріалізації країни обласний центр - місто Донецьк відзначено вищою нагородою Батьківщини - орденом Леніна. Орден Жовтневої Революції вручено колективу шахти "Комуніст" об'єднання "Шахтарськкантрацит". За роки десятиї п'ятирічки 32 новаторам виробництва присвоєно звання лауреата Державних премій СРСР і республіки.

Безумовно, поступальний розвиток нашої області - це безпосереднє

продовження революційних, бойових і трудових традицій робітничих колективів Донбасу. На сучасному етапі комуністичного будівництва, коли наша партія, радянський народ вирішують небачені за своїми масштабами завдання, значення творчого досвіду старшого покоління все більше зростає. Героїчна історія робітничого класу та його авангарду – Комуністичної партії була і залишається невичерпним джерелом творчого натхнення будівників нового суспільства.

Разом із робітничим класом Країни Рад робітники Донбасу пройшли славетний, героїчний шлях. Як відомо, в період революції 1905–1907 рр. в найперших лавах, на найважчих і найнебезпечніших ділянках боротьби були і пролетарі Донбасу. Їх подвиг у боротьбі за перемогу Великого Жовтня і захист влади Рад відомий всій Радянській країні. Разом з усім радянським народом трудящі Донбасу відбудували народне господарство після закінчення громадянської війни.

У листопаді 1921 р. у відповідь на турботу партії та уряду донецькі металурги видали В.І. Леніну комуністичний векоель. Вони зобов'язалися дати молодій Радянській державі 10 млн. пудів металу і виконали своє зобов'язання достроково. Слово, дане вождю революції, й тепер надихає нові покоління робітників металургійних заводів і шахт Донбасу на трудові подвиги.

Небачений трудовий ентузіазм і самопожертву виявили робітники в боротьбі за виконання планів перших п'ятирічок. У ті героїчні роки наш край став батьківщиною патріотичних починів, що міцно ввійшли в життя Радянської країни. В кінці січня 1929 р., через тиждень після опублікування статті В.І. Леніна "Як організувати змагання?", в Донбасі був підписаний перший договір про соціалістичне змагання між підприємствами. Саме тут, в гірничому краї, виникла ідея дострокового виконання першої п'ятирічки. Широко запроваджувалися виробничі конкурси, переключки підприємств, наскрізні ударні бригади, бригадний госпрозрахунок.

Донбасівці з ентузіазмом підтримали ініціативу ударників Ленінграда про зустрічний промфінплан і, творчо розвиваючи його, висунули ідею змінно-зустрічного планування. Зустрічне планування зробило змагання більш цілеспрямованим і дійовим, дозволило швидко враховувати і використовувати резерви виробництва. Традиція складання зустрічних планів відроджена на сучасному етапі, їх знову широко використовують на багатьох підприємствах.

Висока свідомість робітничого класу, нова психологія хазяїна країни яскраво виявилися в ізотовському русі – першому в історії масовому русі, що отримав ім'я робітника. Його ініціатор – горлівський шахтар Микита Ізотов /"богатыр Донбасу", як називав його М. Горький/, один із кращих забійників шахти "Кочегарка", зобов'язався навчити відстаючих працювати по-ударному. Кращі риси ізотовських шкіл втілювалися в рух наставників молоді, що широко розгорнувся в наш час.

У 1935 р. країна почула ім'я донецького шахтаря Олексія Стаханова – зачинателя руху новаторів, що, оволодівши технікою, сміливо ламали застарілі технічні норми і прокладали шляхи до небаченого раніше піднесення продуктивності праці. Імена Стаханова та його послідовників – донбасівців П.Ф. Кривоноса, П.М. Ангеліної, М.М. Мазая – золотими буквами вписано в історію соціалістичного будівництва. Масове поширення стаханівського почину, перетворення його у всенародний рух відіграло важливу роль у перемозі соціалізму в нашій країні.

У суворі роки Великої Вітчизняної війни робітники Донбасу виявили мужність та стійкість в боротьбі з ворогом. Світ був захоплений подвигом "Молодої гвардії". Героїчну битву проти фашистських окупантів вели десятки підпільних організацій і партизанських загонів. За мужність і героїзм, виявлені в боях проти німецько-фашистських загарбників, багато наших земляків удостоєно високих урядових нагород. Серед них Герої Радянського Союзу шахтарі В.Ф. Кирьяков, М.І. Глобин, Г.О. Агеєв, металурги Г.О.Олександрів, Г.Т. Береговий /згодом космонавт/, Л.І. Гавриленко та багато інших.

Робітничий клас нашої країни, незмінно виступаючи в авангарді революційних перетворень, об'єднуючи і згуртовуючи трудящих, виявив себе справжнім народним керівником. І тепер, в умовах розвинутого соціалістичного суспільства, провідна роль у будівництві нового життя належить робітничому класу і його Комуністичній партії – бойовому, випробуваному авангарду всього радянського народу.

Ми стали свідками того, як зростає вплив робітничого класу в усіх сферах життя нашого суспільства, його політична і виробнича активність, виховна функція його колективів. Невпізнанно зріс і змінився за роки Радянської влади культурно-технічний рівень робітників. Зараз в нашій області більш як 70% робітників мають вищу, середню та неповну середню освіту. Якщо перші шахтарі-стахановці мали лише початкову освіту, то тепер серед гірників основних професій на шахтах Донбасу більш як 90% з вищою, середньою і неповною середньою освітою. Неухильно підвищується рівень професійної підготовки робітників. В умовах науково-технічної революції праця робітників набуває більш творчого характеру. В співдружності з вченими, інженерами робітники беруть активну участь у створенні і вдосконаленні нової техніки і технології, виступають могутньою рушійною силою науково-технічного прогресу.

В ідейному вихованні нового поповнення робітничого класу, його загартовуванні неocenенне значення мають революційні, бойові і трудові традиції робітників Донбасу. Партійні організації області в своїй виховній роботі прагнуть найефективніше використати ці багаті традиції, розвинути та примножити їх. Для цього застосовуються різні форми ідеологічної роботи, зокрема монументальна пропаганда. В містах і робітничих селищах встановлено пам'ятники борцям за владу Рад, героям перших п'ятирічок та Великої Вітчизняної війни. В області діє 200 музеїв, кожне велике підприємство має свій музей, що відтворює його історію.

Зусиллями істориків, економістів створено праці, присвячені історії обласної партійної організації, міст і сіл, заводів і шахт Донбасу. В творчій співдружності з науковими співробітниками Інституту історії АН УРСР створена перша узагальнююча праця "История рабочих Донбасса" в 2-х томах. В ній висвітлюється героїчний шлях одного з основних загонів радянського робітничого класу. Книга служить важливою справою передачі досвіду і традицій старої гвардії донецького пролетаріату робітничій молоді, всім трудящим.

Сьогодні наш край – це не лише вугілля, метал, машини. Донбас сьогодні – це край високорозвинутого сільськогосподарського виробництва, наукової думки і технічного творення, край вчених і студентів, конструкторів та поетів, ушанованих діячів культури. Проте нема у нас більш високого і гордого звання, ніж звання робочої людини.

В.І. Ленін бачив у робітничому класі невичерпне джерело всього найкращого, чим можуть пишатися люди: потяг до справедливості, правди, світу. Він бачив у робітникові ту головну силу, що буде творити долю краї-

ни, піднесе її з убогості та темряви до достатку і прогресу. Все наше життя - переконливе підтвердження геніального ленінського передбачення, його віри у невичерпні творчі сили робітничого класу.

П.М. Шморгун
/Київ/

В.І. ЛЕНІН І БІЛЬШОВИЦЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНИ В РЕВОЛЮЦІЇ 1905-1907 рр.

Тема "В.І. Ленін та більшовицькі організації на Україні" давно вже привертає увагу радянських вчених як одна з важливих і актуальних проблем історико-партійної науки. Вона широко висвітлюється як у загальних працях з історії більшовицьких організацій і революційно-визвольної боротьби українського народу, так і в спеціальних дослідженнях з цих складних і невичерпних питань. Особливо інтенсивно ленінська тема розроблялася у зв'язку із святкуванням 100-річчя від дня народження вождя партії¹. Розширилася і її документальна база².

Перші відомості про встановлення зв'язків В.І. Леніна з соціал-демократичними організаціями на Україні відносяться ще до середини 90-х років XIX ст. Вже в 1894 р. на Україні була перевидана ленінська робота "Що таке "друзі народу" і як вони воюють проти соціал-демократів?", а всього за десять років, з 1894 по 1904 рр., на Україні ленінські твори перевидавалися 7 разів загальним тиражем більш як 14,6 тис. примірників. Напередодні революції тут була створена досить розгалужена сітка соціал-демократичних організацій і груп, що проводили велику агітаційно-пропагандистську роботу серед мас, активно готували їх до повалення царського самодержавства. Твердою опорою Леніна в боротьбі проти опортунізму було Південне бюро ЦК РСДРП, створене за ініціативою Володимира Ілліча в Одесі в лютому 1904 р. у складі В.В. Воровського, І.Х. Ладянца, К.О. Левицького. В той час Одеський, Катеринославський і Миколаївський комітети в своїй роботі керувались ленінськими настановами і рішеннями П з'їзду РСДРП. Значним впливом користувалися більшовики в Поліському комітеті, що об'єднував соціал-демократичні організації і групи повітів Білорусії та України. Однак у Київському, Харківському комітетах і Донецькому союзі РСДРП переважаючим був вплив меншовиків в основному з розпущеної П з'їздом опортуністичної групи "Южний робочий". Проте це не означає, що в даних організаціях не було більшовиків-ленінців. Так, в Києві працювали О.Г. Шліхтер, Г.С. Михайлов, Л.Н. Скорняков, в Харкові - М.М. Кабаненко, М.К. Бондарев, К.Є. Ворошилов, на Орлово-Оленівському руднику - П.О. Мойсеєнко та ін. На Україні діяло чимало невеликих організацій і груп, керівництво яких ще не визначило свого ставлення до розколу в партії як через недостатню поінформованість про внутрішні розбіжності, так і внаслідок своєї відірваності від загальнопартійних центрів. Подальше розмежування революційних і опортуністичних елементів у цих організаціях проходило вже під час революції, із зміцненням зв'язків революційних організацій з В.І. Леніном і знов створенням керівними органами більшовиків - Бюро комітетів більшості /БКБ/ і редакцією газети "Вперед".

Коли почалась революція, В.І. Ленін з-за кордону керував діяльністю партійних організацій через агентів БКБ і редаговану ним газету "Вперед", на сторінках якої він регулярно виступав із статтями про завдання партії в умовах революції. В.І. Ленін листувався з Одеською, Катеринославською, Харківською, Миколаївською і Поліською організаціями, з окремими більшо-

виками на Україні, подаючи їм велику допомогу в роботі. Виявлено 49 листів В.І. Леніна і редакції газети "Вперед" за січень-квітень 1905 р. в партійній організації України і 91 лист, відправлений на їхню адресу з України³.

В.І. Ленін і редакція газети "Вперед" підтримували міцний зв'язок з Одесою, де знаходилось Південне бюро, що після утворення БКБ існувало на правах "його філіального відділення"⁴. Саме через Південне бюро і Одеський комітет РСДРП В.І. Ленін відновлював зв'язки з тими організаціями Півдня, діяльність яких припинилася внаслідок арештів. Зокрема, Катеринославській і Миколаївській організаціям В.І. Ленін подавав допомогу літературою, направляв туди партійних працівників. Із звіту газети "Вперед" III з'їзду РСДРП видно, що з лютого по березень 1905 р. з-за кордону в Росію було направлено 45 працівників, з них на південь - 20 чоловік⁵. В Росію прибули такі відомі революціонери-професіонали, як О.І. Виноградов, Д.А. Лазуркіна, П.М. Лепешинський, І.К. Михайлов, І.І. Шварц та ін.

Отримуючи систематичну допомогу від В.І. Леніна, більшовики України посилювали боротьбу проти меншовиків. З початком революції ця внутріпартійна боротьба загострилась настільки, що призвела до створення більшовицьких і меншовицьких організацій, які виникли опочатку в Петербурзі, а згодом в Одесі. Вказуючи на розкольніцьку політику меншовиків, В.І. Ленін писав у січні 1905 р.: "Тепер вони відкололися в Петербурзі в окрему групу, яка названа "групою при ЦК" і протидіє місцевому комітетові партії. Таку ж місцеву групу /"при ЦК"/ для боротьби з комітетом партії вони заснували цими днями в Одесі"⁶.

За порадою В.І. Леніна більшовики створили свої самостійні організації в Харкові та Києві, назвавши їх на честь центрального більшовицького органу - "Вперед". Щоправда, в Києві група ще не сформувалась як окрема організація. Паралельні організації виникли також в Катеринославі та Миколаєві. Різно загострилась внутріпартійна боротьба й в інших містах. Робітники, незадоволені опортуністичною тактикою меншовиків, відходили від них і все тісніше згуртовувались навколо більшовиків, навколо В.І. Леніна. Представник Катеринославського комітету більшості РСДРП А.В. Луначарський, відвідавши Луганськ, повідомляв в квітні 1905 р. редакцію газети "Вперед": "Організація вся тепер більшовицька. Довелось організувати центр, райони і т.п. Крайні робітники досить чітко уявляють собі розбіжності. За цими робітниками вся маса. Меншовісти за бортом"⁷.

Значний вплив на зміцнення більшовицьких позицій в місцевих соціал-демократичних організаціях мав III з'їзд РСДРП, що відбувся в квітні 1905 р. у Лондоні. Делегатом від Одеського комітету РСДРП було обрано В.І. Леніна. Своїх представників на з'їзд направили також Миколаївський та Поліський комітети РСДРП, Катеринославський комітет більшості, Харківська група "Вперед". Відрадив делегата і Кременчуцький комітет, однак він запізнився з приїздом. Луганська делегація, опротестувавши мандат меншовицького делегата Донецького союзу, в листі до з'їзду доручила відстоювати свої інтереси представнику Катеринославської більшовицької організації. Історичні рішення III з'їзду РСДРП, що визначили стратегічний план і тактичну лінію більшовиків у революції, знайшли своє глибоко наукове обґрунтування в знаменитій праці В.І. Леніна "Дві тактики соціал-демократів у демократичній революції", що вийшла друком у липні 1905 р. Незважаючи на жорстокі репресії царизму, книга В.І. Леніна була нелегально перевезена з-за кордону й широко розповсюджена серед більшовицьких комітетів і груп України. Одночасно з книгою Леніна у більшовицьких організаціях України поширювались

резольції III з'їзду РСДРП, "Повідомлення" про III з'їзд Російської соціал-демократичної робітничої партії, написане В.І. Леніним, що також стали у великій пригоді місцевим комітетам в популяризації ленінських ідей. Для кращого ознайомлення передових робітників з цими документами окремі комітети перевидавали їх у вигляді листівок і брошур. Харківська група "Вперед", наприклад, перевидала на гектографії резолюції з'їзду, Миський район Катеринославської більшовицької організації – ленінське "Повідомлення". Воно ж було перевидано в південній типографії ЦК РСДРП, що знаходилась в Одесі. Південне провінціальне бюро РСДРП у своїй листівці опублікувало два ленінських листи Міжнародному соціалістичному бюро, в яких Володимир Ілліч повідомляв про з'їзд, вибори ЦК і необхідність призначення нового представника РСДРП в керівний орган II Інтернаціоналу⁸.

Більшовицькі організації України перевидавали й деякі інші ленінські роботи – "Початок революції в Росії", "Перше травня", "Відкритий лист голові Ради РСДРП тов. Плеханову", "Пролетаріат і селянство", "Умираюче самодержавство і нові органи народної влади", "Постанова Виконавчого комітету Петербурзької Ради робітничих депутатів 14 /27/ листопада 1905 р. про заходи боротьби з локаутом", в яких містилась оцінка найважливіших революційних подій. Всього протягом 1905 р. на Україні було нелегально перевидано 13 творів В.І. Леніна загальним тиражем більш як 67 тис. примірників. До того одеське прогресивне книговидавництво "Буревістник" в серпні 1905 р. легально видало 5-тисячним тиражем брошуру В.І. Леніна "Аграрне питання і "критики Маркса", а газета "Киевское слово" передрукувала 18 листопада написану В.І. Леніним постанову виконкому Петербурзької Ради про заходи боротьби з локаутами⁹.

Озброєні рішеннями IV з'їзду РСДРП, ідеями і настановами В.І. Леніна, більшовицькі організації України розгорнули широку агітаційно-пропагандистську роботу в масах. Вони зміцнили ідейно, розширили свої зв'язки з робітниками. Це дало можливість знов обраному ЦК РСДРП підтвердити в правах комітетів Харківську і Катеринославську групи більшовиків. За ініціативою Катеринославської більшовицької організації в травні 1905 р. було створено більшовицький Рудничний союз РСДРП, що встановив безпосередній зв'язок з В.І. Леніним. Широку роботу в Донбасі розгорнули більшовики Луганська. Меншовики намагалися захопити керівництво Луганською організацією РСДРП у свої руки, однак, переконавшись в марності намагань і продовжуючи розкольніцьку діяльність, вони стали на шлях створення окремої організації – так званої Луганської групи Донецького союзу РСДРП. Вони організували розкол ще в одній організації – Херсонській, створивши так звану Херсонську групу РСДРП. Проте серйозного впливу на робітників ці меншовицькі групи не мали.

Після III з'їзду РСДРП більшовицькі організації України зросли й кількісно за рахунок кращих представників робітничого класу. Якщо на початку революції вони налічували в своїх лавах кілька десятків членів партії, то влітку 1905 р. в них вже працювали сотні робітників. Катеринославська більшовицька організація об'єднувала близько 200 чоловік, Миколаївська – близько 300, Одеська – 350 чоловік. Всього на Україні в цей час у більшовицьких організаціях і групах налічувалось не менш як 2 тис. членів партії¹⁰. Для керування політичною та організаційно-технічною діяльністю південних комітетів у Києві було створено Південне і Південно-технічне бюро ЦК РСДРП.

В.І. Ленін уважно слідкував за діяльністю більшовицьких організацій на Україні, розгортанням страйкового руху, зростанням селянських висту-

пів та революційних настроїв в армії та на флоті. Коли в червні 1905 р. спалахнуло повстання на броненосці "Потемкин", В.І. Ленін направив з-за кордону представника ЦК РСДРП М.І. Васильєва-Южина із спеціальним завданням: сприяти успішному розвитку революційного виступу. Після поразки повстання Володимир Ілліч зустрівся з його керівником О.М. Матюшенком, який докладно розповів про героїчний подвиг екіпажу броненосця. Отримавши від пропагандиста Одеського комітету РСДРП О.І. Виноградової детальну кореспонденцію про повстання, В.І. Ленін відредагував її та організував видання у вигляді брошури "Одесские дни и "Потемкин"¹¹.

В.І. Ленін високо оцінив активну участь робітників України в загальному жовтневому страйку, листопадове повстання солдат саперної бригади під керівництвом підпоручика Б.П. Жаданівського в Києві, грудневе повстання в Донбасі. "Ми повинні збирати досвід московського, донецького, ростовського та інших повстань, поширювати обізнаність з ними, готувати наполегливо і терпеливо нові бойові сили, навчати і загартовувати їх на ряді партизанських бойових виступів"¹².

Після поразки Грудневого збройного повстання, коли почався спад революції, В.І. Ленін продовжував подавати систематичну допомогу більшовикам України. Повернувшись в листопаді 1905 р. з еміграції в Росію, Ленін частіше почав зустрічатися з представниками місцевих комітетів, мав бесіди з ними. За його настановами напередодні ІУ /Ос/ "єдначого/ з "їзду РСДРП на Україну приїздили Я.Ф. Дубровинський і Д.І. Лещенко, які допомогли місцевим більшовикам у проведенні передз"їздівської кампанії. Представники більшовицьких організацій України К.Є. Ворошилов, Ф.А. Сергєєв /Артем/, І.П. Марков, В.О. Радус-Зенькович, І.Г. Правдін та інші в ході роботи з "їзду опілкувалися з В.І. Леніним, пройшли під його безпосереднім керівництвом велику школу внутріпартійної боротьби. Напередодні У /Лондонського/ з "їзду РСДРП на Україну вдруге приїздив Д.І. Лещенко. "Навесні 1907 року, - писав він в автобіографії, - я був знову командирований на передз"їздівську агітацію в Донбас, був в Катеринославі, Юзівці, Маріуполі та інших містах"¹³.

В.І. Ленін підтримав київських більшовиків, коли в червні 1906 р. вони вирішили видавати легальну щоденну газету "Робітник". Для першого номера газети В.І. Ленін надіслав телеграфом з Петербурга статтю "Напередодні", про що було зроблено спеціальну примітку в газеті, в якій друкувалася стаття Леніна. Більшовики Конотопа, Луганська, Харкова та Одеси за умов відступу революції передрукували з центральних більшовицьких газет п"ять статей Леніна у вигляді листівок. Всього ж за роки першої російської революції твори В.І. Леніна виходили на Україні тричі легально і 18 разів нелегально загальним тиражем більш як 100 тис. примірників¹⁴.

Більшовики України під керівництвом В.І. Леніна зміло переборювали труднощі роботи в умовах царизму, зміцнювали зв"язки з масами і успішно керували їх революційною боротьбою проти самодержавного ладу і капіталістичної експлуатації. І хоч революція 1905-1907 рр. закінчилась поразкою, її досвід відіграв велику роль у наступних революційних битвах трудящих України, які пліч-о-пліч з народними масами країни виступили проти спільного ворога - царського самодержавства, поміщиків і капіталістів.

¹ Юрченко О. Боротьба В.І. Леніна за зміцнення більшовицьких організацій на Україні в період революції 1905-1907 рр. - В кн.: До історії більшовицьких організацій на Україні в період першої російської революції /1905-1907 рр./.. К., 1955; Юрченко О. В.І. Ленін і більшовицькі

організації України в 1905–1907 рр. – К., 1960; Лоось Ф. Ленінське керівництво революційним рухом на Україні в роки першої російської революції. – В кн.: Ленінським шляхом. К., 1960; Мельник С.К. В.И. Ленин и Одесская партийная организация. – Одесса, 1960; Варгатюк П.Л. В.И. Ленин і Катеринославська більшовицька організація. – Дніпропетровськ, 1961; та ін.

² В.И. Ленин и Екатеринославская большевистская организация: Документы и материалы. – Днепропетровск, 1962; Переписка В.И. Ленина и руководимых им заграницных партийных органов с социал-демократическими организациями Украины /1901–1905 гг./: Сб. документов и материалов. – Киев, 1964; Видання творів В.І. Леніна на Україні /1894–1970/: Бібліогр. покажч. – К., 1971; Твори В.І. Леніна на Україні /1894 – лютий 1917/: Покажч. арх. документів. – К., 1977.

³ Очерки истории Коммунистической партии Украины – Киев, 1977, с. 81.

⁴ Переписка В.И. Ленина..., с. 555.

⁵ Третий съезд РСДРП: Протоколы. – М., 1959, с. 524.

⁶ Ленін В.І. Повне збір. творів, т. 9, с. 224.

⁷ Переписка В.И. Ленина..., с. 628–629.

⁸ Видання творів В.І. Леніна на Україні /1894–1970/, с. 39–40.

⁹ Там же; Сарбей В.Г. Праця В.І. Леніна в "Киевском слове" в 1905 р-Укр. іст. журн., 1977, № 4, с. 59.

¹⁰ Очерки истории Коммунистической партии Украины, с. 84.

¹¹ Ленин. сб., № 26, с. 433; Хронологический указатель произведений В.И. Ленина. – М., 1959. ч. I, с. 228.

¹² Ленін В.І. Повне збір. творів, т. 12, с. 167.

¹³ Центр. парт. арх. Ін-ту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, ф. 124, оп. 1, спр. 1120, арк. 3

¹⁴ Видання творів В.І. Леніна на Україні /1894–1970/, с. 39–41

В.Г. Сарбей
/Київ/

ДЕЯКІ ПІДСУМКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕНЬ НА УКРАЇНІ ІСТОРІЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1905–1907 рр.

Як і в цілому в країні, на Україні в радянський час ініціатива глибокої і всебічної розробки історії першої російської революції належить істпартівським комісіям. Їх зусиллями вже до 20-річного ювілею революції було видано 16 збірників і 13 брошур.

З 20-х років бере свій початок і розробка хроніки подій революції 1905–1907 рр. на Україні. Її результатом став перший том /на жаль, він не мав продовження/ хроніки "1905 год на Украине", виданий в 1926 р., і "Коротка хронологія революції 1905 року на Україні", видана в 1931 р. Згодом, починаючи з 50-х років, публікувалися переважно короткі прикнжкові хроніки загальноукраїнського або місцевого /губернського, обласного/ територіальних масштабів. Маються на увазі хроніки до бібліографічного покажчика з історії революції 1905–1907 рр. на Україні, до узагальнюючої колективної монографії про революційну боротьбу трудящих України в той же період, до збірників документів про революційні події тих років на Полтавщині, Херсонщині та в інших місцевостях. Правда, 1976 р. окремим виданням вийшла з друку й спеціальна хроніка подій 1905–1907 рр. Вона відбиває події на Одещині. Створення подібних праць і по інших регіонах України могло б, на нашу думку, підготувати реальний ґрунт фактичного матеріалу для укладення докладної хроніки подій першої російської революції на Україні, заснованої на принципах марксистсько-

ленінської методології і методичного досвіду, набутого радянськими істориками.

Керівну роль у першій російській революції здійснювала більшовицька партія. Ця почесна і відповідальна місія більшовицької партії розкрита як в узагальнюючих працях /насамперед, у багатотомній "Історії КПРС", "Нарисах історії Комуністичної партії України", а також у нарисах з історії обласних партійних організацій/, так і в монографіях Ф.Є. Лося, В.Є. Лося, П.М. Шморгуна, П.Л. Варгатюка, О.Т. Юрченка, О.С. Зашкільняка, І.М. Іванова-Потьомкіна, Г.О. Чорнухи, М.Є. Козицького та ін. Монографічна розробка історії діяльності місцевих більшовицьких організацій на Україні в період першої російської революції реалізована в кількох працях регіонального характеру /І.Б. Берхін - Луганськ, Ю.Ю. Кондуфор - Харків, О.М. Максимов - Донбас, І.М. Бондаренко - Київ/. Щоправда, вихід у світ монографії І.М. Бондаренка викликав на сторінках журналу "История СССР" у 1962-1964 рр. гострий полемічний обмін думками між автором та його критиками з приводу правильного висвітлення співвідношення впливу більшовиків, з одного боку, і меншовиків - з другого, на події в Києві періоду першої російської революції.

Гадаємо все ж, що ця дискусія не підвела остаточних підсумків у вивченні проблеми. По-перше, слід мати на увазі, що життя місцевих організацій РСДРП було значно складніше, ніж це може іноді здаватися сьогодні - через три чверті віку. По-друге, слід продовжити глибоке вивчення архівно-документальних і мемуарних джерел з тим, щоб запобігти хоча б щонайменшим рецидивам досить поширеної в історичній літературі 20-х років, але неадекватної дійсності концепції про нібито переважаючий /порівняно з більшовиками/ вплив меншовиків на Україні в дожовтневий період. Нагадуємо, що в роботах навіть 30-х років Київ періоду першої російської революції іменувався не інакше як "цитаделлю меншовизму", а про більшовиків говорилося, що вони, мовляв, "пленталися в хвості руху". Зокрема, так писав у своїй праці "Большевизм и революция 1905 г. на Украине" /Київ, 1934, с. 67/ В. Майоров, зовсім незважаючи на високоавторитетну думку О.Г. Шліхтера - керівника більшовиків Києва в період першої російської революції, який писав: "У нас, київських більшовиків, не було комітету, але наша питома вага була величезна фактично, бо революційний рух у Києві протягом 1905 року в усіх його конкретних виявах припадав якраз до більшовицької, а не іншої лінії революційного керівництва, переймався більшовицькими гаслами та більшовицькою тактикою"¹.

Розширення джерельної бази дослідження історії подій першої російської революції на Україні могло б доповнити і коло введених в науковий обіг імен активних їх учасників і насамперед - діячів більшовицької партії. В цьому напрямку безперечно користь може принести як джерело періодичної преси 1905-1907 рр., зокрема більшовицька, або та, яку активно використовували більшовики. На Україні вже розпочато спеціальне вивчення більшовицької преси названого періоду /праці В. Будникова про "Пролетарій", І.М. Велігури про "Донецький колокол"/. Але, на жаль, ще й досі немає синтетичної праці, що в цілому висвітлювала б роль більшовицької преси як могутнього фактору піднесення революційного руху трудящих України в 1905-1907 рр. Безперечно, необхідні й спеціальні дослідження, що розкриватимуть джерелознавчу цінність матеріалів більшовицької періодичної преси вказаного періоду, її внесок у розвиток історичної науки дожовтневого періоду, в передові напрямки розвитку української культури та ін.

Напочатку розвитку радянської історичної науки склалася тра-

дидія глибокого вивчення збройних повстань періоду першої російської революції /в тому числі й тих, які відбулися на Україні/. Але в 20-х роках ця проблема розроблялася головним чином в аспекті висвітлення революційного руху в армії. Зокрема, на Україні найбільшу увагу дослідників привернуло повстання саперів 1905 р. у Києві. Однак і в його вивченні в різні періоди були свої особливості: в 20-х роках повстання вивчалоя в цілому /праці В. Манілова та ін./, а в 60-х роках - переважно через факти біографії одного з головних його військових керівників підпоручика Б.П. Жаданівського /праці Ю. Литвака, Л. Кравцова та ін./.

Нарешті в наш час поставлено питання про розгляд цього повстання як робітничо-солдатського /стаття С.П. Кирилєнка в "Українському історичному журналі", 1975 р. № 12 і видана в 1981 р. брошура В.Г. Сарбєя і О.Й. Шусь "Київ у трьох революціях"/. Вважаємо, що для такого погляду є підстави. Адже повстання спалахнуло не стихійно і не випадково, а готувалося місцевою військово-революційною організацією РСДРП, відповідно до рішень III з'їзду партії і в зв'язку з розвитком робітничого руху в Києві, особливо страйковою боротьбою київського пролетаріату. Та й самі його організатори планували повстання як робітничо-солдатське, а у вирішальній бій проти царських військ революційні солдати вступили разом з робітниками.

Взагалі вивчення історії збройних повстань на Україні періоду першої російської революції потребує поглиблення і розширення. Листопадово-грудневі повстання в Києві, Харкові, Катеринославі, Олександрівську, Донбасі, Севастополі слід показати в комплексному дослідженні. Це єдино правильний шлях до масштабного висвітлення збройної боротьби часів першої російської революції, відповідного історичній правді про буремні революційні події 1905 р.

Час від часу продовжують з'являтися друковані праці про повстання на броненосці "Потемкин". З 20-х років вийшло в світ окремими виданнями більше десяти таких праць, з них не менше половини - на Україні. Проте, як зазначив один із сучасних дослідників проблеми Б.І. Гаврилов, література про це повстання сповнена суперечностей у висвітленні та інтерпретації окремих фактів; в ній багато недовомок, в історичні праці навіть виключаються як достовірні вигадані епізоди з художнього кінофільму С. Ейзенштейна "Броненосець Потемкин". Для дальшого руху вперед у вивченні Потьомкінського повстання необхідно насамперед виробити принцип відбору джерел /надзвичайно різномірних за змістом/ та критично проаналізувати їх.

Хоч у виданій понад 25 років тому узагальнюючій праці Ф.С. Дося про хід революції 1905-1907 рр. на Україні, як і в колективній монографії на цю ж тему, підготовленій співробітниками Інституту історії АН УРСР, що вийшла друком 1980 р., класова боротьба пролетаріату знаходиться в центрі висвітлюваних подій², доводиться, на жаль, констатувати відсутність монографічного дослідження, спеціально і цілком присвяченого розкриттю місця і ролі робітничого класу України як гегемона революційного процесу.

Все ж досягненням української радянської історіографії є створення досліджень, в яких класова боротьба пролетарських мас висвітлена в територіальних межах окремих регіонів України: Донбас, Харківщина, Таврія /роботи М.Г. Гончаренка, О.М. Максимова, В.І. Астахова, Ю.Ю. Кондуфора, Г.Н. Губенко/. Глибиною і різнобічністю характеризуються праці І. Довгалія, О. Дєя, В. Малкина, К. Каковського, що висвітлюють історичні події на західноукраїнських землях, які на той період були відділені державними кордонами від основної території України, але постійно відчували на собі могутній вплив з боку найреволюційнішого на той час у світі російського пролетаріату на чолі з лєнінською партією.

Науково-дослідна робота істориків Української РСР по всебічному вивченню авангардної ролі пролетарських мас розвивається не лише виір, а й вглиб. Так, від вивчення ще в 20-х роках історії окремих місцевих Рад робітничих депутатів /Київської, Катеринославської, Одеської/ та спроби в 1930 р. узагальнити цей матеріал в невеликій за обсягом брошурі до 50-річчя першої російської революції українська радянська історіографія прийшла до найбільш змістовного і всебічного висвітлення проблеми в узагальнюючій монографії П.М. Шморгуна. На жаль, після цього дослідницька робота українських істориків фактично припинилася. За чверть віку не вишло жодної спеціальної роботи про Ради робітничих депутатів на Україні.

Отже, новому поколінню радянських істориків варто було б зайнятися глибоким вивченням історії Рад 1905 р. При цьому, по-перше, обов'язково необхідно керуватися ленінською методологічною настановою про "особливі методи творчості" мас у період революційного піднесення, зокрема, про значення комітетів /залізничних, селянських та ін./, що виникли в 1905 р., як органів влади, ідентичних Радам³. По-друге, як влучно зауважила відомий знавець історії російського робітничого руху І.М.Пушкарьова, не можна зводити "китайську стіну" між виборними організаціями робітників весни - літа 1905 р. і Радами "часів революційного вихору"⁴.

І сьогодні залишається актуальним завдання глибокого вивчення таких важливих проблем історії робітничого класу України періоду першої російської революції, як розвиток у той час революційної ідеології пролетаріату, форми і методи страйкової боротьби робітників, зародження і розвиток пролетарської культури та її роль у революційному процесі, боротьба більшовиків за подолання опортуністичних течій в робітничому русі, що їх насаджували "еконісти", меншовики, есери, бундівці та інші дрібнобуржуазні націоналісти, становлення й зміцнення в ході класових битв під керівництвом більшовицької партії союзу робітничого класу і селянства.

В радянській історіографії дожовтневого періоду історія союзу робітничого класу і селянства досліджується в основному в аспекті історії боротьби більшовиків за селянство. Українська радянська історіографія також не є винятком у цьому відношенні. В 60-70-х роках на Україні видано дві монографії із згаданої теми: одна /автор Т.І.Жуков/ висвітлює проблему в рамках 1905-1907 рр., але розглядає як російське, так і українське селянство, зміст другої /автор О.Г. Михайлюк/ концентрується навколо подій, що відбувалися на Україні, хоч хронологічно виходить далеко за межі першої російської революції⁵.

Однак все ще недостатньо досліджено боротьбу більшовиків проти впливу на українське селянство дрібнобуржуазних груп і партій, насамперед есерів, уседеєрпівців, "спілчан". Актуальність наукової розробки цієї проблеми посилюється сучасними завданнями ідейно-виховної роботи, що потребують до кінця викрити неспроможність спроб буржуазно-націоналістичної історіографії в минулому і тепер ідеалізувати діяльність згаданих партій, перебільшити їх "авторитет" в масах трудящих.

Ці та їм подібні фальсифікації буржуазних націоналістів заперечуються величезним фактичним матеріалом ряду монографій, що висвітлюють класову боротьбу селян періоду першої російської революції як по Україні у цілому /М.Н. Лещенко/, так і за окремими її регіонами - Харківщина, Київщина, Чернігівщина, Полтавщина /Є.К.Живолуп, А.К.Буцик, Л.В.Олійник, О.Т.Гора, І.Р.Рева, В.Ф.Васянович/. Щоправда, друга соціальна війна в українському селі поки що досліджена в опублікованих роботах слабше,

ніж перша. Все ще залишається на ілюстративному рівні, з наведенням більшої або меншої кількості окремих прикладів, проблема вивчення на Україні внутрішньої боротьби серед селянства – між дрібнобуржуазним середняцтвом і найбіднішими пролетарськими і напівпролетарськими масами села, з одного боку, і сільською буржуазією /куркульством/ – з другого.

Зрештою вже тепер ми можемо констатувати, що радянським історикам, які займаються відповідними дослідженнями щодо України, вдалося відтворити могутній розмах селянського руху періоду революції 1905–1907 рр. Проте підрахунки селянських виступів, зроблені дослідниками, все ще залишаються вразливим місцем багатьох опублікованих праць.

"Як правило, повторні підрахунки дають суттєво відмінні цифри через відмінності в методиці"⁶, – зазначається в ґрунтовному історіографічному огляді літератури з селянського руху 1905–1907 рр. по війні Росії, у тому числі й на Україні. Автор огляду М.С.Симонова пише про відсутність єдиного визначення самого терміну "селянський виступ", про "зашифрованість" статистики селянських виступів. Джерела, які дослідники, як правило, не розкривають у своїх друкованих працях, роблять ці підрахунки лише їх монополюним надбанням, позбавляючи всіх наступних дослідників можливості перевірки і доповнення одержаних результатів⁷.

Ці застереження і зауваження особливо доречні по відношенню до української радянської історіографії, де, зазначена ще раніше в літературі⁸, тенденція завищення цифр загальної кількості селянських виступів шляхом розчленування одного виступу на кілька, якщо в ньому сполучались різні форми соціального протесту, має місце і в розробці історії селянського руху в період революції 1905–1907 рр. За деякими опублікованими підрахунками⁹, кількість селянських виступів лише на Україні в ці роки значно перевищує загальноприйняті в історичній літературі дані, що наводяться для всієї країни за той самий період. До речі, ці підрахунки селянських виступів на Україні затьмарюють кількість робітничих страйків у роки першої російської революції, що ніяк не узгоджується з ленінським ученням про гегемонію пролетаріату в революційній боротьбі. Недарма в одній з узагальнюючих історико-партійних праць щодо періоду першої російської революції /автори – вчені Академії суспільних наук при ЦК КПРС/ підкреслюється: "По-перше, кількість страйків значно перевищувала кількість селянських виступів, по-друге, піднесення страйкового руху викликало зростання селянських виступів, і, по-третє, селянський рух за темпами розвитку і розмаху відставав від страйкової боротьби"¹⁰.

Цей узагальнюючий висновок, зроблений на ленінських методологічних настановах з урахуванням досліджень радянської історіографії першої російської революції, було процитовано у доповіді "Неспроможність буржуазних і ревiзiонiстських фальсифікацій революції 1905–1907 років", виглошеної автором цих рядків на Республіканській науковій конференції у Києві 18 січня 1980 р., присвяченій 75-річчю революції. Доповідач підкреслив важливість висновку радянських учених для викриття фальсифікаторських "теорій" української буржуазно-націоналістичної історіографії в минулому /і сьогодні за кордоном/, які зводяться до того, що нібито робітничий клас був національно чужорідною силою на Україні, а, мовляв, революційні події 1905–1907 рр. тут визначалися участю в них селянства, яке одне становило основу української нації.

Доповідь була надрукована у третьому номері "Українського історичного журналу" за 1980 р. Однак у дванадцятому номері з'явився стаття

М.Н. Лещенка "Робітничий клас - гегемон революції", в якій автор прямо оголосив невідповідним дійсності вищезгаданий нами висновок з колективної праці "Большевистская партия в революции 1905-1907 гг.", хоч спростувати його переконливими аргументами не спромігся. Залучаючи авторитет В.І. Леніна, М.Н. Лещенко підмінив поняття "кількість виступів" поняттям "кількість учасників виступів", а далі послався не на загальноприйняті дані узагальнюючих праць, а на загальну цифру селянських виступів, які названо в уже згадуваній нами вище історіографічній статті М.С. Симонової, що спеціально порушила питання про недосконалість застосовуваної дослідницями методики підрахунків цих виступів. Адже підраховуються всі форми колективної та індивідуальної боротьби селян аж до пострах і порубок. Зрозуміло, що такі підрахунки не порівнянні з даними масової страйкової боротьби, якою звичайно характеризується робітничий рух.

Потрібно й далі розширювати дослідницьку роботу в напрямі глибоко аргументованого викриття злісних наклепів буржуазних націоналістів, в тому числі й такого, що нібито робітничий клас на Україні і його більшовицька партія виявляли повну байдужість до соціальної і національно-визвольної боротьби українського народу. Отже, назрілим залишається вивчення проблеми про використання більшовицькими організаціями на Україні в період революції 1905-1907 рр. думської тактики - початку парламентського історичного досвіду ленінської партії. Поки що ж істориками Української РСР дуже мало досліджена ця проблема. Лише одна монографія /автор І.Ф. Курас/ на конкретному матеріалі викриває антинародну діяльність поміщицьких, буржуазних і дрібнобуржуазних партій і показує торжество пролетарського інтернаціоналізму у визвольному русі на Україні /в тому числі й періоду першої російської революції/¹¹.

В цілому вивчення історії першої російської революції, коли, за оцінкою В.І. Леніна, кожен місяць дорівнював в розумінні набуття масами революційного досвіду рокові "мирного" "конституційного" розвитку¹², і надалі залишається науково і політично актуальним завданням.

¹ Шліхтер О.Г. З часів революції 1905 р. - Харків, 1931, с. 162.

² Лось Ф.С. Революція 1905-1907 років на Україні. - К., 1955; Революційна боротьба трудящих України в 1905-1907 рр. - К., 1980.

³ Див.: Ленін В.І. Повне збір. творів, т. 12, с. 295.

⁴ Актуальні проблеми советської історіографії першої російської революції: Сб. статей. - М., 1978, с. 163.

⁵ Жуков Т.І. Більшовики у боротьбі за селянство у революції 1905-1907 рр. - Львів, 1970; Михайлюк О.Г. Більшовики України в боротьбі за селянство /1905 - лютий 1917/. - К., 1968.

⁶ Исторические записки, 1975, т. 95, с. 246.

⁷ Там же, с. 212.

⁸ Вопросы истории, 1961, № 2, с. 96; Крестьянское движение в России в 1861-1869 гг. - М., 1964, с. 19; Ленінська теоретична спадщина в українській історіографії. - К., 1969, с. 81; Некоторые проблемы отечественной историографии и источниковедения. - Днепропетровск, 1972, с. 14-15.

⁹ Лещенко М.Н. Українське село в революції 1905-1907 рр. - К., 1977, с. 343, 346.

¹⁰ Большевицкая партия в революции 1905-1907 гг. - М., 1975, с. 102.

¹¹ Курас И.Ф. Торжество пролетарского интернационализма и крах мелкобуржуазных партий на Украине. - Киев, 1978, с. 55-90,

¹² Див.: Ленін В.І. Повне збір. творів, т. 41, с. 9

О.М.Максимов
/Донецьк/

ГОРЛІВСЬКЕ ЗБРОЙНЕ ПОВСТАННЯ – НАЙВИЩА ТОЧКА ГРУДНЕВОГО
ЗБРОЙНОГО ПОВСТАННЯ 1905 р. у ДОНБАСІ

Дослідження збройного повстання в Донбасі зайняло чільне місце в радянській історичній літературі. Використовуючи твори В.І. Леніна, рішення партії, більшовицьку пресу, мемуари та архівні джерела, дослідники ґрунтовно вивчили видатну подію грудня 1905 р.

Перші публікації із згаданої теми з'явилися в 20-30-х роках. Це роботи С.С. Анісімова¹, Т.І. Харечка², О.С. Кирзнера³, К.Г. Єршова⁴, П.В. Свешинського⁵. Незважаючи на численні наведені факти і документи, науковий рівень більшості цих робіт був невисокий. Їх автори припускалися часом серйозних методологічних і фактичних помилок, ігнорували або викладали з об'єктивістських позицій діяльність соціал-демократичних організацій. Наприклад, в роботі Т.І. Харечка не проведено чіткого розмежування між революційною і опортуністичною течією в соціал-демократії, не відображено боротьбу більшовиків проти меншовиків. Намагаючись показати засилля меншовиків в партійних організаціях Донбасу, Т.І. Харечко необґрунтовано перебільшив значення їх роботи в масах.

Вивчення грудневого збройного повстання в Донбасі активізувалося в останнє 25-річчя в зв'язку з всенародним святкуванням 50-річчя першої російської революції, прийняттям ЦК КПРС відповідної постанови, публікацією нових мемуарних і документальних джерел з історії революції 1905–1907 рр. Основні питання цієї проблеми знайшли глибоке висвітлення в багатотомній "Історії Комуністичної партії Радянського Союзу"⁶, "Нарисах історії Комуністичної партії України"⁷, нарисах історії Донецької та Ворошиловградської обласних партійних організацій⁸, "Історії міст і сіл Української РСР"⁹, багатотомних виданнях з історії Української РСР¹⁰, а також монографіях М.М. Яковлева¹¹, О.В. Пяковського¹², В.І. Астахова і Ю.Ю. Кондуфора¹³, Ф.Є. Лося¹⁴, П.М. Шморгуна¹⁵, П.Л. Варгатюка¹⁶, М.Н. Лещенка¹⁷, присвячених революції 1905–1907 рр. Важливе значення для вивчення революційних подій 1905–1907 рр. в Донецькому басейні мають дослідження М.Р. Донія¹⁸, О.М. Максимова¹⁹, В.В. Модестова²⁰, М.Я. Запорожець²¹.

В названих працях послідовно проведено ленінську концепцію революційних подій і ролі більшовицької партії в революції 1905–1907 рр., переконливо показано переростання грудневого загального політичного страйку у повстання, багато уваги приділено процесу підготовки повстання, створенню та бойовій діяльності Рад, розпорядчих і страйкових комітетів, керованих більшовиками, послідовно викладено хід збройного повстання, вказано причини його поразки.

При вивченні цієї проблеми слід більше уваги приділяти військово-бойовій діяльності більшовиків, висвітленню кількісного складу робітничих бойових дружин, їх взаємодіям, впливу виступів пролетаріату на селянство та демократичну інтелігенцію.

Пролетаріат Донбасу активно вступив у революцію, пройшов у 1905 р. ті ж самі етапи боротьби, що й робітничий клас усієї країни: від січневих-лютневих до літніх страйків, потім до жовтневого загального політичного страйку і найвищого етапу революції – Грудневого збройного повстання.

Виключна роль у згуртуванні робітників, активізації їх боротьби про-

ти самодержавства, завоюванні на сторону революції селянства і демократичної інтелігенції належить більшовикам, вплив яких значно посилювався в партійних організаціях шахтарського краю після III з'їзду РСДРП. Виходячи з рішень з'їзду, більшовики розгорнули посилену підготовку до збройного повстання. Під їх керівництвом Ради робітничих депутатів Снаківського, Луганського, Краматорського* і Суліна, а також страйкові і розпорядчі комітети Авдіївки, Алчевська, Горлівки, Гришиного, Дебальцевого, Харцизька та інших промислових селищ, залізничних станцій створювали бойові дружини, озброювали робітників, навчали їх стрільби. Активну участь у цій роботі брали К.Є.Ворошилов, О.С.Гречнев, З.О.Колосов, І.О.Кротько, О.В.Махов, І.П.Мазанов, І.Д.Митусов, П.О.Мойсеєнко, Д.К.Паранич, Г.Ф.Ткаченко-Петренко, О.Ф.Щербakov та інші більшовики. До робітників ряду міст і промислових селищ приєдналися селяни. По всій лінії Катеринославської залізниці, вказувалося в друкованому органі катеринославських більшовиків, "між робітниками і службовцями і селянами спостерігається тісне єднання"²².

Слідом за робітниками Москви 8 грудня 1905 р. розпочали загальний політичний страйк і пролетарі Катеринославської губернії. Для керівництва страйковим рухом за ініціативою більшовиків було створено коаліційний бойовий страйковий комітет /БСК/. Групу більшовиків у ньому очолював Г.І.Петровський, що був одночасно й секретарем Катеринославської Ради робітничих депутатів. БСК встановив зв'язок з більшовиками Москви, обмінювався з ними делегатами. Зокрема, Сергій Морозов, що прибув з Москви, привіз у Донбас революційну літературу, в тому числі екземпляри газети "Новая жизнь", що виходила під безпосереднім керівництвом В.І. Леніна²³.

Готуючись до повстання, оперативна група БСК з 11 по 14 грудня відвідала Гришине, Авдіївку, Горлівку, Дебальцеве та інші залізничні станції, вказала на розгортання та посилення боротьби проти самодержавства²⁴. 12 грудня почалося роззброєння поліції і невеликих груп солдат на залізничних станціях, 13 грудня відбувся перший бій озброєних робітників з військами царської армії в Авдіївці. Загін драгун, що намагався захопити залізничний вузол, під тиском дружинників відступив у степ. Через кілька годин бойові дружини Авдіївки, Гришиного, Дебальцевого та Мушкетєвого надали допомогу Ясинуватським робітникам, спільно роззброївши 12-ту роту 280-го Балаклавського піхотного полку²⁵. Відібрану зброю дружинники поділили між собою. Звістка про ці перемоги поширилася по всьому Донбасу, підняла бойовий дух революційних мас. "Страйкові комітети, - доповідав 15 грудня бахмутський справник в Катеринослав, - збираються захопити рудники, заводи, поліцію - роззброїти"²⁶.

Кульмінації збройне повстання в Донбасі досягло 17 грудня. Центром його стала Горлівка, де 16 грудня біля контори машинобудівного заводу загін царських військ по-звірячому розправився з беззбройними робітниками, вбивши 18 і поранивши близько 50 чоловік. В той же день об'єднане засідання страйкового комітету заводу і розпорядчого комітету залізничної станції вирішило дати відсіч військам і звернутися по допомогу до бойових дружин Донбасу. На залізничні станції була відправлена телеграма: "Ми всі без зброї, вимагаємо негайної допомоги з усіх сторін"²⁷.

На заклик горлівчан швидко відгукнулися Ради, страйкові та розпорядчі комітети шахтарського краю. За короткий час прибули бойові дружини з Снаківського, Дебальцевого, Алчевського, Гришиного, Авдіївки, Харцизька та інших станцій - всього близько 4 тис. озброєних робітників. Ними керували більшовики О.С.Гречнев, І.О.Кротько, Г.П.Мазанов, І.Д.Митусов, О.Ф.Щербakov та ін.

З прибулих бойових дружин було оформовано три загони /за видами зброї/, які на світанку 17 грудня атакували казарми царських військ. Після двогодинного бою противник не витримав натиску повсталих і відступив у степ, викинувши з провокаційною метою білий прапор²⁸. Бойові дружини припинили вогонь і переслідування ворога, цим самим припустились тактичної помилки.

У другій половині дня війська та великий загін козаків, що прийшов їм на допомогу, атакували залізничний вокзал і захопили штаб повстанців, кілька сот майже беззбройних робітників. Основні сили повсталих, що прибули з казарм, вже не змогли змінити хід повстання. В сутінках вони пробіглися до поїздів і виїхали з Горлівки. Побожчись нового наступу бойових дружин, залишили селище і війська. За офіційними даними, близько 300 повстанців було вбито.

Наприкінці грудня прибули царські каральні загони. Деякі станції Донбасу продовжували мужню боротьбу, проте сили були нерівні, і збройне повстання зазнало поразки.

Грудневе збройне повстання 1905 р. у Донбасі було складовою частиною Грудневого збройного повстання в країні, прапор якого першими підняли робітники Москви. В ході революційної боротьби робітники Донбасу продемонстрували високу політичну свідомість, організованість, наступальну тактику і пролетарську солідарність.

¹ Анисимов С.С. Горловское дело: Очерк восстания на линии Екатеринбург. ж.л. в 1905 г. - Харьков, 1926; Анисимов С.С. Приговор. - М., 1927; Анисимов С.С. Восстание в Донецком бассейне. - М., 1929; Анисимов С.С. Дело о вооруженном восстании на Екатеринбургской железной дороге. - М.; Л., 1936.

² Харченко Т. Октябрьско-декабрьский подъем 1905 г. в Донбассе. - Летопись революции, 1925, № 5/6; Харченко Т. 1905 год в Донбассе. - Л., 1926, и др.

³ Кирзнер А.С. Горнорабочие Донбасса и Криворожья в первой российской революции. - Харьков, 1926.

⁴ Ершов К.Г. Декабрьское вооруженное восстание в Донбассе. - Каторга и ссылка, 1930, № 8/9, № 10.

⁵ Свежинский П. Горловское вооруженное восстание в 1905 г. - Ист. журн., 1940, № 12.

⁶ История Коммунистической партии Советского Союза. - М., 1966, т. 2.

⁷ Нариси історії Комуністичної партії України. - К., 1974.

⁸ Очерки истории Донецкой областной партийной организации. - Донецк, 1978; Очерки истории Ворошиловградской областной партийной организации. - Киев, 1979.

⁹ История городов и сел Украинской ССР. Донецкая область. - Киев, 1976; История городов и сел Украинской ССР. Ворошиловградская область. - Киев, 1976.

¹⁰ История СССР. С древнейших времен до наших дней. - М., 1968, т. 6; История Украинской РСР. - К., 1978. т. 4.

¹¹ Яковлев Н.Н. Вооруженное восстание в 1905 г. - М., 1957; Яковлев Н.Н. Народ и партия в первой русской революции. - М., 1965.

¹² Пясковский А.В. Революция 1905-1907 гг. в России. - М., 1966.

¹³ Астахов В., Кондуров Ю. Революционные события 1905-1907 гг. в Харькове и губернии. - Харьков, 1955.

¹⁴ Лось Ф.Е. Вооруженное восстание на Украине. - Ист. зап., 1954, т. 49; Лось Ф.Е. Революция 1905-1907 років на Україні. - К., 1955.

¹⁵ Шморгун П.М. Ради робітничих депутатів на Україні в 1905 р. - К., 1955; Шморгун П.М. Більшовицькі організації України в революції 1905-1907 рр. - К., 1975.

- 16 Варгачук П.Л. Партії великої заги. - Дніпропетровськ, 1970; Варгачук П.Л. Більшовики у Радах робітничих депутатів України в 1905 р. - Наук. праці з історії КПРС, 1975, вип. 77.
- 17 Лещенко М.Н. Українське село в революції 1905-1907 рр. - К., 1977.
- 18 Доний Н.Р. Вооруженное восстание на Екатеринославщине в декабре 1905 года. - Вопр. истории, 1955, № 12, с. 19-32.
- 19 Максимов А.М. Декабрьское вооруженное восстание в Донбассе в 1905 г. - Учен. зап. Харьк. ун-та. Тр. кафедры марксизма-ленинизма, 1956, т. 2; Максимов А.М. Революционная борьба пролетариата Донбасса в 1905 году. - Сталино, 1956; Максимов А.М. На баррикадах: Большевики во главе рабочего движения в Донбассе накануне и в период первой русской революции. - Донецк, 1973.
- 20 Модестов В.В. Рабочие Донбасса в трех русских революциях. - М., 1974.
- 21 Запорожец М.Я. Истоки великих свершений: В.И. Ленин и партийные организации Донбасса. - Донецк, 1972.
- * Народа виборних депутатів - таку офіційну назву мала Краматорська Рада, що проіснувала два місяці до прибуття карального загону в грудні 1905 р.
- 22 Бюл. Бойового страйкового ком., Катеринослав, 1905, 17 грудня
- 23 Парт. арх. Донец. обкому Комуністичної партії України, ф. 7, оп.3, спр. 41, арк. 34.
- 24 Центр. держ. іст. арх. УРСР, ф. 347, оп. I, спр. 967, арк. 43.
- 25 Донбасс в революции 1905-1907 годов: Сб. документов и материалов Сталино, 1957, с. 117.
- 26 Там же, с. 120.
- 27 Там же, с. 121.
- 28 1905 год в Донбассе: Из воспоминаний участников первой русской революции. - Сталино, 1955, с. 24.

М.Ф. Фоменко
/Горлівка/

ВИКОРИСТАННЯ РЕВОЛЮЦІЙНИХ, БОЙОВИХ І ТРУДОВИХ ТРАДИЦІЙ ГОРЛІВКИ У СПРАВІ КОМУНІСТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ТРУДЯЩИХ ГОРЛІВКИ

Виховувати на традиціях - справа важлива і відповідальна. Особливої актуальності вона набуває в сучасних умовах, коли в життя вступають нові покоління радянських людей, що не мають досвіду безпосередньої участі в класовій боротьбі, бойового гарту у збройних битвах з ворогом, що не витримали труднощів воєнних і післявоєнних років.

Діти та онуки тих, хто здійснив соціалістичну революцію, захистив її надбання, заклав фундамент соціалістичного суспільства, звертаються сьогодні до досвіду старших поколінь не тільки з почуття вдячності, захоплення їхніми безсмертними подвигами, а й для того, щоб почерпнути з цього життєдайного джерела високі духовні та моральні цінності, глибоку віру в комуністичні ідеали, вміння самовіддано боротися за їх перетворення в життя.

Суть виховання на славних традиціях партії і народу глибоко розкрито в документах Комуністичної партії. Треба не копіювати героїв минулого, а перейняти суть їх загартованих революційськ характерів, перейняти їх революційну пристрасність, їх глибоку комуністичну переконаність, беззавітну відданість великій справі нашої партії, їх полум'яний романтизм і негасиму ненависть до ворогів революції; перейняти все це і прикласти до розв'язання різноманітних завдань будівництва комунізму, які стоять перед нами сьогодні.

Горлівка має багаті революційні традиції. Це дозволяє партійній ор-

ганізації проводити виховну роботу конкретно, наблизити її до кожної людини, будувати на місцевому матеріалі, використовуючи різноманітні форми і методи. "Тут кожне місце – поема, легенда – на кожному кроці", – говорив про шахтарську Горлівку поет Павло Безпощадний. І це не випадково – більш як 60 пам'ятників і монументів нагадують нам про славні революційні, бойові, трудові подвиги старшого покоління.

В різний час в Горлівці революційну роботу вели П.О.Мойсеєнко, Г.І.Петровський. На барикадах горлівського збройного повстання 1905 р. вперше російською мовою пролунав пролетарський гімн "Інтернаціонал", який переклав штейгер найдавнішої в Донбасі шахти "Кочегарка" О.Я.Коц /Данін/. Для захисту заводчан Жовтня в місті під командуванням горлівчанина Дмитра Жлоби формувалися "залізні" дивізії з шахтарів Горлівсько-Шербинівського, Юзівсько-Макіївського, Єнакіївського районів. Гірники міста билися на численних фронтах громадянської війни проти Колчака, Денікіна, Врангеля, Юденича.

До 75-річчя горлівського збройного повстання 1905 р. у центральній частині міста споруджено меморіал на честь цієї незабутньої історичної події.

Багатосторонню роботу по вихованню на революційних і бойових традиціях проводять народні музеї машинобудівного заводу ім. С.М.Кірова, шахти "Кочегарка", міський державний історичний музей. В експозиціях музеїв зібрано документи, речі, зброя, фотокартки учасників горлівського збройного повстання 1905 р. Тут відбуваються прийоми школярів в ніонери, молодих горлівчан в комсомол і вручення їм комсомольських квитків, посвячення в робітники.

Методична розробка проблем виховання трудящих на революційних, бойових і трудових традиціях партії і народу, як всебічне вивчення й узагальнення практичного досвіду, набутого у цій справі, зосереджені у координаційній раді ідеологічної комісії міському Комуністичної партії. Рада періодично проводить огляди музеїв, музейних кімнат, червоних кутків підприємств, організовує конкурси на кращий нарис про історію і традиції міста, районів, виробляє практичні поради та методичні рекомендації партійним організаціям, ідеологічним, культурно-освітнім установам.

Невіддільне від біографії міста ім'я В.І. Леніна. 8 червня 1923 р. шахтарі горлівського держрудника № 5 одностайно ухвалили назвати його ім'ям товариша Леніна і просити Ілліча прийняти на себе звання почесного забійника. З того часу і з'явився на шахті розрахункова книжка № I, що належить В.І.Леніну. Сьогодні на рахунку почесного забійника – В.І. Леніна – 163 тис. т. вугілля.

Партійні організації міста намагаються активніше використовувати в ідеологічній роботі традиції перших радянських п'ятирічок. Розвиток ударництва в нашій країні нерозривно зв'язаний з ім'ям забійника горлівської шахти "Кочегарка" Микити Ізотова, що видобував по 500–600 т вугілля за зміну при нормі 10–11 т. Ним була організована на шахті спеціальна ділянка – своєрідна школа шахтарської майстерності для підвищення кваліфікації молодих забійників. Школи під назвою "ізотовські" широко запроваджувалися в країні. Сьогодні на площі, що носить ім'я Ізотова, споруджено перший в світі пам'ятник робітникові, який, за словами М. Горького, "підняв свою працю до висот майстерності".

Безстрашність і героїзм виявили горлівчани на фронтах Великої Вітчизняної війни. В битвах за Балтику повторив безсмертний подвиг Олександр-

ра Матросова горлівчани Михайло Холод; під Сталінградом подвиг Миколи Гастелло повторив Іван Веденєв; загинув біля берегів Дніпра відважний кулеметник, горлівський поет, Герой Радянського Союзу Федір Черников. За подвиги у війні 14 горлівчан удостоєні високого звання Героя Радянського Союзу.

В Будапешті смертю героя загинув радянський парламентар, бувший за-бійник шахти ім. В.І.Леніна капітан Ілля Остапенко. Його подвиг є зразком гуманності, високої комуністичної моралі нашого суспільства.

Тепер Горлівка підтримує тісні стосунки з II-м районом Будапешта, де встановлений пам'ятник нашому землякові. Його ім'ям названо одну з вулиць Горлівки. В школі, де навчався герой, створено музей.

Революційні, бойові і трудові традиції розвивалися в роки післявоєнних п'ятирічок. Партийна організація міста намагається забезпечити живий зв'язок між трудовими звершеннями ударників минулих років і оправами героїв сьогодення. В 1978 р. колектив ділянки № 90 шахтоуправління "Олександр-Захід" ім.Комсомолу України, керований Героєм Соціалістичної Праці І.М.Карловим, довів середньодобове навантаження на малопотужну молоткову лаву до 1029 т, що є рекордом для аналогічних пластів Центрального району Донбасу. Ударна робота цього колективу започаткувала трудову естафету за підвищення навантаження на пласти крутого падіння, що з великим успіхом пройшла практично по всіх шахтах міста. І ось нове досягнення. 2 серпня 1980 р. на малопотужній крутоспадаючій лаві шахтарі ділянки № 110 шахти ім. В.І. Леніна видобули 2012 т вугілля, перевиконавши добовий план ділянки більш як у 5 разів.

Гідними спадкоємцями Микити Ізотова і Олексія Стаханова стали в десятій п'ятирічці шахтарі Віктор Марокін, Олександр Хворостян, швачка Ганна Шабанова, апаратник Микола Коляда. Носіями славних традицій є трудові династії шахтарів Сергєєвих, Піскунових, машинобудівників - Переверєєвих, металургів-ртутників - Воїнових та ін.

До кращих традицій, започаткованих в роки перших п'ятирічок, належить соціалістичне змагання - джерело виробничого і політичного ентузіазму, новаторства й творчої ініціативи. Партийнні організації міста, виховуючи горлівчан на трудових традиціях, домагаються розуміння кожним з них того, що соціалізм побудовано самовідданою працею і що сьогодні вірність традиціям означає прагнення внести гідний внесок у виконання рішень партії.

Перспективний комплексний план ідеологічної роботи міського комітету партії передбачає змагання за професіями, конкурси майстерності, естафети трудових справ, тематичні вечори: "Правофлангові п'ятирічки", "Професія - моя гордість", "П'ятирічка країни - моя п'ятирічка", вечори цехів, що змагаються, свята праці та ін. Для пропаганди кращих традицій проводяться конференції, вечори і свята трудової слави, вшанування робітничих династій, доповіді, лекції, бесіди.

Добре зарекомендувала себе практика проведення єдиних політднів, коли керівники партійних органів, місцевих Рад, господарчі керівники зустрічаються з трудящими, відповідають на питання, що їх цікавлять.

Для глибокого вивчення теоретичних проблем комуністичного будівництва міськом, райкоми партії проводять теоретичні, науково-практичні і методологічні конференції. Особливе значення в учбовому процесі системи політичної та економічної освіти надається вивченню історії свого підприємства, району, міста, краю. В Горлівці на громадських засадах функціонує

23 музеї і музейні кімнати, 250 куточків бойової і трудової слави. Працює державний музей історії міста.

Справжнім центром виховання на кращих традиціях колективу став музей історії ордена Леніна шахти "Кочегарка". Тут біля прапорів трудової слави "Кочегарки", біля стендів, присвячених М.Ізотову, його учням і послідовникам, ушанованим робітникам з династій Сиром'ятникових, Швелєвих, Сергєєвих, знатні вуглеруби-наставники приймають в шахтарську сім'ю нове поповнення. Як правило, в багатьох політехніках перші заняття учбового року починаються з відвідання музею. В його залах для слухачів гуртків комуністичної освіти регулярно проводяться спеціальні заняття, на які запрошуються учні й послідовники М.Ізотова, знатні шахтарі. Зібрані в музеї реліквії, велика кількість фотокарток, документів широко використовують у своїй роботі всі пропагандисти "Кочегарки" і міста.

Важливим фактором виховання молоді на трудових традиціях стало шефство кадрових робітників, ветеранів праці над молодими виробничниками. Наставники вчать молодь працьовитості, майстерності, виховують її на героїчних традиціях нашого славного робітничого класу. В масовому патріотичному русі наставників молоді беруть участь понад 4 тис. горлівчан - кадрових робітників, інженерно-технічних працівників і службовців.

Практична робота партійних комітетів міста по вихованню молоді на славних традиціях партії і народу, широке залучення трудящих у соціалістичне змагання дають помітні результати. Своєю самовідданою працею і високою політичною та виробничою активністю трудящі Горлівки вписують нові славні сторінки в літопис рідного міста, примножують славні революційні, бойові і трудові традиції.

П. БІЛШОВИЦЬКА ПАРТІЯ НА ЧОЛІ РЕВОЛЮЦІЙНОГО
РУХУ МАС 1905-1907 рр.

П.Л. Варгатюк
/Київ/

СТАН І ЗАВДАННЯ ДАЛЬШОГО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ БІЛШОВИЦЬКИХ
ОРГАНІЗАЦІЙ УКРАЇНИ ПЕРІОДУ РЕВОЛЮЦІЇ 1905-1907 рр.

Діяльність більшовицьких організацій України в період революції 1905-1907 рр. давно привертає увагу радянських істориків. В 20-40-х роках цю проблему розробляли В.І.Невський, М.М.Попов, М.С.Волін, М.М.Майоров, М.А.Рубач, І.Б.Берхін, С.С.Каплун, С.С.Кокошко, П.О.Горін та ін. Більш широке дослідження проблеми розгорнулося в зв'язку з 50-річчям революції. Значний вклад у висвітлення проблеми внесли Ф.Є.Лось, Л.М.Іванов, Ю.Ю.Кондуф'ор, М.Р.Доній, О.Т.Юрченко, П.М.Шморгуна, Т.І.Жуков, О.М.Максимов, В.В.Модестов, О.Г.Михайлюк, І.Л.Сабадир'єв та ін. Багато з них і сьогодні продовжують плідно працювати у цій галузі.

У 70-ті роки опубліковано монографії П.М.Шморгуна "Більшовицькі організації України в революції 1905-1907 рр.", В.В.Модестова "Донбасс в трех русских революциях", О.М.Максимова "На баррикадах. Большевики во главе рабочего движения в Донбассе накануне и в период первой русской революции", І.Ф.Кураса "Торжество пролетарского интернационализма и крах мелкобуржуазных партий на Украине", М.Є.Корицького "В.И. Ленин о единстве действий левых сил". Побачили світ колективна монографія "Більшовицькі організації України в боротьбі за гегемонію пролетаріату в трьох російських революціях", ряд статей в "Українському історичному журналі", а також у міжвідомчому збірнику "Научні труди по історії КПСС", в тому числі в 77-му тематичному випуску - "Партія більшовиків у революції 1905-1907 рр.", та ін.

Неабияке значення для всебічного вивчення проблеми мають матеріали другого тому багатотомної "Історії Комуністичної партії Радянського Союзу", "Нарисів історії Комуністичної партії України", четвертого тому "Історії Української РСР", нарисів обласних партійних організацій, а також монографій П.М.Шморгуна, О.Т.Юрченка, М.І.Кравчука, С.К.Мельника, М.І.Куліченка, М.Я.Запорожець та інших дослідників з питань зв'язків В.І.Леніна з більшовицькими організаціями України.

Існуюча література свідчить, що історія більшовицьких організацій України періоду революції 1905-1907 рр. задовільно вивчена як в окремих рисах і напрямках, так і в деталях. Добре висвітлена організаційна, політична й ідеологічна діяльність Харківської, Катеринославської, Луганської, Одеської, Миколаївської партійних організацій, груп більшовиків у Києві, Херсоні, інших містах. Створено українську історичну Ленінтану, книги про поширення і передрук ленінських творів. Історико-партійній літературі багато відомо про діяльність більшовиків серед робітничого класу, почалося вивчення їх діяльності в інших верствах населення, з"я-

випали перші роботи про застосування тактики "лівого блоку". Однак багато аспектів проблеми ще потребує дальшого дослідження.

Необхідно не лише розширювати коло джерел, що вводяться в науковий обіг, продовжувати накопичення фактів і перевірку їх історіографічного відображення, не тільки займатися деталізацією окремих питань проблеми, але й переходити до глибоких, всебічних досліджень історії більшовицьких організацій України в роки революції.

Таку узагальнюючу мету слід ставити перед істориками Ленініани. В своїх дослідженнях вони повинні перейти на вищий щабель - висвітлювати не лише зв'язки з Леніним, діяльність відряджених ним на місця робітників, розповсюдження ленінської літератури, а й показати вплив ленінізму на всі сторони революційної діяльності більшовицьких організацій. У зв'язку з цим необхідно було б підготувати фундаментальні праці на тему: "Більшовицькі організації України в революції 1905-1907 рр.", "В.І. Ленін і більшовицькі організації України в революції 1905-1907 рр."

Потрібна спеціальна розробка ще не досліджених питань партійного будівництва, змісту і форм внутріпартійної демократії, партійної освіти, пропаганди й агітації більшовицьких організацій України в цей період. Перспективним є дослідження історії більшовицької преси /газет і листівок/. Необхідно доосконали проаналізувати їх зміст, в тому числі напрямом листівок, виданих більшовиками з об'єднаних організацій. Для успішної розробки фундаментальних досліджень необхідно вирішити деякі окремі, але важливі завдання. Насамперед, необхідно підрахувати загальну кількість більшовицьких організацій і більшовицьких груп в об'єднаних організаціях РСДРП, загальну кількість членів партії на різних етапах революції. Завдання буде не з легких, тому що слід дати кількісну характеристику всім оформленим і неоформленим більшовицьким організаціям, уникнувши при цьому введення в обіг даних, що не спираються на достовірні джерела. Попередження це не зайве, тому що в деяких монографіях і статтях багатотомної "Історії міс" і сіл Української РСР" трапляються такі дані про ці організації, що базуються лише на окремих спогадах. Докладні підрахунки є й в окремих нарисах історії обласних партійних організацій України.

Історики мають продовжити роботу над виявленням персонального складу більшовицького активу в революції 1905-1907 рр. Тепер в обігу знаходиться два-три десятки відомих прізвищ, але багато активних робітників, як і раніше, забуті. Однак деякі автори розширюють цей склад без достатньої перевірки. Розширення персонального складу повинно базуватися на доскональній перевірці всіх осіб за документами.

Надалі необхідно дослідити деякі форми боротьби робітничого класу в революції. Доцільно перелічити дані про загальну кількість страйків і страйкарів на Україні, бо що вони враховують не всі джерела і тому занижені. При цьому важливо підрахувати всі дані про страйки, якими керували більшовики, наочно показати їх роль в організації страйкового руху. Не все сказано в історико-партійній науці про грудневі події 1905 р. на Україні. По-перше, не завжди враховується, що вони склалися з політичного страйку, повстання /тобто масового беззбройного виступу проти уряду/ і збройного повстання /тобто повстання із зброєю в руках, що супроводжувалося збройною боротьбою/. По-друге, розповідаючи про повстання, необхідно показати всі політичні сили, що брали в ньому участь, і разом з тим розкрити керівну роль більшовиків у масовій збройній боротьбі проти царизму.

Останнім часом почалася розробка історії профспілкового руху, що був започаткований в Росії в роки першої революції. На цю тему відомі роботи О.І. Прийменка, О.М. Стадника, М.Я. Прохоренка, а також розділи колективної монографії "Очерки истории профессиональных союзов Украинской ССР". Це, однак, не виключає необхідності в розробці спеціальної монографії "Більшовики і профспілки України в революції 1905-1907 рр.". Дослідження історії профспілок дозволяє більш точно висвітлити роль депутатських робочих зборів, позбавитися деяких штамтів у викладенні питання про створення Рад робітничих депутатів. Необхідне також самостійне наукове вивчення історії Рад робітничих депутатів, з'ясування ролі більшовиків в їх створенні і діяльності.

У дальшому дослідженні діяльності більшовиків на селі слід перейти до висвітлення пропагандистської, політичної, організаційної агітаційної роботи серед селян, точно підрахувати кількість селянських більшовицьких організацій і груп. Актуальне завдання істориків - розкрити зміст боротьби більшовиків за здійснення програми і політики партії з національного питання в умовах буржуазно-демократичної революції.

Необхідно вивчити й питання виховання робітничого класу - гегемона революції, зміцнення союзу робітничого класу і селянства, діяльність більшовиків у містах, в армії, на флоті, серед молоді та ін. Слід розпочати створення історіографії всієї проблеми діяльності більшовиків України в революції. Нарешті, бажано, щоб колектив досвідчених авторів взявся за копітку роботи - створення хроніки діяльності більшовиків України в 1905-1907 рр.

Зосередження уваги спеціалістів на вирішенні зазначених проблем дасть можливість найближчим часом створити ряд робіт, що збагатять сучасні знання про діяльність більшовиків України в один з героїчних періодів історії великої ленінської партії.

С.І. Поляков
/Дніпропетровськ/

ДІЯЛЬНІСТЬ В.І. ЛЕНІНА І КЕРОВАНИХ НИМ ЗАКОРДОННИХ
БІЛЬШОВИЦЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЩОДО ПОВЕРНЕННЯ БІЛЬШОВИКІВ-
ЕМІГРАНТІВ У РОСІЮ В 1905-1907 рр.

Події 22/9/ січня¹ 1905 р. знаменували початок революції 1905-1907 рр. Широко коментовані іноземною пресою, вони приголомшили Західну Європу, викликали піднесення серед емігрантів-більшовиків. В.І. Ленін дізнався про них наступного дня. "Всі думки Ілліча, - згадувала Н.К. Крупська, - були прикуті до Росії"². М.С. Ольмінський в статті "Відгуки петербурзьких подій за кордоном" так описував обстановку серед емігрантів: "Важко уявити собі те гаряче піднесення, яке володіє тепер росіянами, що живуть за кордоном... Всі живуть думками про батьківщину, сотні і тисячі людей готові покинути все, готові віддати життя за кілька днів боротьби за свободу... Всі розмовляють лише про одне: чи є гроші на дорогу? чи є паспорт? коли від'їжджимо?"³.

Закордонні більшовицькі організації і В.І. Ленін організували збір коштів для від'їжджючих. 24 січня 1905 р. більшовики Цюріха запропонували бернській групі сприяння РСДРП - "Вперед" видати російською і німецькою мовами прокламації про збір коштів на підтримку революції і надіслати

їх групам. В січні - березні 1905 р. в касу сприяння надійшли кошти⁴ від ряду груп: з Берна - 660 франків, Цюриха - 500, Мюнхена - 485, Гейдельберга - 100, Женеви - 500, Нансі - 75, Берліна - 980 франків. Тільки до березня 1905 р. більшовицькі групи сприяння зібрали її 781 франк.

Надходження коштів у касу закордонного більшовицького центру значно зросли із створенням Комітету закордонних організацій /КЗО/. В його документах зафіксовано грошові надходження від 20 груп. В жовтні 1905 р. КЗО опублікував звернення "До всіх росіян за кордоном", яке закликало збирати кошти для відправлення партійних працівників в Росію. З коштів, що надійшли в касу ЦК РСДРП з березня по листопад 1905 р., лише на відправку кадрів було використано 7357 франків.

В ряді країн Західної Європи починають формуватися міжфракційні комісії по збору і розподіленню коштів на користь російської революції.

В Лондоні закордонний представник Бюро комітетів більшовицької партії О.М. Ессен встановив тісні контакти з Комітетом робітничого представництва, від якого більшовицький центр в січні-березні 1905 р. одержав 195 фунтів стерлінгів.

В лютому 1905 р. Г.М. Фішер, що проживав у Ньюкалі-на-Тайні, встановив зв'язки з місцевими відділеннями соціал-демократичної федерації, соціалістичних товариств Південно-східного узбережжя, Об'єднаного товариства інженерів. Гроші, зібрані цими організаціями на користь російського революційного руху, Фішер надіслав В.І. Леніну.

28 січня 1905 р. за вказівкою В.І. Леніна О.М. Ессен написав керівництву швейцарської соціал-демократичної партії /СДПШ/ лист з проханням про фінансову допомогу, однак Г.Грейліх, потураючи меншовикам, відклав передачу коштів до з'ясування "віновності" тієї чи іншої фракції в розколі РСДРП.

В "Листі до Грейліха"⁵ В.І. Ленін наводить переконливі факти, і правління СДПШ відправляє частину коштів більшовикам.

В Парижі збирання коштів здійснював П.А. Красиков, який налагодив співробітництво з лідерами лівої течії французької соціалістичної партії. Він добився того, що в березні 1905 р. третейський розгляд між ЦК РСДРП і "Вперед" прийняв рішення про перерахування більшовикам 30% зібраних у Франції грошей.

Велику роботу в Німеччині по зборі коштів провели Р.А. Аврамов і Й.А. П'ятницький. В березні 1905 р. Р.А. Аврамов отримав від Німецької групи 344,6 марок, в травні - 2400 марок, а в червні-серпні - ще 2445 марок.

Певну суму надіслав В.І. Леніну секретар Бельгійського соціального союзу О. Берже. В червні 1905 р. Міжнародне соціалістичне бюро дало на потреби більшовицької партії 2529 франків.

Частина коштів йшла в розпорядження партійного "паспортного" бюро, що оформляло документи для виїзду і мало своїх агентів у різних містах Західної Європи. Велику роботу в ньому проводив Й.А. П'ятницький.

В.І. Ленін і керовані ним закордонні більшовицькі організації вели активну агітаційно-пропагандистську роботу, роз'яснюючи причини, характер та рушійні сили революції, послідовно відстоюючи принципи більшовизму, викриваючи теорію і практику опортунізму в міжнародному і російському робітничому русі. Пропагандою й агітацією ідей марксизму більшовики-емігранти займалися постійно. Проводилася вона різними шляхами: розповсюдженням

газет "Вперед", "Пролетарий", брошур, книжок, листівок, написаних В.І.Леніним, В.В.Воровським, А.В.Луначарським, М.С.Ольмінським. Важливим заходом агітації було проведення мітингів, публічних виступів, підготовка рефератів. Найбільшою популярністю в емігрантському середовищі користувалися реферати В.І.Леніна, А.В.Луначарського, В.В.Воровського, П.А.Красикова, В.Д.Бонч-Брусевича, М.М.Литвинова.

Протягом 1905 р. у Росію було відправлено більш як 200 партійних працівників. На батьківщину повернулися М.Е.Бауман, В.В.Воровський, С.І.Гусев, Р.С.Землячка, Л.М.Книпович, Б.М.Кнулянец, П.А.Красиков та ін.

Поспішав у Росію і В.І.Ленін. 26 жовтня 1905 р. він писав М.М.Есену: "Хороша у нас в Росії революція, їй-богу! Сподіваємося скоро повернутись - до цього йде справа з різкою швидкістю"⁶. 8 листопада він був уже в Петербурзі.

Після поразки Грудневого збройного повстання, в період спаду революції, багато видатних партійних працівників змушені були знову емігрувати.

Діяльність В.І.Леніна в закордонних більшовицьких організаціях по поверненню в Росію більшовиків-емігрантів в роки революції 1905-1907 рр. має велике значення, в ході її місцеві партійні організації було укріплено кадрами, що забезпечило їх високу боєздатність.

¹ У дальшому всі дати подаються за новим стилем.

² Воспоминания о В.И. Ленине: В 5-ти т. - М., 1979, т. I, с. 283.

³ Вперед, 1905, 31 янв., № 4.

⁴ Дані про фінанси узагальнені автором при вивченні фондів Центр. парт. арх. Ін-ту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, а також більшовицької преси.

⁵ Див.: Ленін В.І. Повне збір. творів, т. 9, с. 220-225.

⁶ Там же, т. 47, с. 96.

В.І. Попик

/Київ/

ВИКОРИСТАННЯ БІЛЬШОВИКАМИ УКРАЇНИ ВИБОРІВ У ДЕРЖАВНІ ДУМИ
ДЛЯ ПОЛІТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МАС У ПЕРІОД РЕВОЛЮЦІЇ 1905-1907 рр.

Більшовики України зробили значний внесок у здійснення ленінської тактики використання думських виборчих кампаній для революційної агітації, політичного виховання і згуртування трудящих, зміцнення гегемонії пролетаріату. Вони активно використовували кампанії боротьби проти скликання булігінської Думи, бойкоту І Державної думи і вибори до II Думи для роботи в масах, згуртування їх навколо партії - підготовки до збройного повстання проти самодержавства. Особливе значення участі більшовиків у виборчих кампаніях обумовлювалося тим, що це були періоди, коли похвалювалося політичне життя, посилювалася боротьба партій і найширші маси залучалися до неї, так або інакше вчилися політиці¹.

Більшовики України розгорнули агітацію навколо виборів у Думу влітку 1905 р. Виконуючи вказівки В.І.Леніна, рішення ЦК РСДРП про боротьбу проти можливого скликання булігінської Думи - небезпечного маневру самодержавства, вони в червні-липні 1905 р. роз'яснювали масам контрреволюційний характер задуманого царем "народного представництва", проводили мітинги протесту. Після опублікування в серпні маніфесту про скликання булі-

гіноської Думи більшовики України, здійснюючи ленінську тактику активного бойкоту Думи, безпосередньо зв'язували лозунг бойкоту із закликами до повалення самодержавства, встановлення демократичної республіки. Більшовики Харкова, Катеринослава та інших міст України в своїх листівках розкривали причини, що примусили царизм скликати Думу. Вони характеризували її як нараду царя з панівними класами для придушення революції, як безправний додаток до самодержавної машини, як політичну комедію, обман, фікцію². Головним в їхній агітації було з'ясування повної невідповідності царських проектів вимогам народу, принципам політичної свободи, демократії, за які веде боротьбу пролетаріат. Більшовики України роз'яснювали масам, що створення Думи може посилити позиції контрреволюції, закликали не допустити його. В одній із листівок харківських більшовиків участь у думських виборах було прямо охарактеризовано як "зраду народних інтересів"³. Більшовицький лозунг бойкоту булігінської Думи відіграв надзвичайно важливу роль у піднесенні революційної боротьби, в підготовці всеросійського жовтневого політичного страйку.

З виданням царського маніфесту 17 жовтня, який значною мірою дезорганізував дрібнобуржуазні демократичні верстви, більшовики України активізували викриття Думи. Закликаючи народні маси не спокушатися мізерним розширенням виборчих прав, вони вважали за необхідне продовжувати боротьбу, довівши її до збройного повстання.

Після поразки Грудневого збройного повстання боротьба проти "конституційних ілюзій" стала в центрі думської тактики партії, за визначенням В.І.Леніна, "справді, живою душею бойкоту"⁴. На Україні більшовицьку тактику бойкоту виборів до I Думи проводили Харківський, Одеський, Луганський, Миколаївський, Єлисаветградський комітети РСДРП, Вінницька і Лубенська організації⁵. В січні-березні 1906 р. більшовики випустили і розповсюдили листівки, в яких закликали бойкотувати вибори, викривали свавілля уряду, змову з ним ліберальної буржуазії. Вони протиставляли царським "милостям" вимоги демократичної системи виборів, свободи виборчих зборів⁶.

Лозунг бойкоту Думи більшовики України нерозривно пов'язували з лозунгом підготовки збройного повстання⁷. Вони наполегливо роз'яснювали народним масам, що бойкот Думи не означає самоусунення від виборів, а, навпаки, вимагає діяльного використання виборчої кампанії для викриття її антинародного характеру. Вони закликали робітників бойкотувати виборчі збори, що їх влаштовувала влада, й самим організувати передвиборні мітинги, відмовлятися від участі у виборах демонстративно. При цьому більшовики України не обмежувалися роботою серед виборців, а намагалися організувати дійсно широку масово-політичну кампанію. Так, Одеський комітет РСДРП видав спеціальні звернення до робітників, які не мали виборчих прав, агітуючи їх протестувати проти скликання фальшивої Думи, боротися за повновладні Установчі збори⁸.

В умовах спаду революції більшовики взяли участь у виборах до II Думи з тим, щоб новими методами продовжити боротьбу за політичне виховання і згуртування мас навколо революційних лозунгів, за зміцнення гегемонії пролетаріату. В центрі агітаційної роботи партії на виборах, як і раніше, були роз'яснення масам повної непридатності царської Думи для задоволення інтересів народу, лозунги боротьби за організацію збройного повстання проти самодержавства. Виконуючи ленінські вказівки, більшовики України розгорнули агітацію за активну участь пролетаріату, всіх демократичних

мас у виборах, розкривали причини зміни партією думовської тактики, широко розповсюджували твори В.І. Леніна з цих питань.

При партійних організаціях були створені спеціальні виборчі комісії /комітети/, агітаційні групи. В листівках, в усній пропаганді більшовики України роз'яснювали, що робітникам необхідно брати участь у виборах, щоб не допустити обрання наскрізь поміщицької буржуазної Думи, в якій не лунав би голос трудящих. Необхідно було тісніше згуртувати на виборах свої лави, укріпитися організаційно, щоб вести за собою селян, зміцнювати союз пролетаріату і селянства.

Поряд з нелегальними формами агітації більшовики використовували і легальні – виступи на сторінках луганської газети "Донецький колокол", що знаходилась в грудні 1906 – січні 1907 рр. у руках Луганського комітету РСДРП, пресу демократичного напрямку, виборчі збори, що їх організували буржуазні партії. Більшовики України закликали віддавати голоси за кандидатів соціал-демократів. Крім агітаційної роботи серед робітників та міського населення зверталась увага і на роботу серед селянських мас. З цією метою випускались для селян спеціальні листівки з закликами об'єднуватися на виборах з робітниками⁹. Здійснюючи тактику "лівого блоку" – керівництва всіма демократичними силами, звільнення їх з-під впливу кадетів, більшовики добилися повороту дрінобуржуазної маси від лібералів до соціал-демократів і трудовиків. Усвідомлення трудящими марності надій на Думу, антинародної суті лібералізму, що виявилися в період виборів до II Думи і під час її діяльності, означало значний крок вперед у розвитку свідомості мас, у згуртуванні їх навколо пролетаріату і його більшовицької партії.

¹ Див.: Ленін В.І. Повне збір. творів, т. 2I, с. 4I4.

² Листовки большевиков Украины периода первой русской революции /1905-1907 гг./. – Киев, 1955, с. 247, 248, 250, 255 и др.

³ Там же, с. 248, 256.

⁴ Ленін В.І. Повне збір. творів, т. I6, с. I3.

⁵ Шморгун П.М. Большевицские организации Украины в годы первой русской революции 1905-1907. – М., 1955, с. 193.

⁶ Листовки большевиков Украины периода первой русской революции, с. 377-386, 388-39I, 402-406, 422-424, 435-440; Революция 1905-1907 гг. на Украине. – Киев, 1955, т. 2, с. 9I-96, I03-106.

⁷ Листовки большевиков Украины периода первой русской революции, с. 399; Шморгун П.М. Вказ. праця, с. 194.

⁸ Листовки большевиков Украины периода первой русской революции, с. 433-435.

⁹ Революция 1905-1907 гг. на Украине, т. 2, с. I82-184.

І.М. Пушкарьова
/Москва/

ГЕГЕМОНІЯ ПРОЛЕТАРІАТУ ТА ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНА
СОЛІДАРНІСТЬ ТРУДЯЩИХ РОСІЇ

Революція 1905-1907 рр. сталася в країні, де проживало понад сто націй та народностей, де 85 млн. чоловік /57% всього населення країни/ зазнавали національного гноблення, де національний гніт породжував різні форми національного руху і де революційний рух характеризувався переплітанням трьох революційних сил: робітничого руху, селянської аграрної революції та національно-визвольного руху на окраїнах. Об'єктивну основу революційного руху в царській Росії становила єдність цілей пролетарської боротьби, а також спільність економічних і політичних умов життя як в центрі, так і на окраїнах.

Праці В.І. Леніна та постанова ЦК КПРС "Про 70-річчя революції 1905-1907 рр. в Росії" спрямовують зусилля радянських істориків на вивчення інтернаціональної солідарності трудящих Росії у зв'язку з проблемою гегемонії пролетаріату в революційно-визвольному русі. В постанові ЦК КПРС звертається увага на той факт, що "здійснюючи керівництво революційною боротьбою, партія виходила з ленінської вказівки про те, що повалити монархію може лише пролетаріат, що веде за собою трудящі маси всіх націй і народностей країни"¹ /підкреслено нами. - Авт./.

Вузлові питання становлення і зміцнення пролетаріату як гегемона в революціях періоду імперіалізму, шляхи й форми його революційної боротьби розкриваються радянськими істориками і в теоретичному, і в конкретно-історичному плані. В 70-х роках ця проблема збагатилася такими працями, як "Проблема гегемонії пролетаріата в демократической революції /1905 - февраль 1917 гг./" /М., 1975/; "Гегемонія пролетаріата в трьох русских революціях" /М., 1975/; монографією К.І. Зародова "Три революції в Росії і наше время" /М., 1975/. У них висвітлено питання інтернаціональної солідарності трудящих мас Росії в їх боротьбі проти самодержавства й буржуазії. Плідно розробляється і проблема пролетарського інтернаціоналізму. Видано спеціальний збірник "К. Маркс, Ф. Енгельс, В.І. Ленін о пролетарском интернационализме" /М., 1957/, монографія М.Ф. Широва "Развитие В.И. Ленинским идеологии и политики пролетарского интернационализма /1894-1907 гг./" /М., 1966/. Великий внесок у теоретичну розробку проблеми зроблено працями Ю.О. Красіна /"Диалектика революционного процесса"/ /М., 1975/ та ін. Проблема пролетарського інтернаціоналізму в її внутрішньому аспекті, що розкриває взаємовідношення національних загонів робітничого класу в рамках однієї багатонаціональної держави, досліджувалася на прикладі революційного руху 1905-1907 рр. у книзі Т.Ю. Бурмистрової "Национальная поли-

тика большевиков в первой русской революции 1905-1907 гг." /Л., 1962/, у колективній праці "Революция 1905-1907 гг. в национальных районах России" /М., 1955/; висвітлюється вона і в нарисах місцевих партійних організацій. Не применшуючи значення праць про інтернаціональну солідарність робітників Росії в революції 1905-1907 рр., слід зауважити, що залишається ще недостатньо дослідженим зв'язок політики партії більшовиків з практикою революційної боротьби трудящих мас; не завжди враховується той факт, що кожен з етапів революції був новим, якісним зрушенням у політичному й інтернаціональному вихованні пролетаріату Росії і непролетарських трудящих мас, що йшли за ним.

Дослідження ролі пролетаріату в зміцненні інтернаціональної солідарності трудящих мас Росії в 1905-1907 рр. дає змогу накреслити ряд напрямів розвитку пролетарського інтернаціоналізму. По-перше, це його поступальний розвиток як частини революційної ідеології пролетаріату. Цей напрям відстоювала в боротьбі з ідейними противниками більшовицька партія, яка захищала спільні, не зв'язані з належністю до тієї чи іншої національності, класові інтереси трудящих, виходячи з принципів взаємозв'язку інтернаціонального і національного в класовій боротьбі. По-друге, це практичні солідарні дії робітничого класу - від стихійно народжених на економічному ґрунті до солідарності політичного характеру. По-третє, зростаюча роль пролетаріату як гегемона революції.

Пролетарський інтернаціоналізм не можна розглядати лише як явище, викликане стихійним пробудженням у робітників почуття солідарності в боротьбі з капіталістами. Вирішальний рубіж на цьому шляху - виникнення політичної партії пролетаріату. Саме з цього моменту пролетарський інтернаціоналізм стає політичним принципом революційного робітничого руху. В нашій країні революційна партія робітничого класу не випадково мала назву "Російської", вона об'єднувала в своїх лавах представників всіх національностей. Напередодні революції 1905-1907 рр. була здійснена, вироблена Леніним на ІІ з'їзді РСДРП, програма партії. Оскільки вона проголошувала повну рівноправність громадян, то всіх народів країни стосувалися пункти програми-мінімум демократичної революції. Ставлячи перед пролетаріатом завдання очолити революційний національно-визвольний рух, програма оголошувала за всіма націями право на відокремлення, на освіту рідною мовою, вимагала введення рідної мови в національних районах поряд з державною мовою та ін. ІІ з'їзд РСДРП в боротьбі з опортуністами відстоював те основне положення марксизму, що національне питання має бути підлеглим головному питанню демократичної революції - поваленню царизму і встановленню демократичної республіки.

З початком революції більшовики розгорнули велику роботу по пропаганді ідей революційної солідарності. Більше двох тисяч листівок було видано більшовиками в 1905-1907 рр., і кожна починалась з заклику до інтернаціональної солідарності - "Пролетарі всіх країн, єднайтеся!". Під цим лозунгом більшовики організовували страйки і маївки, мітинги і демонстрації. Пропаганда більшовицьких ідей велася мовами різних народів царської Росії². В результаті основні лозунги РСДРП, кінцеві й найближчі цілі її в боротьбі стали відомими широким масам. ІІІ з'їзд РСДРП прийняв важливі рішення, націлені на забезпечення інтернаціональних зв'язків і гегемонії пролетаріату в революційному русі. Ці рішення проводилися в життя на всіх етапах революції.

В зв'язку з особливостями формування пролетаріату в Росії найбільш

свідому його частину складали російські робітники, що мали значний досвід боротьби з царизмом. Навколо цього основного, промислового ядра російських робітників склалися кадри українського, латиського, естонського і азербайджанського пролетаріату – тобто робітників більш розвинутих у промислового відношенні районів. Деяко слабше цей процес проходив у Білорусії, Середній Азії, Казахстані, Башкирії, у народів Північного Кавказу, через відсутність там високорозвинутої промисловості. Але скрізь завдання повалення самодержавства й встановлення демократичних свобод стало загальним завданням робітників усіх національностей Росії.

В авангарді загального січневого страйку в столиці, який розпочав пролетаріат Петербурга на знак протесту проти кривавого розстрілу 9 січня, були переважно російські робітники /87%/, однак вже цей рух мав інтернаціональний фактор не лише за змістом, а й за складом учасників.

Поляки, фінни, естонці, латиші, литовці, українці, білоруси, які разом з російськими робітниками працювали на підприємствах Петербурга, взяли активну участь у революційній боротьбі. Широкий страйковий рух, що перекинувся з столиці в інші райони країни, особливо сильним стає в національних районах: в Польщі, на Україні, в Прибалтиці, Закавказзі, Фінляндії. Після Петербурга революція, за словами В.І. Леніна, "піднявши з небаченою раніше швидкістю... країни, де національне гноблення загострило й без того нестерпний політичний гніт"³, повернулася в центр. Тут 1905 р. почався всеросійський жовтневий політичний страйк. Він продемонстрував небачений у світі зліт інтернаціональної солідарності. Пропаганда буржуазних націоналістів, що загальний страйк у жовтні 1905 р. був "суто московський рух"⁴ повністю провалилася: російський пролетаріат зустрів повну підтримку трудящих мас неросійських народностей, які бачили в ньому свого вождя й керівника. В числі 2 млн. учасників всеросійського політичного страйку були представники різних національностей країни.

Ведучи боротьбу з націонал-лібералами, більшовики відокремлювали їх від дрібнобуржуазних націоналістів, які мали певний вплив особливо серед непролетарських верств. Адже вони могли або полегшити, або ускладнити створення інтернаціонального союзу робітничого класу і непролетарських трудящих мас у національних районах. В цих випадках більшовики застосовували тактику "лівого блоку", бойових угод з революційними національними дрібнобуржуазними партіями і групами, доводячи союзникам пролетаріату, що сила визвольного руху залежить від їх згуртування з гегемоном революції – робітничим класом. Тактика "лівого блоку", зокрема, проявилася в Радах, у створенні яких брали участь представники різних національностей. В літературі ще недостатня увага приділяється інтернаціональному принципу Рад і загальнонаціональній їх діяльності.

Вищим виявленням інтернаціональної солідарності була участь робітників різних національних районів у ході Грудневого збройного повстання. Щоправда, у пролетаріата Росії тоді ще не було достатнього досвіду боротьби, щоб здійснювати єдність дій широким фронтом в масштабах країни. Однак на зборах і мітингах, ламаючи опір місцевої буржуазії, робітники Харкова і Ташкента, Риги і Варшави, Мінська і Лодзі, Тифліса і Баку, інших міст обговорювали питання про підтримку збройного повстання в Москві. Робітники України, Латвії, Естонії, Грузії та багатонаціонального Півдня Росії, Північного Кавказу збройними виступами підтримали повстання в Москві, Нижньому Новгороді, виступи залізничників у центрі.

Перша буржуазно-демократична революція хоча й закінчилася поразкою,

проте вона примусила самодержавство піти на певні поступки. Зроблені во-ни були і деяким народам Фінляндії, Польщі, Прибалтики. Досвід революції 1905-1907 рр. підтвердив силу пролетарського інтернаціоналізму й той факт, що тільки пролетаріат може бути гегемоном національно-визвольного руху.

Вивчення пролетарської солідарності народів Росії, як наукової проблеми, сприяє поглибленню дослідження гегемонії пролетаріату і дає можливість: по-перше, пояснити, чому російський пролетаріат став гідним високого звання ведучого загону міжнародного робітничого і національно-визвольного руху; по-друге, допомагає зрозуміти, чому революція 1905-1907 рр. стала поворотним моментом у світовій історії визвольної боротьби трудящих мас і чому стало можливим зближення російського пролетаріату з пригнобленими народами світу; по-третє, дозволяє відповісти на питання, чому партія більшовиків, керована В.І. Леніним, зайняла передсві позиції в міжнародному робітничому і світовому визвольному русі.

Лозунг "Пролетарі всіх країн, єднайтеся!" в роки першої світової війни був доповнений В.І. Леніним і почав звучати так: "Пролетарі всіх країн і пригноблені народи, єднайтеся!". В наш час ще більше розширився зміст цього лозунга, що спрямований на об'єднання всіх демократичних сил в спільній боротьбі проти імперіалізму, за мир, за соціальний прогрес. На базі пролетарського інтернаціоналізму живе й зміцнюється всесвітній визвольний рух, нерозривно зв'язаний з тим далеким минулим, коли під керівництвом В.І. Леніна робітничий клас Росії підняв у своїй країні прапор першої народної революції ХХ ст.

¹ Комуніст України, 1975, № 2, с. 7.

² Овсепян Р.П. Многонациональная печать большевиков /1900-1917 гг. / М., 1972, с. 72-153.

³ Ленін В.І. Повне зібр. творів, т. II, с. 296.

⁴ Революция 1905-1907 рр. в национальных районах России. - М., 1955, с. 95.

О.М. Полухіна
/Київ/

В.І. ЛЕНІН ПРО РЕВОЛЮЦІЮ 1905-1907 рр. ЯК ЗАВЕРШАЛЬНИЙ ПЕРІОД ФОРМУВАННЯ КЛАСОВОЇ СВІДОМОСТІ РОСІЙСЬКОГО ПРОЛЕТАРІАТУ

В.І. Ленін є основоположником глибокої і всесторонньої концепції історії формування і розвитку класової свідомості російського пролетаріату. Питання про місце і значення першої російської революції в процесі формування пролетарської свідомості - один з найважливіших аспектів цієї концепції.

Аналіз ряду ленінських положень щодо цього питання дано в статтях Ф.С. Лося, Ю.З. Польового, І.М. Вейнгольда, А.П. Таничева та у колективній монографії про В.І. Леніна як історика класів і політичних партій у Росії¹. Проте ці праці не вичерпують усього багатства ленінської думки і не знімають завдання дальшого спеціального вивчення теоретичної спадщини В.І. Леніна як методологічної основи конкретно-історичних досліджень процесу формування і розвитку класової свідомості російського пролетаріату.

Розробка вказаного питання здійснювалась В.І. Леніним у нерозривному зв'язку з боротьбою за обґрунтування гегемонії пролетаріату в револю-

ції 1905-1907 рр. У ленінських працях "Перші уроки", "Нові завдання і нові сили", "Революційна армія і революційний уряд", "П'ятдесятиріччя падіння кріпосного права" та інших підкреслюється, що початок першої революції в Росії був закономірним результатом попереднього розвитку робітничого руху і свідомості пролетаріату². Усвідомлення пролетаріатом практичної насущності всенародного збройного повстання, висування його на порядок денний у відповідь на події Кривавої неділі В.І. Ленін вважав "надбанням", яке "не може вже нічим бути відняте у пролетаріату"³.

Виступ російського пролетаріату як гегемона буржуазно-демократичної революції дозволяє говорити про те, що формування його класової свідомості в основному завершилося напередодні першої російської революції. В цьому велике історичне значення періоду 1895-1904 рр.⁴. Ось що писав про це В.І. Ленін: "Довгий період підготовки сил пролетаріату, виховання і організації його передували тим виступам сотень тисяч робітників, які завдали смертельних ударів старому самодержавству в Росії. Довга, невидна робота керівництва всіма проявами класової боротьби пролетаріату, робота по створенню міцної, витриманої партії передували вибухові справді масової боротьби і забезпечила умови для перетворення цього вибуху в революцію"⁵.

Поєднання наукового соціалізму з робітничим рухом в результаті широкої економічної, а потім і політичної агітації соціал-демократії в масах, організація політичних демонстрацій, непримиренна боротьба проти буржуазної і дрібнобуржуазної ідеології і, нарешті, створення Російської соціал-демократичної робітничої партії сприяло формуванню пролетарської свідомості в 1895-1904 рр. Розмах робітничого революційного руху на Півдні Росії вже в 1903 р. дав підстави зробити висновок про те, що країна перебуває "напередодні барикад"⁶.

Разом з тим В.І. Ленін підкреслював невисокий рівень класової свідомості робітників, відзначав різкі відмінності, що зберігалися напередодні революції між свідомістю передових загонів пролетаріату і його відсталих верств⁷. "Тільки найнаївніші оптимісти, - писав він у 1904 р., - можуть забувати про те, як ще мало знає маса робітників про цілі соціалізму та способи його здійснення... без свідомості й організованості мас, без підготовки й виховання їх відкритою класовою боротьбою з усією буржуазією про соціалістичну революцію не може бути й мови"⁸.

В перші дні буржуазно-демократичної революції В.І. Ленін говорив про тисячі передових пролетарів, що стали в останнє десятиріччя свідомими соціал-демократами, про десятки тисяч робітників, чий класовий інстинкт зміцнів у страйковій боротьбі і політичній агітації, а також про сотні тисяч і мільйони пролетарів і напівпролетарів, що зберегли віру в царя і невдатні на політичну боротьбу⁹.

Завдання партії пролетаріату в лютому 1905 р. В.І. Ленін вбачав у тому, щоб "зміцнювати всіма силами зв'язок... з масою робітничого класу, повсякчас піднімаючи ширші верстви пролетарів і напівпролетарів до повної соціал-демократичної свідомості, розвиваючи їх революційну і соціал-демократичну самоціальність, дбаючи про виділення самою робітничою масою якомога більшої кількості робітників, здатних цілком керувати рухом і всіма організаціями партії"¹⁰.

Значення першої російської революції, новизна створеної нею ситуації саме і полягала у тому, що склалися небували умови і можливості для політичного, соціалістичного виховання найширших верств пролетаріату¹¹. "Революційний натиск пролетаріату неухильно підносило свідомість мас і ор-

ганізованість їх, ставлячи перед ними певні завдання, розвиваючи їх самостійну участь в політичному житті, навчаючи їх боротьби"¹², - вказував В.І.Ленін.

У березні 1905 р. В.І. Ленін зазначав, що "рівень політичної грамотності... гігантськи підвищився"¹³, в листопаді - що пролетаріат вже "довів на ділі свою готовність до боротьби і своє вміння боротися солідарно, витримано, за ясно усвідомлені цілі, боротися в чисто соціал-демократичному дусі..."¹⁴. В жовтні ж 1907 р. В.І. Ленін писав: "Якщо за партією в кілька тисяч свідомих передовиків робітничого класу піднявся в кінці 1905 року мільйон пролетарів, то тепер наша партія, що налічує десятки тисяч випробуваних у революції соціал-демократів, які тісно в самій боротьбі зв'язали себе з масою робітників, поведе за собою десяток мільйонів і зламає ворога"¹⁵.

Аналіз змісту ленінських праць дозволяє дати внутрішню періодизацію процесу розвитку класової свідомості пролетаріату під час першої російської революції. Вона тісно пов'язана з періодизацією самої революції і за допомогою ленінських формулювань може бути представлена у вигляді такої схеми.

I етап: 9 січня - вересень 1905 р. 9 січня була "розстріляна" віра відсталих верств робітничого класу в царя, "революційне виховання пролетаріату за один день ступило вперед так, як воно не могло б ступити в місяці й роки сірого, буденного, забитого життя"¹⁶. На цьому етапі "пролетарська боротьба захоплює нові, найвідсталіші райони, і опричники царя стараються на користь революції... роз'яснюючи робітникам скрізь і всюди на їх власній долі безумовну необхідність повалення самодержавства, виховуючи з них майбутніх героїв і борців народного повстання"¹⁷.

II етап: жовтень - грудень 1905 р. Вершина революції. "Робітничий клас довів свої гігантські сили всеросійським політичним страйком, але серед відсталих верств міського пролетаріату... ще не мало роботи"¹⁸. Грудневе збройне повстання навчило пролетаріат тактики найвищої форми революційної боротьби"¹⁹.

III етап: 1906-1907 рр. Робітники "всі в масі тягнуть тепер до соціал-демократії"²⁰.

Вивчення ленінської концепції дає змогу розглядати революцію 1905-1907 рр. як завершальний період формування класової свідомості російського пролетаріату, допомагає простежити динаміку процесу в даний період, сприяє більш глибокому усвідомленню історичного значення першої революції в Росії.

I Лось Ф.С. Ленінська характеристика основних етапів формування російського пролетаріату та його ідеології. - Укр.іст. журн., 1969, № 9, с. 18-19; Полевой Ю.З. Проблемы формирования российского пролетариата и его идеологии в трудах В.И. Ленина. - В кн.: В.И. Ленин о социальной структуре и политическом строе капиталистической России. - М., 1970, с. 72-75; Вейнгольд И.М. Психологический перелом в сознании масс 9-го января 1905 года /по работам В.И. Ленина 1902-1905 гг./. - Probl. философии и науч. коммунизма. - Красноярск, 1970, вып. 5, с. 48-57; Ганичев А.П. В.И. Ленин о формировании и развитии классового сознания пролетариата России накануне и в годы первой российской революции. - В кн.: Рабочие и социал-демократия Северного Кавказа накануне и в годы первой русской революции. - Ростов н/Д, 1976, с. 5-26; В.И. Ленин и история классов и политических партий в России. - М., 1970, с. 143-148.

- 2 Див.: Ленін В.І. Повне збір. творів, т. 9, с. 238-241; 281-282;
т. 10, с. 319-320; т. 12, с. 142; т. 20, с. 133-134.
- 3 Там же, т. 9, с. 241.
- 4 В.И. Ленин и история классов и политических партий в России, с.120-121.
- 5 Ленін В.І. Повне збір. творів, т. 16, с. 116-117.
- 6 Там же, т. 9, с. 239-240.
- 7 Див.: Там же, т. 16, с. 55-56; т. 30, с. 289, 290, 303.
- 8 Там же, т. 11, с. 14.
- 9 Див.: Там же, т. 9, с. 206.
- 10 Там же, с. 310.
- 11 Див.: Там же, т. 9, с. 190-191, 198, 289-290; т. 11, с. 3-4, 41, 127; т. 12, с. 68-69; т. 13, с. 65-66; т. 15, с. 328; т. 16, с. 62; 114-119; т. 17, с. 37-38, 164-167; т. 19, с. 401-402; т. 30, с. 293, 296, 307.
- 12 Там же, т. 16, с. 114
- 13 Там же, т. 9, с. 288.
- 14 Там же, т. 12, с. 80.
- 15 Там же, т. 16, с. 117
- 16 Там же, т. 9, с. 190-191.
- 17 Там же, т. 10, с. 295.
- 18 Там же, т. 12, с. 29.
- 19 Див.: Там же, т. 13, с. 346-353; т. 16, с. III, 112, 116.
- 20 Там же, т. 14, с. 191.

В.С. Горякіна
/Сімферополь/

РОБІТНИЧИЙ КЛАС І НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ ТРУДЯЩИХ УКРАЇНИ
В 1905-1907 рр.

/До проблеми гегемонії пролетаріату в буржуазно-демократичній
революції/

Для розуміння конкретних умов і особливостей становлення гегемонії пролетаріату в революційному і національно-визвольному русі трудящих національних районів Росії доцільне порівняльне вивчення національної програми і політики пролетаріату й буржуазії, вплив тієї або іншої політики на народні маси. Таке порівняння, зроблене в цьому повідомленні на прикладі України, дає можливість глибше розкрити історичне значення ленінської національної політики і разом з тим показати банкрутство буржуазного лібералізму /російського та українського/.

Українські буржуазні націоналісти, лідери "радикальної" і "демократичної" партій /з кінця 1905 р. об'єднані в єдину Українську демократично-радикальну партію - УДРП/ в основу своєї політичної діяльності ставили демагогічні міркування з національного питання. Вони вважали за необхідне реформістське перетворення державного ладу в Росії на основі федерації та надання політичної автономії Україні при розвинутому капіталізмі.

Намагаючись завоювати довіру та підтримку українського народу, ідеологи національної буржуазії переконували його у першорядній важливості національного питання і можливості вирішити соціальні проблеми лише через автономію України. Вони хотіли ізолювати український народ від класової боротьби російського пролетаріату, спрямувати його визвольний рух у русло

реформізму, надати цьому рухові суто національні форми. Українські буржуазні націоналісти перебуваючи в контакті з дрібнобуржуазними партіями РУП і УСДРП, використовували для своєї антинародної пропаганди націоналістичну пресу, різного роду збори, мітинги, сходки, намагалися проникнути в масові організації селян, вчителів, очолити культурно-освітні організації - "просвіти".

Борючись за керівництво /гегемонію/ в визвольному русі українського народу проти самодержавства, лідери УДРП розраховували використати цей рух для зміцнення влади національної буржуазії.

Особливі надії лідери УДРП покладали на Державну думу. Вони сподівались добитися своєї головної мети - політичної автономії України. Багато енергії було витрачено на встановлення контактів з "освободженцями", а потім з партією кадетів, щоб добитися внесення своїх національних вимог до їх ліберальних проектів російської "конституції". Але надії лідерів УДРП на підтримку російських лібералів не виправдалися. Ідеологи російської імперіалістичної буржуазії не пішли далі визнання "культурного самовизначення України". Ніякої серйозної боротьби проти великодержавної шовіністичної політики царизму на Україні кадети не вели і вести не збиралися.

В результаті діяльність керованої УДРП української громади в Державній думі звелася до прожектерства. Не увінчалась успіхом також їх спроба знайти підтримку в масах. Через реформістський характер їхньої програми і тактики, що йшли в розріз з революційними формами й методами боротьби робітників та селян, ідеологи буржуазного націоналізму опинилися відірваними від основної маси українського народу. Суто національні, реформістські форми руху, очолюваного УДРП /"просвіти", національні клуби, думська фракція української громади, петиційна кампанія українських селян, демократичної інтелігенції і дуже рідко робітників з вимогами з національного питання на адресу Державної думи або редакцій українських газет/ не набули масового характеру. За матеріалами української преси, навіть у період найвищого піднесення /кінець 1905-1906 рр./ у цьому русі нараховувалося лише кілька тисяч учасників.

Досвід революції 1905-1907 рр. показав цілковиту неспроможність української буржуазії очолити боротьбу українського народу за соціальне та національне визволення. Страх перед революцією й прислужування монархії перетворювали її на силу антинаціональну.

Дійсним виразником загальнонародних прагнень до соціального та національного визволення та єдиною політичною силою, здатною забезпечити знищення всілякого гніту та експлуатації, був російський пролетаріат. Завоювання пролетаріатом політичної влади несло трудящим визволення і від гніту національного. В цьому розумінні класова політична боротьба російського пролетаріату по своїй суті була одночасно й національно-визвольною боротьбою. Пролетаріат Росії ставав головною русійною силою національно-визвольних рухів трудящих пригноблених національностей. Без участі в робітничому русі не можна було вирішити національного питання. На практичну реалізацію цієї здатності пролетаріату очолити боротьбу трудящих проти національного гніту, злити її в єдиному потоці з загальною класовою боротьбою всіх народів проти самодержавства та соціального гніту експлуататорів була розрахована програма партії більшовиків з національного питання та політика пролетарського інтернаціоналізму.

В період буржуазно-демократичної революції 1905-1907 рр. у діяль-

ності більшовицьких організацій України по інтернаціональному вихованню й згуртуванню пролетаріату і його союзників можна виділити такі основні форми та методи.

По-перше, боротьба за інтернаціональну єдність пролетарського авангарду - РСДРП і її місцевих організацій проти організаційного федералізму та національного сепаратизму Бунду та УСДРП. По-друге, пропаганда більшовицької програми з національного питання та масова інтернаціоналістська агітація серед робітників і всіх трудящих. По-третє, викриття в листівках, партійній пресі, усній пропаганді конкретних проявів великодержавної шовіністичної політики царизму, а також буржуазного націоналізму. По-четверте, захист на ділі прав пригноблених національностей /організація загальнонародної збройної відсічі чорносотенним програмникам; рух інтернаціональної солідарності трудящих з боротьбою польського народу за автономію Польщі/. По-п'яте, тактика "лівого блоку" більшовиків щодо національних соціал-демократичних організацій Бунду, УСДРП як засіб зближення з дрібнобуржуазними масами та політичної ізоляції націоналізму. По-шосте, інтернаціональне згуртування робітників і всіх трудящих України з боротьбою російського пролетаріату на практиці революційного руху /страйки солідарності з боротьбою робітників Петербурга, Варшави, Лодзі, Москви та ін.; щорічне святкування дня міжнародної солідарності пролетаріату - 1 Травня, масовий революційний страйк - головна школа інтернаціоналізму для всіх трудящих, могутня зброя гегемонії пролетаріату; рух солідарності на підтримку грудневого повстання в Москві 1905 р./.

Політика та революційна практика пролетарського інтернаціоналізму в поєднанні з пропагандою більшовицької аграрної програми все більше впливали на непролетарські верстви населення України. Результатом цього впливу було згуртування навколо пролетаріату найбільш свідомих селян, революційних солдатів, студентства та інших верств дрібнобуржуазної демократії, без різниці щодо національної належності. В цьому рухові непролетарських верств, пробуджених і керованих пролетаріатом, у великих промислових центрах України в період піднесення революції брали участь десятки тисяч трудящих - росіян, українців, євреїв, поляків, представників народів Кавказу. В масових страйках, демонстраціях, збройних виступах народних мас поєднувались інтернаціональні, класові мотиви та ідеї національного визволення.

Більшовицька політика пролетарського інтернаціоналізму сприяла формуванню на Україні єдиного інтернаціонального фронту революційної демократії, який і виявився справді визвольним рухом. Це була очолювана пролетаріатом революційно-демократична течія національно-визвольного руху. В ній, на відміну від реформістської, буржуазно-націоналістичної, очолюваної лідерами УДРП, національно-визвольні прагнення українців, поляків, євреїв та інших народів зливались у найвищій, інтернаціональній єдності. Об'єднання, злиття трудящих усіх націй під керівництвом пролетаріату в загальній боротьбі проти соціального і національного гноблення, утвердження гармонійної єдності національного та інтернаціонального становило найважливішу історичну функцію пролетарського інтернаціоналізму.

Однак слід враховувати те, що політичний вплив пролетаріату на трудящих України на цей час ще не став всеохоплюючим і досить міцним. У роки першої буржуазно-демократичної революції вихід пролетарського інтернаціоналізму за межі робітничого руху ще тільки почався. Протиборство двох ідеологій - буржуазного націоналізму та пролетарського інтернаціоналізму ще не завершилось. Попереду чекала ще більш запекла боротьба.

О.І. Прийменко
/Донецьк/

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРОФСПІЛКОВИЙ РУХ У РОСІЇ В 1905-1907 рр.

В історичній літературі усталилося уявлення, що в першій половині 1907 р. в Росії існувало 652 профспілки, які об'єднували 245 355 членів, або 3,5% загального числа робітників, зайнятих на виробництві¹. Ці цифри є наслідком опрацювання анкет місцевих спілок, що надійшли до Організаційної комісії, створеної на II Всеросійській конференції профспілок, яка проходила в лютому 1906 р. в Петербурзі. Відомо, що через ряд причин місцеві профспілки не змогли своєчасно подати свої анкети до Оргкомісії, і тому її підрахунки дуже далекі від істини.

Не випадково В.В. Святловський ще в 1907 р. писав, що в Росії в цьому році нараховувалася 861 профспілка². Його дані майже збігаються з відомостями про 859 спілок, що їх одержав департамент поліції в серпні 1907 р.³, і близькі до розрахунків міністерства торгівлі й промисловості, де на кінець 1907 р. названо 904 профспілки⁴.

Нарешті, в спеціальній "Записці про профспілковий рух в імперії", складеній не раніше квітня 1908 р.⁵ чиновником особливих доручень при міністрі внутрішніх справ, названо 1140 профспілок /1046 - зареєстрованих і 94 - нелегальних/, що діяли в Росії в 1907 р.⁵

На жаль, у "Записці" не вказана кількість членів профспілок, за винятком того, що в 1906 р. у країні /крім Привіслинського краю/ нараховувалось близько 200 тис. членів від 79 професій⁶. Виходячи з числа профспілок, наведеного у "Записці", можна припустити, що кількість членів у них набагато перевищувала 245 355 чоловік. Адже тільки в чотирьох містах: Петербурзі /понад 50 тис. членів/, Москві /більш як 48 тис./, Баку /12 тис./, Одесі /10 тис./ - нараховувалось майже 130 тис. членів профспілок, тобто більш як половина загальноросійської чисельності, названої Оргкомісією⁷.

Ретельний підрахунок кількості членів профспілок за літературними та архівними джерелами дає підстави твердити, що в 1907 р. профспілки Росії об'єднували не менш як 450 тис. чоловік, або 6,5% загальноросійського числа робітників.

Тісно пов'язана з викладеним вище ступінь організованості робітників по галузям виробництва. За підрахунками Оргкомісії вона мала такий вигляд, %/: у друкарів - 48, металістів - 8,6; харчовиків - 7,2; шкіряників - 7,1, текстильників - 3,9 і т.д.⁸ Однак відомості про ступінь об'єднання робітників у профспілках окремих місць і професій свідчать про високий її рівень. Так, за даними 32 московських профспілок кількість організованих у них робітників 1907 р. становила 16,7%, в окремих профспілках досягала 71,4%, а в Одесі було об'єднано 80% друкарів⁹. У праці Ю.А. Булкина наведено дані про 52 профспілки металістів, з яких видно, що 17 профспілок, тобто майже 1/3, об'єднували від 20 до 42,3% робітників кожна. Найвищий процент об'єднання металістів /42,3/ мала спілка Донецько-Юр'ївського металургійного заводу в Алчевську¹⁰.

Цікаве порівняння відомостей про розвиток "молодого" російського профруху з інтенсивністю профруху в деяких країнах Заходу, де воно розвивалося протягом кількох десятиріч. Так, у Франції кількість профспілок за 10 років /1880-1890 рр./ зростає з 68 до 1006¹¹. В Росії ж для створення 1140 профспілок потрібно було лише півтора року /з весни 1906 р. до осені 1907 р./ . В російських профспілках у 1907 р. було близько 450 тис. чоловік, тобто майже стільки, скільки в Австрії /501 094 чоловік/, а кількість

об'єднаних робітників тільки одного Петербурга /понад 50 тис. чоловік/ значно перевищувала кількість членів профспілок в Іспанії /32 612 чоловік/¹². 1913 р. у Франції профспілки об'єднували лише 6-7% робітників, а в деяких галузях - 3-5%. Не більше 5-6% робітників об'єднували профспілки США. І тільки в Англії та Німеччині було 19-20% об'єднаних у профспілки робітників¹³. І це цілком природно, бо, за словами В.І. Леніна, "у капіталістичному суспільстві в найкращих випадках, в найбільш передових країнах, після десятиліть, іноді навіть після століть розвитку цивілізації і культури у буржуазній демократії ніколи не траплялося, щоб професійні спілки охоплювали більше, ніж одну п'яту частину найманих працівників"¹⁴.

Що ж до розвитку російського профруху, то він ніскільки не поступався закордонному, а за своєю інтенсивністю навіть перевершував його. Появляється це тим, що профрух у Росії 1905-1907 рр. ширився в умовах боротьби за революційну демократію при гегемонії в цій боротьбі робітничого класу на чолі з партією більшовиків.

З перших днів свого існування профспілки Росії прагнули використати організаційний досвід профбудівництва західноєвропейських країн. 1905 р. окремі профспілкові організації Петербурга, Москви, Варшави й Одеси вступають в організаційні контакти з Міжнародним секретаріатом профспілок /МСП/, що знаходився в Німеччині¹⁵.

Організаційна комісія по скликанню Всеросійського з'їзду профспілок відразу ж починає переговори з керівниками МСП про прийняття в цей міжнародний профцентр об'єднання російських профспілок. Однак лідери МСП на чолі з його керівником, представником німецької соціал-демократії, реформістом Карлом Легіном, якого В.І. Ленін назвав "діловим політиком" і збірачем робітничих копійок¹⁶, визнали за неможливе прийняти російські профспілки до МСП нібито через відсутність надійних "даних" про стан профспілок у Росії. Насправді ж причина полягала у принциповому розходженні характеру російського і західноєвропейського профруху. В той час коли профспілки Росії виступали за соціал-демократичний характер економічної боротьби і профспілкового робітничого руху, у західноєвропейських профспілках розвивалися "тенденції антисоціалістичні, тенденції до "чистого тред-юніонізму", в англійському, тобто безумовно-буржуазному дусі"¹⁷. Незважаючи на рішення МСП, зв'язки профспілок Росії з зарубіжними профспілковими організаціями не припинялись.

Всупереч вимогам меншовиків про нейтральність профспілок, більшовики проводили ленінську лінію в створенні робітничих організацій. Боротьба між більшовиками і меншовиками у питанні про взаємозв'язок партії і профспілок знайшла своє відображення в роботі УІ Міжнародного соціалістичного конгресу в Штутгарті у серпні 1907 р.

Більшовицьку підсекцію російських соціал-демократів на конгресі очолював В.І. Ленін. До представників партії більшовиків на конгресі примикали п'ять із дев'яти посланців російських профспілок, що об'єднували 80 622 робітники¹⁸.

Більшовики на чолі з Леніним рішуче засудили ідею нейтральності профспілок, виступили за найтісніший контакт і єдність дій між партією і профспілками, за керівну роль партії в усіх пролетарських організаціях. За настійною вимогою В.І. Леніна конгрес переважною більшістю голосів прийняв резолюцію, в якій підкреслювалось, що профспілки лише за умов тісного зближення із соціал-демократією зможуть виконати свій обов'язок у визвольній боротьбі пролетаріату. Про цю резолюцію В.І. Ленін писав,

що вона "кладає край принципіальному визнанню "нейтральності" і що "про нейтральність або безпартійність в ній немає ні слова"¹⁹.

Оже, відомості про число профспілок у Росії, кількість їх членів, інтенсивність російського профруху і його місце в міжнародному масштабі в 1905-1907 рр. потребують уточнення і дальшої розробки.

¹ История профдвижения в СССР. - М., 1961, с. 36.

² Святловский В.В. Профессиональное движение в России. - Спб., 1907, с. 171.

³ Центр. держ. арх. Жовт. революції і соц. буд-ва СРСР /далі - ЦДАЖР СРСР/, ф. ДП, 00, 1905, спр. 1000, ч. 14, арк. 141-162 зв.

⁴ Свод отчетов профессиональных обществ за 1906-1907 гг. - Спб., 1908, с. 1, 22.

^x "Записка" з'явилася після наради начальників районних охоронних відділень 2-4 квітня 1908 р., на якому директор департаменту поліції поставив вимогу, щоб були зібрані найдокладніші відомості про профспілковий рух на місцях. - ЦДАЖР СРСР, ф. ДП, 00, 1908, спр. 121, арк. 279.

⁵ ЦДАЖР СРСР, ф. ДП, 00, 1910, спр. 17, арк. 2.

⁶ Там же, арк. 3.

⁷ История профдвижения в СССР, с. 36.

⁸ Проф. вестн., 1907, № 8, с. 8-9.

⁹ Вопр. истории, 1978, № 5, с. 143; Рус. богатство, 1913, № 7, с. 159.

¹⁰ Булкин Ф.А. На заре профдвижения: История Петербург. союза металлистов, 1906-1914. - М.; Л., 1924, с. 459.

¹¹ Петряев К.Д. Очерки истории рабочего движения Германии, Франции, Англии, США в 1871-1914 гг. - Киев, 1974, с. 139.

¹² Рабочее дело, 1909, № 2, с. 10.

¹³ Петряев К.Д. Указ. соч., с. 142.

¹⁴ Ленін В.І. Повне збір. творів, т. 37, с. 425.

¹⁵ История Второго Интернационала. - М., 1966, т. 2, с. 360.

¹⁶ Там же, т. II, с. 309.

¹⁷ История Второго Интернационала, т. 2, с. 204; Крутикова Н.И. Из истории борьбы В.И. Ленина против оппортунизма на международной арене /Штутгартский конгресс, август 1907 г./ - М., 1955, с. 74; 1905-1907 гг. в профессиональном движении /I и II Всероссийские конференции профессиональных союзов. - М., 1925, с. 728-729.

¹⁹ Ленін В.І. Повне збір. творів, т. 16, с. 68.

В.Г. Грибовський

/Нікополь/

ПОЛІТИЧНЕ ВИХОВАННЯ РОБІТНИКІВ КАТЕРИНОСЛАВИНИ В ПЕРІОД РЕВОЛЮЦІЇ 1905-1907 рр.

Важливе місце в історії робітничого руху посідає питання політичної зрілості пролетаріату та підготовки його до керівної ролі у визвольному русі. Вивчення його має велике політичне, наукове, пізнавальне та виховне значення.

У 1905-1907 рр. остаточно закріплюється політичний страйк як важлива форма масового робітничого руху й об'єднання сил пролетаріату. Катеринославські робітники взяли активну участь у всеросійському жовтневому політичному страйку 1905 р.

Збройне повстання, як найвища форма робітничого руху, перетворилося в могутній фактор виховання політичної свідомості, революційної активності пролетаріату та його організованості. Вихованці І.В. Бабушкіна, В.А. Шелгунова, П.О. Мойсєєнка та інших революціонерів-професіоналів, які перебували в Катеринославі, стали справжніми пролетарськими вожаками в період революції 1905-1907 рр., активними учасниками Жовтня.

Важливим засобом політичного виховання робітників було також зрос-

тання їхнього культурно-освітнього рівня і професійної підготовки. В.І. Ленін вважав, що однією з найважливіших форм ідеологічного впливу на маси була народна освіта. Вона робила для кадрового робітника більш доступною революційну пропаганду, розвивала здатність до сприйняття наукового світогляду. Передові робітники добували знання, самостійно навчаючись і беручи участь в соціал-демократичних гуртках.

Шлях у революцію кожного свідомого робітника починався з книги. Про це свідчать численні спогади старих революціонерів Катеринославщини. Великою популярністю у катеринославських робітників користувались театральні гуртки, що їх створювали на багатьох фабриках і заводах. К.Є. Ворошилов писав: "Коли на заводі було організовано театральний гурток, я з радістю увійшов до нього. Після першого ж спектаклю завоювали популярність у наших глядачів. Театральний гурток став для нас своєрідною вечірньою школою, вплинув на наш світогляд, допоміг багатьом звільнитися від релігійних помилок"¹.

Провідним фактором у політичному вихованні та революційній активності пролетаріату напередодні і під час піднесення революції 1905-1907 рр. стала агітаційно-пропагандистська діяльність Катеринославського комітету РСДРП. Агітаційну пропаганду тут вели соратники В.І. Леніна І.В. Бабушкін, І.Х. Лалаєнц, М.Г. Цхакая, В.А. Шелгунов, В.П. Ногін, Р.С. Землячка та ін.

Велику роль у революційному вихованні катеринославських робітників, як і пролетаріату всієї Росії, відіграла нелегальна література. Катеринославський комітет РСДРП видавав перші на Півдні Росії робітничі газети, листівки, передруковував праці В.І. Леніна, статті з газет "Искра", "Вперед", "Пролетарий". Видання комітету широко розповсюджувались в губернії та за її межами. Катеринославський комітет РСДРП надавав постійну допомогу літературою місцевим партійним організаціям у Нікополі, Кривому Розі, Олександрівську, Новомосковську.

Так, з березня по травень 1905 р. Катеринославським комітетом РСДРП було видано 14 видів листівок. Листівки закликали робітників, селян, солдатів, залізничників, друкарів, студентів, учителів і всіх "позбавлених прав" підтримати народну революцію, що розпочалася. Після поразки Грудневого збройного повстання пропагандистська література більшовиків закликала робітників не занепадати духом, а врахувати досвід і більш рішуче готуватися до нових боїв.

Партія більшовиків виховувала маси в дусі класової солідарності та пролетарського інтернаціоналізму. Допомогала їй в цьому нелегальна література. Про інтернаціоналізм революційного руху свідчить національний склад підсудних - учасників горлівського збройного повстання /серед них були представники 10 національностей/: голова Горлівського розпорядчого комітету Є. Глушков - росіянин, робітник В. Руденко - українець, службовець Мадаліні - італійський підданий, Ф. Швабель - німець, робітник С. Дибіца - молдаванин, швець Х. Шендерович - єврей, слюсарі Я. Думбровський - поляк і С. Анікєєв - татарин та ін.

Революція 1905-1907 рр. збудила масовий потяг робітників різних професій до організації, до об'єднання. Створення профспілок на Катеринославщині проходило в складних умовах політичної боротьби. Дрібнобуржуазні партії й меншовики намагались підкорити своєму впливові профспілки. Партія більшовиків боролася за дійсно робітничі профспілки.

Численні документи свідчать, що профспілки Катеринославщини, перебуваючи під впливом більшовиків, користувались великим авторитетом у трудящих мас і були справжньою школою революційного виховання. Такі проф-

спілкові організації ставали опорними пунктами партії для зв'язку з масами. Так, катеринославське профспілкове товариство кравців мало свої відділення в Юзівці, Луганську, Бахмуті, Олександрівську. Через ці відділення Катеринославський комітет РСДРП підтримував зв'язки з місцевими партійними організаціями. Політичною спрямованістю і організованістю відзначалися профспілки Луганська, Горлівки, Костянтинівки. Вони брали активну участь у формуванні класової свідомості пролетаріату.

Під час революції 1905-1907 рр. у масах пролетарів утвердилися класова солідарність і пролетарський інтернаціоналізм, що відіграли згодом велику роль у перемозі Великого Жовтня.

I Вершишев К.Е. Рассказы о жизни. - М., 1969, с. 69.

В.О. Константинов

/Київ/

РЕВОЛЮЦІЙНА БОРОТЬБА РОБІТНИКІВ СКЛЯНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ ДОНБАСУ

Буремні дні 1905 р., коли хвиля революції прокотилася по всій Росії, були днями революційного піднесення і для трудящих Донбасу. Борилися за свої права склярі, робітники хімічного та металургійного заводів Костянтинівки, що була центром скляної промисловості Донбасу. В ній знаходились три найбільших на той час в Росії заводи: скляний, дзеркальний, пляшковий.

1905 р. у Росії виникають напівлегальні професійні організації. Професійні спілки вже на той час поряд із захистом економічних інтересів робітників висували важливі політичні вимоги. Більшовики брали активну участь у створенні й роботі профспілок¹.

На пляшковому заводі легальна професійна спілка робітників і службовців скляної промисловості виникла в 1905 р., коли на заводах почало зростати безробіття. В її правління ввійшли П.Майда, Ф. Ігнатів, Г. Білоусов, С. Тимашков та ін.² Це була діяльна організація, що відстоювала права трудящих. Робітники пляшкового заводу зрозуміли, що лише разом, всією робітничою громадою можна вистояти в тяжкій для простих трудівників час. 1450 склоробів стали членами профспілки³. Спілка оміліво виступала проти адміністрації та хазяїв, добилася звільнення 40 штрейкбрехерів, на місця яких були прийняті безробітні члени спілки. На заводі активісти профспілки створили бібліотеку-читальню з науковою та політичною літературою.

Діяльність профспілки відіграла велику роль у згуртуванні мас. Робітники інших заводів Костянтинівки також стали створювати професійні спілки, висуваючи в їх правління найдовірених людей.

Помітно впливали на пролетарську Костянтинівку в цей період представники Катеринославського комітету РСДРП. 1905 р. в Костянтинівці остаточно сформувалась соціал-демократична організація. Перші її члени І.С.Бобильов, К.С. Кривоноженко, Н.І. Чумичкин розгорнули серед робітників пляшкового заводу революційну діяльність. Вони підтримували зв'язок з Катеринославським комітетом РСДРП, з соціал-демократами Горлівки, Щербинівки, Бахмута та інших міст Донецького басейну, сприяли створенню партійних організацій на залізничному, скляному, хімічному, керамічному заводах Костянтинівки⁴.

Особливістю Костянтинівської організації РСДРП було те, що всі соціал-демократи спочатку об'єдналися в одну організацію. Проте вже з пер-

ших днів її створення І.С. Бобильов, Н.І. Чумичкин, К.Є. Кривоноженко та інші твердо стояли на більшовицьких позиціях. Більшовики вказували масам єдино правильний шлях до звільнення від іга капіталу.

Поштовхом до пробудження та прозріння мас стали січневі події 1905 р. в Петербурзі, коли була розстріляна мирна демонстрація народу. У відповідь на Криваву неділю косянтинівці під керівництвом соціал-демократів оголосили страйк.

У лютому 1905 р. розпочався страйк на дзеркальному заводі. Очолювали страйк передові робітники П. Кулішов, В. Кондрашов та ін. Тривав він вісім днів і, незважаючи на те, що закінчився лише частковою перемогою робітників /з 20 вимог було прийнято 6/, був добрим практичним уроком для молодшої організації⁵.

Після поразки страйку міська соціал-демократична організація разом з профспілкою готувалась до нового політичного виступу. До травня 1905 р. соціал-демократична організація Костянтинівки налічувала 250 членів⁶. Створювалися бойові робітничі дружини.

9 травня 1905 р. застрайкували робітники пляшкового заводу, припинивши всі роботи в дві години дня. Бельгійській адміністрації заводу було пред'явлено 17 вимог. Страйк тривав шість тижнів. Ні жандарми, ні козаки, що прибули сюди з Дону, не змогли зламати стійкість і волю робітників. Адміністрація змушена була поступитися й задовольнити майже всі вимоги, головними з яких були встановлення восьмигодинного робочого дня і надбавка до заробітної плати. Завод відновив роботу. На початку 1906 р. посилюлись репресії. Окремих керівників страйку кинули до в'язниці.

Восени 1906 р. Донецький союз РСДРП для проведення агітаційної роботи відрядив у Костянтинівку А.Н. Книша. Протягом 1906 р. Костянтинівсько-Горлівська група РСДРП тричі організовувала виступи склоробів. З революційним піднесенням пройшли в Костянтинівці мітинги по висуванню кандидатів до II Державної думи. Від пляшкарів запропонували видувальника, члена РСДРП Г. Білоусова. Уряд розгорнув справжній похід проти робітників Костянтинівки. 220 членів профспілок і активних робітників звільнили з роботи. Були заарештовані керівники групи РСДРП, але це ще не означало цілковитої перемоги реакційних сил у місті: народ, як і раніше був незадоволений своїм становищем, а свавілля властей викликало у трудівників новий вибух обурення.

В самий розпал подій 1907 р. у Костянтинівку приїхав визначний діяч революційного руху Г.І. Петровський, направлений Катеринославським комітетом РСДРП для допомоги місцевій організації. Г.І. Петровський, виступаючи на зустрічі з членами соціал-демократичної партії пляшкового заводу та з керівниками профспілкової організації, наголосив на тому, що, незважаючи на розгул реакції, треба діяти. Він радив негайно налагодити зв'язки з передовими робітниками інших заводів, знову створити міцне ядро більшовицької організації.

Незважаючи на напруженість моменту, відбулася чергова повітова конференція РСДРП. На ній були прийняті важливі рішення і намічені напрямки дальшої діяльності.

Партійна робота в Костянтинівці значно поживалася. До спілки пляшкарів приєдналися робітники дзеркального та інших заводів. Пізніше Г.І. Петровський, згадуючи ці дні, писав робітникам Костянтинівського пляшкового заводу: "На історії минулих революцій і за вченням марксизму-ленінізму ми вчили робітників виходити переможцями у сутичці з класовим

ворогом. І якщо ми організували конспіративно робітничий гурток, нелегальну типографію, розповсюджували прокламації та літературу, то це було найбільш прогресивним явищем того часу, цим закладалися революційні вогнища"¹.

- 1 История КПСС. / 2-е изд. - М., 1962, с. 95.
- 2 Константиновский завод стеклоизделий. - Донецк, 1972, с. 20.
- 3 Имени тринадцати расстрелянных рабочих. - Донецк, 1972, с. 3.
- 4 Константиновский завод стеклоизделий, с. 21.
- 5 Путь трудовой славы. - М., 1949, с. 16.
- 6 Константиновский завод стеклоизделий, с. 22.
- 7 Там же, с. 38.

С.М. Нестерцова
/Донецк/

ГРУДНЕВЕ ЗБРОЙНЕ ПОВСТАННЯ НА КАТЕРИНИНСЬКІЙ ЗАЛІЗНИЦІ

Грудневе збройного повстання 1905 р. - найвища, кульмінаційна точка першої народної революції епохи імперіалізму. Повстання було підготовлене всім розвитком події у країні, попередньою діяльністю більшовицької партії. "Грудень, - писав В.І. Ленін, - був природним і неминучим завершенням масових сутичок і боїв, які наростали в усіх кінцях країни протягом 12-ти місяців"¹.

7 грудня робітники Москви розпочали загальний політичний страйк, який через два дні переріс у збройне повстання. Вранці 8 грудня делегатські збори робітників і службовців Катерининської залізниці разом з робітниками міських підприємств прийняли рішення виступити на підтримку москвичів. По всій Катерининській залізниці було дано телеграму: "Сьогодні з 10-ти годин оголошено загальний страйк всіх залізниць і робітників"². 8-9 грудня на всіх 2800 верстах залізниці - від П'ятихаток до Зверева й Таганрога, а також на під'їзних коліях до заводів і рудників почався страйк. Припинили роботу 55 тис. робітників і службовців.

Для керівництва страйком у Катеринославі було створено коаліційний бойовий страйковий комітет /БСК/. До його складу ввійшло 25 чоловік. Провідну роль відігравали більшовики - Г.І. Петровський, І.Ю. Захарченко, М.О. Савельєв, І.К. Шевченко, С.С. Парижєр, І.І. Меренков. Керуючи страйком, БСК діяв як зародок нової революційної влади: турбувався про потреби робітників, стежив за постачанням хліба, продуктів харчування, води, електроенергії, за збереженням цін на одному рівні та ін.

Під час грудневого повстання залізничники взяли активну участь у створенні органів збройної боротьби й нової народної влади - делегатських зборів і розпорядчих бойових страйкових комітетів, які виконували функції Рад робітничих депутатів. 8-9 грудня всі станції Катерининської залізниці перейшли до їх рук³.

Більшовики організували і спрямовували боротьбу залізничників Катерининської залізниці. Під їх керівництвом у період між 11 і 26 грудня 1905 р. вийшло 8 бюлетенів БСК, матеріали яких закликали робітників здобувати зброю, створювати бойові загони, готуватися до збройного повстання. У розділі "Хроніка" популяризувався досвід страйкомів Ясинуватої, Гришиного, Авдіївки. У Таганрозі, Луганську, Юзівці, Маріуполі Ради робіт-

ничих депутатів видавали "Известия Совѣта рабочих депутатов" і "Обращення", які також розповсюджувалися на лінії Катерининської залізниці.

Розпорядчі комітети та Ради робітничих депутатів стали організаторами на залізничних станціях робітничих клубів, а також робітничих бойових дружин, які були створені майже на всіх станціях Катерининської залізниці - в Гришиному, Авдіївці, Горлівці, Микитівці, Харцизьку, Ясинуватій, Юзівці та ін.⁴

Більшовики Катерининської залізниці активно залучали селян для підтримки страйку. Страйкові комітети направляли в села агітаторів, запрошували селян на мітинги, розповсюджували серед них революційні прокламації⁵. Під впливом більшовицької агітації дедалі більше селян усвідомлювали необхідність спільних з робітниками виступів. Так, з Юзівки повідомляли Катеринославському БСК, що 400 селян с. Олекоандрівка приєдналися до робітників Юзівки і висловили готовність "взяти участь у боротьбі за свободу, жертвуючи своїм життям". Такі самі заяви зробили селяни Красного-Рівки, Софіївки та інших сіл⁶.

Здійснюючи тактику "лівого блоку", більшовики залучали до роботи в Радах, страйкових і розпорядчих комітетах, до підготовки повстання і демократичну інтелігенцію. В Луганську, Єнакієвому, Горлівці, Гришиному, Краматорську, Дебальцевому, Маріуполі, Юзівці в цих органах разом з робітниками активно працювали вчителі, лікарі, техніки й інженери Катеринської залізниці⁷.

10 грудня 1905 р. Катеринославський губернатор із занепокоєнням доповідав у міністерство внутрішніх справ: "Становище губернії надто погрозливе. Настійно прошу надіслати негайно полк кавалерії чи надійної піхоти і машиністів залізничного батальйону"⁸. Перший бій залізничників з військами відбувся 13 грудня на станції Ясинувата. За допомогою робітничих дружин, що прибули в Ясинувату із Гришиного, Дебальцевого, Мушкетового і Авдіївки, вдалося оточити й роззброїти роту солдат. Звістка про перемогу робітничих дружин рознеслася по всьому Донбасу і була відзначена в багатьох місцях мітингами і демонстраціями. Повстання на Катерининській залізниці охопило значну територію. Найактивнішими були виступи залізничників тих станцій, де поряд знаходилися великі заводи, майстерні й депо.

В середині грудня збройне повстання спалахнуло на станції і в залізничних майстернях Олександрівська. На допомогу повсталим прибули робітничі дружини із Синельникового, Нижньодніпровська, Нікополя, селяни навколишніх сіл⁹. Понад шість годин бій тривав, в якому 14 робітників загинуло і майже 150 були поранені¹⁰.

Найзначнішою подією донецького повстання став бій у Горлівці. В ньому брало участь понад 4 тис. дружинників із Луганська, Ясинуватої, Харцизька, Гришиного, Авдіївки й інших станцій Катерининської залізниці. Проте сили виявилися нерівними і повстання у Горлівці було придушене.

17 грудня робітники здійснили спробу підняти збройне повстання в Таганрозі, але через слабку організацію і недостатнє озброєння воно не відбулося. Частина залізничників Таганрога взяла участь у збройному повстанні в Ростові.

22 грудня Катеринославська Рада робітничих депутатів прийняла рішення про припинення страйку. Наприкінці грудня царські війська зайняли всі станції Катерининської залізниці. Почалися обшуки й арешти учасників повстання. За участь у збройному повстанні на Катерининській залізниці було заарештовано понад 300 чоловік, з яких 8 - засуджені до смертної кари¹¹

Грудневе збройне повстання, в тому числі й на Катерининській залізниці, зазнало поразки. Однією з основних причин невдачі збройного повстання на Катерининській залізниці стала поразка повстання у центрі, що дало можливість царському урядові маневрувати військами й задушити поодинокі повстання в провінції, в тому числі і в Катеринославській губернії. Крім того, дали взнаки слабка організація повстання, недостатня військово-технічна підготовка і відсутність тісних зв'язків із селянським рухом. Негативну роль відіграли і дезорганізаторські дії донецьких меншовиків.

Але, незважаючи на все це, грудневе збройне повстання на Катерининській залізниці красномовно свідчило про високу свідомість, мужність і самовідданість робітничого класу. Досвід його під керівництвом більшовиків робітники блискуче використали в 1917 р.

- ¹ Ленін В.І. Повне збір. творів, т. 19, с. 352.
- ² Донецький обл. держ. архів, ф. 2109, оп. I, спр. 50, арк. 10.
- ³ Див.: Высший подъем революции 1905-1907 гг.: Вооруж. восстания /нояб.-дек. 1905 г./, т. 3, кн. I, с. 78, 96.
- ⁴ Модестов В.В. Рабочие Донбасса в трех русских революциях. - М., 1974, с. 78-79.
- ⁵ Центр. держ. ист. арх. УССР, ф. 347, оп. I, спр. 297, арк. 23.
- ⁶ Высший подъем революции 1905-1907 гг.: Вооруж. восстания /нояб.-дек. 1905 г./, т. 3, кн. I, с. 83, 96.
- ⁷ Максимов Л.М. На баррикадах. - Донецк, 1973, с. 169.
- ⁸ Екатеринославщина в революции 1905-1907 гг.: Документы и материалы. - Днепропетровск, 1975, с. 211.
- ⁹ Очерки истории Днепропетровской областной партийной организации. - Днепропетровск, 1979, с. 65.
- ¹⁰ Яковлев Н.Н. Вооруженные восстания в декабре 1905 года. - М., 1957, с. 316.
- ¹¹ Модестов В.В. Указ. соч. с. 93; Яковлев Н.Н. Указ. соч. с.343.

В.І. Кізченко

/Київ/

РОЗВИТОК РЕВОЛЮЦІЙНИХ ТРАДИЦІЙ У ГРОМАДСЬКОМУ ПОБУТІ РОБІТНИКІВ ДОНБАСУ ПЕРІОДУ РЕВОЛЮЦІЇ

Перша російська революція, що викликала небачене до того часу піднесення політичної й громадської активності народних мас і передусім робітничого класу, рішуче вплинула на зародження та розвиток нових традицій у громадському побуті пролетаріату Росії, зокрема одного з його бойових загонів - донецьких робітників.

Характерним для робітників був всезростаючий потяг до знань, освіти, культури, що особливо виявився в роки революції. Виникнення та розвиток у промислових центрах, на шахтах і заводах Донбасу різних культурно-освітніх закладів - недільних і вечірніх шкіл і курсів, бібліотек, народних будинків, аудиторій і клубів, самодіяльних гуртків - сприяло формуванню нових, прогресивних тенденцій у громадському побуті донецького пролетаріату. Беручи активну участь в їх організації, працюючи там разом з представниками демократичної інтелігенції та революційної соціал-демократії, робітники не лише самі прилучалися до знань, досягнень демократичного мистецтва та культури, а й сприяли зростанню культурного рівня всього робітничого оточення.

Найбільш свідомі, передові робітники об'єднувалися в рядах соціал-демократичної партії. Нелегальні робітничі соціал-демократичні гуртки, групи й організації існували в усіх великих промислових центрах і в переважній більшості робітничих селищ Донбасу. Діяльність цих гуртків сприяла дальшому розвитку класової та політичної свідомості робітників, прилучала їх до найвищого досягнення світової культури - революційної теорії марксизму-ленінізму і разом з тим свідчила про зародження й розвиток нових революційних тенденцій у громадському побуті пролетаріату.

Так, робітники дбайливо збирали й зберігали свої легальні і особливо нелегальні бібліотеки з політичною, науково-популярною та марксистською літературою. Серед донецьких пролетарів широко розповсюджувалися листівки, прокламації й інша революційна та партійна література, що видавалася більшовицькими організаціями. Робітники жадібно читали й вивчали її, обговорювали на заняттях нелегальних гуртків, на сходках і зборах. Дуже популярними серед робітників у роки революції були більшовицькі газети "Вперед", "Пролетарий", "Донецкий колокол" та ін. На їх сторінках друкувалися матеріали, що висвітлювали революційний рух, життя і побут робітників, питання їхнього духовного та культурного розвитку. Нерідко дописувачами були самі робітники.

На початку ХХ ст. у громадському побуті робітників з'являється, а під час першої російської революції набуває широкого поширення традиція святкування 1 Травня - Дня міжнародної пролетарської солідарності. Цей день робітники Донбасу відзначали по-різному - страйками, демонстраціями, мітингами, майками.

З наростанням революційної бурі в громадський побут народних мас, і особливо пролетаріату, міцно входить революційна пісня. У класових боях революційні пісні стали вірною зброєю пролетаріату. З ними робітники йшли на демонстрації, співали їх під час зборів, мітингів та майвок, вони лунали вони на барикадах.

Важливим атрибутом революційної боротьби пролетаріату стає червоний прапор - символ пролетарського єднання в боротьбі. В багатьох містах і робітничих селищах Донбасу червоне полотнище гордо майоріло під час першотравневих демонстрацій і політичних страйків, на мітингах і робітничих зборах, на барикадах першої російської революції.

Нові риси громадського побуту робітників виявилися у створенні та діяльності таких громадських робітничих організацій, як каси взаємодопомоги, робітничі кооперативи, споживчі товариства, профспілки, що виникли під час першої буржуазно-демократичної революції.

Найвищою формою революційної творчості й суспільної діяльності робітничих мас, створеною в процесі першої російської революції, стали Ради робітничих депутатів, що їх В.І. Ленін охарактеризував "як продукт самобутньої народної творчості, як прояв самодіяльності народу, що звільнився або звільняється від старих поліцейських пут"¹.

Одним з проявів нового у громадському побуті пролетаріату в період першої російської революції було створення в процесі підготовки до збройного повстання загонів самооборони, робітничої міліції, бойових дружин. Влітку і восени 1905 р. десятки загонів самооборони та робітничих дружин були створені майже в усіх промислових центрах і селищах Донбасу - в Луганську, Горлівці, Єзівці, Єнакієвому, Гришиному, Авдіївці, Ясинуватій, Дебальцевому та ін. У багатьох місцях ініціативою робітників щодо організації дружин керували більшовики: Т.Л. Бондарев - у Луганську, О.С. Греч-

нев - у Горлівці, І.А. Коротько - в Алчевську, І.П. Мазанов - в Єнакієвому².

Народилась і значно поширилась у роки революції 1905-1907 рр. традиція громадянських похорон загиблих у боротьбі робітників. Часто похорони учасників революційного руху перетворювалися в масові мітинги та демонстрації, супроводжувалися співом революційних і траурних пісень, виголошенням полум'яних промов. Із сімейного ритуалу похорони перетворювалися на обряд громадський. Так, після поразки Горлівського збройного повстання в Єнакієвому, Гришиному, на Юр'ївському заводі робітники ховали загиблих героїв. У траурній демонстрації, що відбулася 18 грудня в Єнакієвому під час похорону загиблих у Горлівському повстанні, брало участь 8 тис. чоловік.

Отже, перша російська революція активізувала процес зародження і розвитку нових традицій у громадському побуті робітників. Цей процес був загальним для всього багатонаціонального пролетаріату Росії й зумовлювався однаковими для всіх робітників - росіян, українців, білорусів, поляків та ін. - умовами праці і побуту, спільною боротьбою проти самодержавно-кріпосницького ладу, капіталістичного гніту за політичне, соціальне і національне визволення.

¹ Ленін В.І. Повне зібр. творів, т. 12, с. 295.

² Шморгун П.М. Більшовицькі організації України в революції 1905-1907 рр. - К., 1975, с. 129.

IV. СЕЛЯНСТВО - СОЮЗНИК РОБІТНИЧОГО КЛАСУ В РЕВОЛЮЦІЙНІЙ БОРОТБІ 1905-1907 рр.

О.Г. Михайлюк
/Луцьк/

РЕВОЛЮЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ БІЛЬШОВИКІВ УКРАЇНИ НА СЕЛІ

Тема революційної діяльності більшовиків на селі в роки першої російської революції не нова. Вона розроблялась ще в 20-х роках істориками Є.А. Мороховцем і А.В. Шестаковим¹.

Значні зрушення в дослідженні історії селянського руху, боротьби більшовиків за керівництво ним відбулися в зв'язку з 50-річчям першої російської революції, яке широко відзначалося в нашій країні. З друку вийшло 18-томне видання документів і матеріалів "Революція 1905-1907 гг. в России", що її підготували Головне архівне управління при Раді Міністрів СРСР та Інститут історії АН СРСР, а також збірник у трьох частинах "Листовки большевистских организаций в первой русской революции 1905-1907 гг."

В ці й наступні роки побачили світ збірники документів, що висвітлювали революційний рух 1905-1907 рр. в окремих регіонах країни, в тому числі на Україні, а також листівки більшовиків України періоду російської революції. Все це, безумовно, зробило широкою джерельну базу вивчення першої російської революції і позитивно вплинуло на дослідження різних її проблем, зокрема селянського руху та керівної ролі в ньому більшовиків.

Селянський рух на Україні, революційна діяльність більшовиків на селі досліджуються в працях Ф.Є. Лося, М.Н. Лещенка, П.М. Шморгуна, І.М. Рєви та інших істориків². Проте не можна сказати, що дана тема цілком висчерпана. До цього часу ще немає праць, в яких би всебічно досліджувалися форми революційної діяльності на селі, їхній вплив на розвиток селянського руху і зростання свідомості селян. Мало вивчена діяльність сільських соціал-демократичних організацій і груп, селянських комітетів, роль більшовиків у них та ін.

Необхідність подальшої розробки цієї теми викликається і тим, що буржуазна історіографія намагається в перекошеному вигляді показати історію боротьби партії за союз робітничого класу й селянства.

Велике значення для розвитку революційного руху на селі, для боротьби за зміцнення союзу робітничого класу та селянства мали рішення III з'їзду РСДРП, зокрема резолюція "Про ставлення до селянського руху", прийнята на доповідь В.І. Леніна. Для проведення революційної роботи серед селян на Україні при комітетах РСДРП створювалися спеціальні аграрні групи або спеціальні бюро. Вони існували при Київському, Луганському, Харківському, Єлисаветградському, Катеринославському окружному і деяких інших комітетах, а в Херсонській губернії був створений губернський комітет сільських організацій РСДРП, який мав свій друкований орган "Письма к крестьянам".

Основною формою революційної роботи більшовиків на селі було видання і розповсюдження листівок. За нашими підрахунками, більшовики України випустили в роки революції 28 листівок, звернених до селян, з них в 1905 р. - 7, в 1906 - 19, в 1907 - 2 листівки. Херсонський губернський комітет видав також вісім номерів газети "Письма к крестьянам", селянський збірник "Правда" і одну брошуру. Але ці дані не остаточні, оскільки в них враховані листівки соціал-демократичних організацій лише великих промислових центрів.

Окрім спеціальних листівок, "селянські питання" ставились і в листівках-зверненнях загального характеру, таких, як "До всіх громадян", "Товариші!", "Товариші-виборці", "До робітників і селян" та ін.

Найважливішою вимогою, що містилася в більшовицьких листівках, була вимога конфіскації поміщицьких земель і передачі їх селянам. Так, Харківський комітет у листівці "Товариші селяни" писав: "Земля, свобода і повновладдя народу - ось що нам потрібно, селяни. Свідомі робітники та їхні представники - соціал-демократи - ці вимоги цілком виставляють". Вони були сформульовані в листівках Катеринославського, Миколаївського об'єднаного, Полтавського комітетів РСДРП³. Взяти поміщицьку землю, говорилося в листівці Селянської організації при Катеринославському окружному комітеті РСДРП, можливо лише шляхом збройної боротьби, "лише силою"⁴. Заклик готуватися до збройного повстання звучить і в листівках Одеського комітету РСДРП, Уманської соціал-демократичної організації, Балтської групи РСДРП⁵.

Вся робота більшовиків була спрямована на втілення в життя ленінської ідеї союзу робітничого класу і селянства. У спеціальній листівці "Чому бунтують селяни і робітники?" Харківський об'єднаний комітет РСДРП писав: "І робочому і селянину потрібна краща доля. Але завоквати її вони можуть лише разом, йдучи рука в руку, допомагаючи один одному"⁶. Ця сама ідея пронизує листівки й інших комітетів РСДРП.

Однією з вирішальних передумов розвитку революційної боротьби трудящих була необхідність перебороти думські ілюзії. І більшовики наполегливо роз'яснювали, що Дума не може вирішити пекучих проблем ні робітничого класу, ні селянства. Ось чому харківські більшовики у листівці "До селян" закликали бойкотувати вибори в булігінську Думу і боротися за скликання Установчих зборів. Херсонський губернський комітет сільських організацій РСДРП, звертаючись до селян з приводу виборів до I Думи, писав: "Ми, соціал-демократи, давно вже твердимо: не вірте цій Думі"⁷. Такий самий заклик міститься і в листівці Катеринославського комітету РСДРП, що викриває царський маніфест про скликання булігінської Думи⁸.

Важливе значення на той час мало викриття контрреволюційної суті кадетів, які намагалися залучити на свій бік селян. З цією метою Київський комітет у спеціально виданій листівці "Про конституційно-демократичну партію" розвінчував партію "Народної волі", зокрема її аграрну програму. Аналогічні листівки видали Катеринославський і Одеський комітети РСДРП⁹.

Не обмежуючись виданням листівок, соціал-демократичні організації посилали на село своїх представників, які влаштовували мітинги й сходки, створювали селянські комітети, соціал-демократичні групи й осередки, працювали в місцевих відділеннях Селянської спілки. Ця форма діяльності більшовиків ще мало вивчена.

На всіх етапах революції селянство підтримувало боротьбу робітничо-

го класу, а в багатьох випадках робітники й селяни виступали разом. Під час збройного повстання в Донбасі селяни разом з робітничими дружинами брали участь у боях проти царських військ. Під час страйку і повстання на лінії Катерининської залізниці селяни навколишніх сіл безкоштовно допомагали продуктами харчування робітникам Горлівки, Єнакієвого, Алчевська, Катеринослава й інших міст. Катеринославська Рада робітничих депутатів організувала для робітників кілька безплатних їдалень, продукти для яких регулярно надсилали селяни приміських сіл¹⁰.

Показовим є відношення селян до Рад робітничих депутатів. Голова Селянської спілки Сумського повіту Харківської губернії, виступаючи на засіданні Петербурзької Ради 5 листопада 1905 р., передав від селян подяку робітникам за боротьбу на захист прав російського народу. "Звертаємося до вас, - продовжував він, - щоб з'єднатися з вами і разом боротися за свої права"¹¹. Одеська Рада підтримувала зв'язок з селянами навколишніх сіл¹². Авторитетом серед селян користувалася Луганська Рада робітничих депутатів.

Такі факти свідчать, що передова частина селянства вбачала в Радах керівний орган у загальнодемократичній боротьбі.

Викриваючи есерів, що заперечували існування союзу робітничого класу й селянства в 1905-1907 рр., В.І. Ленін писав: "Союз сил пролетаріату і селянства не "в ідеї існував" і не "ледве почав втілюватися в життя", а характеризував увесь перший період російської революції, всі визначні події 1905-1907 років. Жовтневий страйк і грудневе повстання, з одного боку, селянські повстання на місцях і повстання солдатів і матросів були саме "союзом сил" пролетаріату і селянства. Цей союз був стихійний, не оформлений, часто неусвідомлений. Ці сили були неорганізовані достатньо, були роздірені, були позбавлені дійсно керівного центрального керівництва і т.д., але факт "союзу сил" пролетаріату і селянства, як головних сил, що пробили бреш у старому самодержавстві, безперечний"¹³.

У наступні роки цей союз ще більше зміцнів і був вирішальною передумовою перемоги Лютневої буржуазно-демократичної революції, яка стала важливим етапом на шляху до соціалістичної революції.

¹ Мороховец Е.А. Крестьянское движение и социал-демократия в эпоху первой русской революции. - М.; Л., 1926; Шестаков А.В. Крестьянская революция 1905-1907 гг. в России. - М.; Л., 1926.

² Лось Ф.С. Революция 1905-1907 років на Україні. - К., 1955; Леценко М.П. Українське село в революції 1905-1907 рр. - К., 1977; Шморгул П.М. Більшовицькі організації України в революції 1905-1907 років. - К., 1976; Рева І. Селянський рух на Лівобережній Україні 1905-1907 рр. - К., 1964; Михайлюк А.Г. Крестьянское движение на Левобережной Украине в 1905-1907 гг. - Ист. зап., 1954, т. 49.

³ Второй период революции, 1906-1907 годы. - М., 1959, ч. I, кн. 2, с. 149; Полт. обл. держ. арх., ф. 138, оп. I, спр. 440, арк. 100.

⁴ Листовки большевиков Украины периода первой русской революции /1905-1907 гг./ - К., 1955, с. 551.

⁵ Там же, с. 69-72; 147-150; Высший подъем революции, 1905-1907 гг. - М., 1956, ч. 3, кн. I, с. 275.

⁶ Листовки большевиков Украины периода первой русской революции /1905-1907 гг./, с. 445.

⁷ Второй период революции, 1906-1907 годы, ч. I, кн. 2, с. 195.

⁸ Листовки большевиков Украины периода первой русской революции /1905-1907 гг./, с. 250

⁹ Второй период революции, 1906-1907 годы, ч. I, кн. 2, с. 46, 70, 167.

- 10 Шморгун П. Більшовицькі організації України в революції 1905-1907 років. - К., 1975, с. 134.
11 Высший подъем революции, 1905-1907 годы, ч. I, с. 370.
12 Беркин И. Луганская большевистская организация в период первой русской революции. - М., 1947, с. 96.
13 Ленин В.И. Полне збір. творів, т. 17, с. 322.

І.Л. Сабацирьов

/Одеса/

ПРО ПРОПАГАНДУ ЛЕНІНСЬКОЇ АГРАРНОЇ ПРОГРАМИ СЕРЕД СЕЛЯНСТВА УКРАЇНИ

За останні два десятиріччя радянськими вченими багато зроблено по вивченню аграрно-селянського питання. Створені колективні узагальнюючі праці, індивідуальні монографії, в яких відведено значне місце аналізу втілення в життя ленінської аграрної програми в різних районах країни, в тому числі й на Україні, боротьби партії за її здійснення.

Пропаганда ленінської аграрної програми серед селянських мас України проводилася більшовиками в трьох основних напрямках: по-перше, шляхом розповсюдження творів В.І. Леніна з аграрно-селянського питання; по-друге, через видання та розповсюдження листівок, в яких викладались ленінські положення аграрної програми; по-третє, шляхом роз'яснення більшовиками-пропагандистами, передовими робітниками, революційною сільською інтелігенцією ленінської аграрної програми під час проведення зборів, мітингів і сільських сходок.

Особливо популярними серед селянства України в період, що розглядається, були такі праці В.І. Леніна з аграрного питання, як "До сільської бідноти", "Аграрне питання і "критики Маркса", "Перегляд аграрної програми робітничої партії" та багато інших. Твори, написані Леніним у цей період, становлять вісім великих томів. Тут і такі капітальні праці, як "Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції", і "Аграрна програма соціал-демократії в першій російській революції 1905-1907 років", і виступи на III, IV і V з'їздах РСДРП, і сотні статей, що охоплюють всі без винятку аспекти революційної боротьби.

Великий інтерес серед селянських мас України викликала брошура В.І. Леніна "До сільської бідноти". В ній ясно і дохідливо викладались основні вимоги аграрної програми партії, необхідність створення міцного союзу робітників і селян у боротьбі проти поміщиків і самодержавства. Праця В.І. Леніна розповсюджувалася в селах багатьох повітів Катеринославської, Харківської, Херсонської, Подільської, Полтавської, Чернігівської та інших губерній України¹. Дуже поширеною була також робота В.І. Леніна "Аграрне питання і "критики Маркса". Зважаючи на всезростаючий інтерес, одеське книжкове видавництво "Буревестник" у серпні 1905 р. перевидало цю працю тиражем у 5 тис. екземплярів². Книгу В.І. Леніна було виявлено в селах Маріупольського повіту Катеринославської губернії та Одеського повіту Херсонської губернії³.

У зв'язку з зростанням масового селянського руху і все частішим захопленням поміщицьких земель більшовики внесли зміни до аграрної політики партії. В.І. Ленін у праці "Перегляд аграрної програми робітничої партії" обгрунтував необхідність змін і дальшої розробки аграрної програми в умовах народної революції. Ця праця була бойовою програмою діяльності більшовиків України серед селянських мас. В грудні 1906 р. вона

розповсюджувалась у Харкові, Одесі, Балті, в багатьох селах Херсонської і Подільської губерній.

В той самий час в селах України більшовики широко розповсюджували підготовлені для селян листівки з викладом ленінської аграрної політики. Катеринославський комітет РСДРП, зокрема, писав: "Селяни! Допомогайте робітникам, які борються в містах... вставайте й ви, щоб разом подолати спільного ворога"⁴. Листівки, що закликали селян до боротьби з самодержавством, видавалися і розповсюджувалися в Олександрівському, Бахмуцькому, Маріупольському і Слов'яносербському повітах Катеринославської губернії.

Більшовики Харкова, виходячи з ленінських вказівок і рішень Ш з'їзду РСДРП, висунули вимогу конфіскувати поміщицькі землі і безплатно передати їх до рук селян. У листівці "Товариші селяни!" підкреслювалося: "Земля, свобода і повновладдя народу - ось що нам потрібно, селяни. Свідомі робітники - соціал-демократи - ці вимоги цілком висувають"⁵. Одеський комітет РСДРП видав 10-тисячним тиражем листівку "Дворянська реформа і всенародна революція", в якій закликав селян разом з робітниками готуватися до збройного повстання проти самодержавства⁶.

В умовах піднесення революції більшовики України посилили роботу на селі. При Харківському, Катеринославському, Луганському комітетах РСДРП були створені аграрні групи, які спеціально займалися виданням і розповсюдженням листівок для селян, проводили агітаційно-пропагандистську роботу на селі.

Наприкінці листопада 1905 р. Одеський комітет РСДРП провів I-шу конференцію сільських партійних організацій. У резолюції, яка була прийнята, вказувалося, що соціал-демократичні організації повинні "пропагувати ідею необхідності одночасного загального політичного виотупу революційного селянства і пролетаріату"⁷. На конференції було обрано Херсонський губернський комітет сільських організацій РСДРП. Він мав свій друкований орган - "Письма к крестьянам". Цей комітет проводив роботу в селах Херсонської, Подільської, Бессарабської і в північних повітах Таврійської губерній. У своїй практичній діяльності він керувався рішеннями Ш з'їзду партії, статтю В.І. Леніна "Пролетаріат і селянство". Один із членів комітету згадує: "В.І. Ленін, коли довідався, що в основу роботи комітету покладено резолюцію Ш з'їзду, залишився задоволений..."⁸. Проте комітет не завжди проводив чітку політичну лінію більшовиків, тому що до його складу входили, крім більшовиків, і меншовики. За період з 1 квітня по 15 червня 1906 р. комітет видав і розповсюдив серед селян понад 20 тис. екземплярів листівок і брошур, з них в Херсонській губернії понад 16 тис., у Таврійській - понад 3 тис., Подільській - 1340 екземплярів⁹. Листівки видавали і розповсюджували також Поліський, Полтавський та інші комітети та групи РСДРП. У них яскраво і переконливо розкривалися основні положення ленінської аграрної програми, що були важливим засобом політичного виховання селянських мас.

Ленінську аграрну політику роз'яснювали в своїх виотупах на зборах, мітингах, селянських сходках більшовики, передові робітники, революційна інтелігенція. Так, спеціально для участі у селянських зборах, виконуючи завдання Катеринославського комітету РСДРП, виїжджали більшовики І.Є. Захарченко, І.І. Меренков, які виступали в селах Божедарівка і Саксагань¹⁰. У серпні 1905 р. група робітників Петровського заводу вела революційну пропаганду серед жителів села Оленівка Бахмуцького повіту. "Особі ці, - пи-

сав у доносі пристав, - читали селянам прокламації, зміст яких зводився до безповоротної вимоги від поміщиків землі"¹¹. Пропагандисти та агітатори і в інших повітах Катеринославської губернії закликали селян до спільних з робітниками виотупів, поділу поміщицької землі. В зв'язку з масовим селянським рухом, що відбувався під впливом революційної пропаганди, міністр внутрішніх справ поставив перед катеринославським губернатором вимогу "вжити заходів щодо злочинної діяльності агітаторів..."¹².

Восени 1905 р. одеські більшовики активізували свою роботу серед селянства. В селах Курисово-Покровському, Кодинцевому, Янівці Одеського повіту пройшли мітинги, на яких селяни вимагали поділу поміщицької землі¹³. Такі мітинги проводилися й в інших повітах Херсонської губернії. "Проти-урядова пропаганда, що набула поширення спочатку серед робітничого класу, - повідомляв міністра внутрішніх справ херсонський губернатор, - нині інтенсивно спрямована в селянське середовище"¹⁴.

Незважаючи на репресії царизму, більшовики і в наступні роки не припиняли революційної пропаганди серед селянських мас. Зокрема, Херсонський комітет сільських організацій РСДРП у серпні 1906 р. на спеціальному засіданні обговорював питання про діяльність колегії сільських агітаторів. Була розроблена спеціальна тематика курсів пропагандистів, передбачалося використати інструктивні збори агітаторів у повітах¹⁵. Полтавський комітет РСДРП для практичної роботи на селі спеціально готував кадри агітаторів¹⁶. Пропагандисти й агітатори оприяли активізації революційної боротьби на селі.

Таким чином, пропаганда ленінської аграрної програми серед селянських мас України в період першої російської революції відіграла важливу роль у створенні й зміцненні союзу робітничого класу і селянства, посиленні боротьби проти царизму, за розв'язання аграрно-селянського питання.

¹ Нариси історії Комуністичної партії України. - К., 1977, с. 82.

² Хроника революционных событий на Одессчине в годы первой русской революции /1905-1907 гг./. - Одесса, 1976, с. 75.

³ Красный архив, 1941, № I, с. 53.

⁴ Екатеринославщина в революции 1905-1907 гг.: Документы и материалы. - Днепропетровск, 1975, с. 104.

⁵ Листовки большевиков Украины периода первой русской революции /1905-1907 гг./. - Киев, 1955, с. 551-553.

⁶ Там же, с. 69-72.

⁷ Шморгун П.М. Большевицские организации Украины в годы первой русской революции 1905-1907. - М., 1955, с. 161.

⁸ Партархів Одеського обкому Компартії України, ф. 2, оп. I, стр. 772, арк. 2.

⁹ Підраховано за: Письма к крестьянам, 1906, 24 апреля.

¹⁰ Очерки истории Днепропетровской областной партийной организации. - Днепропетровск, 1979, с. 61.

¹¹ Донбасс в революции 1905-1907 годов: Сборник документов и материалов. - Сталино, 1957, с. 87.

¹² Екатеринославщина в революции 1905-1907 гг., с. 254.

¹³ Из истории Одесской партийной организации: Очерки. - Одесса, 1964, с. 79-80; Хроника революционных событий на Одессчине в годы первой русской революции /1905-1907 гг./, с. 105.

¹⁴ Иванов Ю., Шемяков Д. Революционное движение в Молдавии в 1905-1907 гг. - Кишинев, 1955, с. 144.

¹⁵ Революционная борьба на Херсонщине в 1905-1907 гг.: Сборник документов и материалов. - Херсон, 1962, с. 307-308.

М.А. Якименко
/Полтава/

ВПЛИВ РЕВОЛЮЦІЇ 1905-1907 рр. У РОСІЇ НА ПЕРЕСЕЛЕНСЬКУ
ПОЛІТИКУ ЦАРИЗМУ

Після скасування кріпосного права в 1861 р. в Росії ще залишались численні феодално-кріпосницькі пережитки. Одним з таких пережитків було обмеження вільного пересування селянства, яке становило переважну більшість населення Російської імперії. Незначні поступки селянам з боку уряду в 90-х роках не вирішили та й не могли вирішити давно назрілих внутрішніх проблем. Майже до 1905 р. царизм всіляко обмежував можливості селян вийти зі своєї общини, переселитися на вільні землі південних або ж східних окраїн держави. Справа докорінно змінилася після 1905 р. Могутня хвиля селянських виступів, а також робітничий рух примусили царський уряд переглянути свою традиційну політику щодо селянства взагалі і переселенську політику зокрема. Показово, що вже в перші місяці революційного руху в країні поміщики-латифундісти почали настійно вимагати від уряду відмінити всілякі обмеження селянських переселень, хоч ще зовсім недавно вперто виступали проти навіть незначних послаблень законодавства, за яким суворо карався кожен, хто без дозволу насмілювався піти з свого селця.

В розпал революції уряд прийняв ряд постанов про селянські переселення, що мали на меті "якщо не розв'язати радикально, то принаймні значно притупити і знешкодити аграрне питання"¹. Так, 10 березня 1906 р. рада міністрів постановила розпочати негайне здійснення намічених ще у 1904 р. заходів щодо переселення частини малоземельних і безземельних селян на казенні та кабінетські землі Сибіру і Далекого Сходу, Середньої Азії і Казахстану. В 1906-1907 рр. було вжито заходів щодо покращення організації переселення, дещо збільшено розмір осуд на придбання домашнього майна та інші потреби. Під переселенські ділянки стали відводити кабінетські землі Томської губернії. Була зроблена спроба організувати переселення селян, що найбільш потребували землі, за рахунок казни.

Відповідні заходи царського уряду щодо пропаганди переселень спочатку мали певний успіх. Проте "розрізати атмосферу панам офіціальним заохочувачам переселень удалося всього на які-небудь чотири роки /1906-1909/, - писав В.І. Ленін. - Потім уже починається нова криза, бо величезне зменшення числа переселенців при неймовірному зростанні числа "поворотних"... означає, поза всяким сумнівом, кризу і до того ж надзвичайно серйозну, яка охоплює незмірно ширшу арену"².

Переселенська політика царизму періоду революції 1905-1907 рр. показала широким масам трудящого селянства, що ніякі реформи не врятують від злиднів, експлуатації, безправ'я. Лише революція може здійснити докорінні соціально-економічні перетворення, до того ж така революція, яка передала б владу в руки трудящих. Саме такою революцією і став Квітень 1917 р.

¹ Ленін В.І. Повне збір. творів, т. 21, с. 309.

² Там же, т. 23, с. 100

А.Б. Шляхов
/Дніпропетровськ/

РЕВОЛЮЦІЙНІ ЗВ'ЯЗКИ ЕМІГРАНТІВ-ПОТЬОМКІНЦІВ З РОСІЄЮ
В 1905-1914 рр.

Опинившись в силу обставин на чужині, більшість матросів "Потемкина" не припиняли активної боротьби проти царського самодержавства. Про це пише в своїх спогадах активний учасник повстання на "Потемкине" І.А. Личов¹.

Же в липні 1905 р. потьомкінці створили в Бухаресті матроський Об'єднаний комітет. В інших містах Румунії - Констанці, Кимпіні, Галуці - були створені групові комітети потьомкінців. Їх головною метою було встановити тісні зв'язки з комітетами РСДРП в Росії, розгорнути активну агітаційну діяльність, спрямовану на підготовку нового виступу на флоті. Об'єднаний комітет потьомкінців у Бухаресті підготував ряд прокламацій, які згодом були доставлені в Росію і розповсюджувались Одеським і Севастопольським комітетами РСДРП. У своїх листівках матроси броненосця "Потемкин" закликали російську армію і флот наслідувати їх приклад. Так, у зверненні "Всім робітникам і солдатам" говорилося: "Потрібно об'єднатись і домовитись з усіма російськими робітниками і в один певний день підняти по всій Росії, Польщі і Кавказу"². Широке розповсюдження мали видані учасниками повстання на "Потемкине" листівка "Від матроса до матроса" і звернення потьомкінців до російського пролетаріату, надіслане в редакцію газети "Искра" 26 червня 1905 р.

Важливу роль в агітаційній діяльності потьомкінців відіграло також їхнє листування з друзями, що продовжували служити на флоті. Так, восени 1905 р. на ім'я одного з матросів броненосця "Екатерина II" прийшов лист від потьомкінця Т.С. Дорогого з Румунії. В ньому описувався хід і причини повстання на "Потемкине"³. Командуючий Черноморським флотом віце-адмірал Чухнін змушений був звернутися до міністерства внутрішніх справ з проханням "вжити заходів щодо нагляду за листами, які надходять "до запитання", і взагалі за листуванням нижніх чинів із Румунією"⁴.

Революційна пропаганда потьомкінців проникала й на село через їх листи до рідних. 12 грудня 1905 р. потьомкінець В. Зінов'єв у листі своєму батькові закликав не вірити обіцянкам царя: "Він обдурює скільки років - ось дам землю, а все не дає і не дасть, доки народ сам не відбере"⁵.

Нерідко потьомкінці вкладали в свої листи прокламації революційного змісту. Так, у прокламації, пересланій на батьківщину одним з керівників повстання на "Потемкине" Степаном Денисенко, міститься заклик до селян "озброюватись і відбивати боєм землю"⁶. В ряді населених пунктів Катеринославської губернії, звідки були родом багато з потьомкінців, поліція часто знаходила листівку судової комісії повсталого корабля "До всього цивілізованого світу" і брошуру "Революційні дії в Черноморському флоті", присвячену повстанню на броненосці "Потемкин".

Під час нелегальних приїздів до Росії потьомкінці безпосередньо вели пропаганду на селі. Так, І.І. Старцев протягом кількох років вів успішну агітаційну діяльність в Полтавській і Харківській губерніях. Зусилля потьомкінців не були марними. Архівні документи свідчать про те, що селяни, з якими листувалися потьомкінці, згодом самі активно включалися в революційну боротьбу⁷.

Неодноразово потьомкінці надавали допомогу й іншим російським політ-

емігрантам для встановлення тісних зв'язків з багатьма закордонними організаціями російських революціонерів, сприяли нелегальному ввезенню до Росії зброї. Таким чином, і в еміграції матроси броненосця "Потемкин" робили суттєвий внесок у підготовку революції в Росії.

1 Личев И.А. Потемкинцы. - М., 1954, с. 96

2 Ист. архив, 1955, № 3, с. 41.

3 Центр. держ. арх. ВМФ /далі - ЦДАВМФ/, ф. 1025, оп. 2, спр. 18, арк. 198-200

4 Центр. держ. арх. Жовт. революції і соц. буд-ва СРСР, ф. 102, 00, спр. 1667, ч. I, арк. 17.

5 ЦДАВМФ, ф. 1025, оп. 2, спр. 36, арк. 105-107 зв.

6 Крас. знамя, 1928, 27 жовтня.

7 Центр. держ. іст. арх. СРСР, ф. 1232, оп. I, спр. 19, арк. 284 зв.

У. БУРЖУАЗІЯ, ДРІБНОБУРЖУАЗНІ ВЕРСТВИ НАСЕЛЕННЯ
ТА ЇХ ПАРТІЇ В 1905-1907 рр.

О.А. Парасунько
/Київ/

НАЗРІВАННЯ РЕВОЛЮЦІЙНОЇ КРИЗИ В РОСІЇ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.
/на матеріалах України/

У постанові Центрального Комітету КПРС "Про 70-річчя революції 1905-1907 років у Росії" вказується, що "на початок ХХ ст. Росія стала вузловим пунктом суперечностей усієї системи імперіалізму, її найслабшою ланкою. Сюди перемістився центр світового революційного руху. Світова економічна криза 1900-1903 рр., яка захопила і царську Росію, а також російсько-японська війна розкрили гнилість царизму, загострили до краю суперечності між пануючими класами і широкими масами трудящих. Усе це сприяло швидкому наростанню революційної кризи"¹.

Така загальна характеристика економічного і політичного становища країни, в умовах якого розгортався могутній рух робітничого класу, посилювалися виступи його союзника - багатомільйонного селянства.

На українських землях, що входили до складу Російської імперії, відбувалися аналогічні процеси. Тут у розглядуваний період у промисловості було зайнято 360-370 тис. робітників, на великих підприємствах з числом робітників понад 500 чоловік працювало 44% робітників². Робітничий клас України формувалася й розвивався як один із загонів загальноросійського пролетаріату. На піднесення його боротьби великий вплив справляв героїчний російський пролетаріат і передусім робітники великих промислових центрів країни - Петербурга та Москви.

На початку ХХ ст. промисловість Росії вразила руйнівна й тривала економічна криза, наслідки якої тяжко відбилися на становищі робітників. Масове безробіття в містах, злидні та голод у селах викликали зростаюче невдоволення широких мас трудящих. Робітники переходять від економічних до політичних страйків і демонстрацій. Перехід робітників до масової політичної боротьби особливо яскраво виявився у травневі дні 1900 р. в Харкові, коли під керівництвом місцевого комітету РСДРП майже 10 тис. пролетарів під червоним прапором і з лозунгами "Хай живе Перше травня!", "Хай живе 8-годинний робочий день!" відкрито пройшли по місту. Навіть арешт 176 демонстрантів не злякав робітників. У дні свята в Харкові та його передмісті не працювало понад 20 підприємств³. В.І. Ленін високо оцінив політичний виступ харківського пролетаріату, назвавши його визначною подією⁴. Харківська маївка значно вплинула на розвиток робітничого руху в країні.

Страйковий рух робітників ще більше посилювався після героїчної Обухівської оборони в Петербурзі в травні 1901 р. і Ростовського страйку-демонстрації в листопаді 1902 р., що підняли бойовий дух робітників. В.І. Ленін зазначав, що в 1902 р. "пролетаріат уперше протиставить себе, як клас, усім іншим класам і царському урядові"⁵.

номізму" та переходом їх на позиції "Искры". Загалом в "Искре" було надруковано майже 500 різних матеріалів про Україну, що сприяло посиленню тут революційної боротьби. Поширилось розповсюдження творів Леніна.

Протягом 1900–1904 рр. на Україні було надруковано 268 соціал-демократичних листівок¹², які помітно впливали на політичне виховання робітників, селян та інших прошарків населення. Особливо широко розповсюджувалася ленінська "Искра". Багато її номерів передруковувалися в друкарнях соціал-демократичних організацій, і, одержавши друге життя, "Искра" продовжувала вести велику революційну роботу. Газета "Искра" та праці В.І. Леніна відіграли велику роль в ідейній, політичній та організаційній підготовці створення марксистської партії.

Важливе значення для розвитку революційного руху в Росії мав II з'їзд РСДРП, що відбувся в 1903 р. Створення революційної марксистської партії в Росії – партії нового типу, партії більшовиків – було основним підсумком II з'їзду РСДРП. "Більшовизм, – вказував В.І. Ленін, – існує, як течія політичної думки і як політична партія, з 1903 року"¹³.

Перехід робітничого класу на початку 90-х років до відкритої політичної боротьби, активна діяльність соціал-демократів похвалили боротьбу всіх демократичних сил. В цьому русі особливо місце посідав порівняно невеликий, але важливий загін революційної демократії¹⁴ – студентство. На початку XX ст. боротьба радикально настроєних студентів набула відкритого антиурядового характеру. Студенти замість академічних вимог почали застосовувати пролетарські засоби боротьби – страйк і демонстрації. Студентським рухом керували соціал-демократи.

Особливо посилюлися виступи студентів у зв'язку з відданням у солдати в 1901 р. 183 студентів Київського університету. На цей свавільний акт уряду В.І. Ленін відгукнувся статтею "Віддання у солдати 183-х студентів", в якій звернувся до робітників із закликом прийти на допомогу студентам¹⁵. Київські, харківські та інші соціал-демократи звернулися до робітників з листівками, в яких закликали підтримати студентів у боротьбі з самодержавством. Соціал-демократи Києва, Харкова, Одеси, Катеринослава провели в 1901–1902 рр. ряд політичних демонстрацій за участю робітників і студентів. Студентський рух широко висвітлювала ленінська "Искра". В учбових закладах Одеси, Києва, Харкова наприкінці 1902 р. виникли соціал-демократичні гуртки та групи¹⁶. Молодь, яка навчалася, поступово втягувалася в боротьбу. В 1904 р. заворушення революційного студентства носили значною мірою антивсенний характер.

Революційний виступ пролетаріату на початку XX ст. прискорив політичне розмежування інших класів, викликав похвалення буржуазно-ліберальної опозиції. На Україні цей рух проявився в земських установах, а в губерніях, де не було земств, у судових установах і міських думах. Але земці в своїй опозиції уряду не йшли далі розширення прав земств і поширення земського самоврядування.

Серед інтелігенції, що працювала в земствах /так званій "третьої елемент"/, найпрогресивнішу групу становили статистики, за якими, як вказував В.І. Ленін, "стежила... по п'ятах" повітова поліція"¹⁷. В Чернігові і Сімферополі статистики брали участь у страйках. Серед земських службовців у Харкові, Катеринославі, Кременчузі розповсюджувались праці В.І. Леніна, листівки соціал-демократів¹⁸. У цих установах часто виникали заворушення серед службовців. Атмосферу політичного невдоволення створювали групи демократичної інтелігенції: нижчі та середні службовці, медичні працівники, вчителі, передові діячі літератури і мистецтва¹⁹.

В обставинці, що склалася в країні, уряд змушений був іти на певні поступки. Але це не могло запобігти революційній кризі, коли не лише "низи" не хотіли жити по-старому, а, як вказував В.І. Ленін, і "самі члени уряду, до міністра і царя включно, усвідомлюють хиткість самодержавної форми правління..."²⁰. Росія повним ходом йшла назустріч революції. Всі ознаки революційної ситуації, пізніше викладені В.І. Леніним у праці "Крах II Інтернаціоналу", були в наявності, а російсько-японська війна, що почалася, лише прискорила революційний вибух.

- 1 Комуніст України, 1975, № 2, с. 51.
- 2 Історія Української РСР : у 8-ми т. 10-ти кн. - К., 1978, т. 4, с. 20.
- 3 Історія міст і сіл Української РСР. Харківська область. - К., 1967, с. 79.
- 4 Див.: Ленін В.І. Повне збір. творів, т. 4, с. 348.
- 5 Там же, т. 9, с. 239.
- 6 Українська радянська енциклопедія. - К., 1961, т. 5, с. 121.
- 7 Ктитарев С.О. Ленінська "Искра" і піднесення революційного руху на Україні. - К., 1959, с. 234.
- 8 Ленін В.І. Повне збір. творів, т. 9, с. 239.
- 9 Мотренко В.Г. К вопросу о статистике стачек, волнений и демонстраций на Украине в 1900-1904 гг. - В кн.: Тез. докл. итоговой науч. конф. за 1965 г. Сер. обществ. наук. - Киев, 1966, с. 30.
- 10 Укр. іст. журн., 1971, № II, с. 110.
- 11 Лещенко М.Н. Класова боротьба в українському селі на початку ХХ ст. - К., 1968, с. 197-198.
- 12 Листовки революционных социал-демократических организаций Украины. - Киев, 1963.
- 13 Ленін В.І. Повне збір. творів, т. 41, с. 6.
- 14 Див.: Там же, т. II, с. 365.
- 15 Див.: Там же, т. 4, с. 376-377.
- 16 Гусятников П.С. Революционное студенческое движение в России 1899-1907 гг. - М., 1971, с. 99.
- 17 Ленін В.І. Повне збір. творів, т. 5, с. 317.
- 18 Ушаков А.В. Революционное движение демократической интеллигенции в России 1895-1904 гг. - М., 1976, с. 100.
- 19 Вопр. истории, 1980, № 10, с. 22.
- 20 Ленін В.І. Повне збір. творів, т. 5, с. 25.

Ю.П. Лавров
/Київ/

АНТИНАРОДНА ДІЯЛЬНІСТЬ З"ІЗДУ ГІРНИЧОПРОМИСЛОВЦІВ ПІВДНЯ РОСІЇ В ПЕРІОД РЕВОЛЮЦІЇ

Гірничопромислова буржуазія Півдня Росії, що зміцнила фінансово в роки економічного піднесення кінця ХІХ ст. і посилила свою представницьку організацію в особі з"їзду гірничопромисловців, на початку ХХ ст. являла собою могутню силу, яка усвідомлювала свою значимість у державі. Лютю ненавидючи робітничий клас, що боровся за покращення свого становища, гірничопромислова буржуазія для захисту своїх інтересів, які вона завжди видавала за загальнодержавні, широко використовувала урядову адміністративну і воєнну допомогу. В кінці ХІХ ст. за її вимогою на більшості гірничих і гірничозаводських підприємств України були розкварти-

ровані війська, що безпосередньо брали участь у придушенні виступів робітників. Частина цих військ утримувалась на кошти самих гірничопромисловців.

В перші місяці революції на вимогу гірничопромисловців на рудниках і заводах України були значно збільшені воїнські контингенти, і на березень 1905 р. в районі гірничих розробок вже нараховувалося 18 піхотних рот, 4 драгунських ескадрони і 5 козачих остень. До початку літа кількість останніх зросла до 12¹. В.І. Ленін, характеризуючи збирання сил контрреволюції, вказував, що, "чим вище піднімались хвилі руху, тим з більшою енергією і рішучістю озброювалась реакція для боротьби проти революції"².

Знайшовши таку рішучу підтримку з боку уряду, який розстріляв виступи робітників Щербинівського рудника в Донбасі, Брянського заводу в Катеринославі і багатьох інших підприємств³, гірничопромислова буржуазія перейшла в наступ і відхилила 21 лютого 1905 р. після консультацій з петербурзькими і московськими капіталістами майже всі вимоги гірників Донбасу. Це, з одного боку, свідчило про єдність дій буржуазії різних районів проти робітничого руху, а з другого — сприяло створенню об'єднаної організації великої буржуазії країни, що пізніше отримала назву з "Ізду представників промисловості і торгівлі Росії, ідея якої була цілком схвалена гірничопромисловим з"Іздом"⁴.

Проводячи політику збройного придушення революції, уряд уже на початку 1905 р. змушений був під тиском руху пролетаріату стати на шлях перегляду робітничого законодавства.

Беручи участь в урядових комісіях і нарадах з робітничого питання, з"Ізд гірничопромисловців Півдня, що був представлений своїми уповноваженими, провадив антинародну, антиробітничу політику, переслідуючи свої власні цілі. Використовуючи в своїх інтересах піднесення робітничого руху і розгубленість царизму, з"Ізд, з одного боку, добивався вигідного для себе фабрично-заводського законодавства, що дозволило б посилити експлуатацію робітників, а з іншого — галасував про фінансові збитки гірничопромисловців у зв'язку зі страйками, лякав уряд анархією виробництва, вимагав додаткових контингентів військ і "надзвичайних заходів" проти робітників⁵.

У досягненні своєї мети гірничопромислова буржуазія не зупинялась і перед виявленням відкритого, різкого невдоволення урядовою політикою з робітничого питання⁶. Ще до початку роботи комісії В.М. Кокцовою радою з"Ізду гірничопромисловців Півдня в інструкції своїм уповноваженим рекомендувала, по суті, бойкотувати її роботу і схилити до бойкоту представників інших промислових районів⁷. Після перших двох днів роботи комісії Кокцовою уповноважені гірничопромисловців разом з іншими капіталістами, невдоволені запропонованими до розгляду законопроектами, після кількох своїх приватних нарад, відмовилися від участі в комісії⁸, що фактично призвело до зриву її роботи.

Зовсім іншу позицію зайняв з"Ізд гірничопромисловців Півдня після проголошення маніфесту 17 жовтня і тимчасових правил про невідлєглисть покаранню за участь у страйках /2 грудня 1905 р./.

Захоплено вихваляючи ці царські рескрипти і вважаючи, що вони відкривають нові шляхи для буржуазного розвитку країни, гірничопромислова буржуазія разом з великими промисловцями інших районів у середині квітня 1906 р. майже без заперечень схвалила законопроекти з робітничого питання, перероблені на основі маніфесту 17 жовтня у міністерстві торгівлі і промисловості під керівництвом поміркованого ліберала М.М. Федорова. Ці законопроекти цілком

відповідали на той час інтересам торгово-промислової буржуазії і враховували її побажання, звільнюючи відносини з робітниками від контролю урядової адміністрації і дозволяючи безконтрольно і необмежено їх експлуатувати.

Але ці законопроекти не були здійснені, як і положення маніфесту 17 жовтня, що залишилися тільки на папері. В середині 1906 р., коли робітничі законопроекти після доопрацювання розсилалися на відгук заінтересованим установам і відомствам⁹, обстановка в країні суттєво змінилася. Придушивши Грудневе збройне повстання і розгромивши по всьому фронту наступ революції, царський уряд прийняв у робітничому законодавстві більш жорсткий курс, найважливішим напрямом якого було повернення до адміністративно-поліцейського попечительства над робітниками. Водночас було відхилено затвердження і обнародування вже підготовленого замість тимчасових правил закону про неспідлеглість покаранню за участь у страйках, зважаючи на те, що "почалося серйозне заспокоєння серед робітників"¹⁰, а видані 4 березня 1906 р. тимчасові правила про товариства і союзи вже наскрізь були просякнуті колишнім поліцейським духом охоронництва і регламентації.

Значно поправішала на той час і позиція гірничопромислового з'їзду. Незважаючи на помітний поступовий спад страйкового руху, рада з'їзду вживає нових заходів для збройної розправи з робітничим рухом у Донбасі. Вона добивається з огляду на "бунтівний настрій робітників" утворення в липні 1906 р. в Юзівці спеціального генерал-губернаторства, яке б поширювало свою владу на Бахмуцький, Слов'яносербський і Маріупольський повіти Катеринославської губернії та Таганрозький повіт Донецької області¹¹. Значною мірою змінилось ставлення гірничопромислової буржуазії і до цілого ряду раніше охвалених нею питань робітничого законодавства, що знайшло своє відображення в матеріалах XXXI з'їзду гірничопромисловців Півдня Росії і в публікаціях ради з'їзду¹².

У цій обстановці, ще раз переробивши законопроекти про фабрично-заводську працю, царський уряд скликав для розгляду їх спеціальну нараду під головуванням міністра торгівлі і промисловості Д.А. Філософова. Вона розпочала роботу в середині грудня 1906 р. і продовжила її в лютому і березні 1907 р. Нарада проходила під знаком відмови уряду від попередніх законопроектів, складених у період найвищого піднесення революції, повернення до старої попечительної політики у робітничому питанні і вимоги від підприємців деяких поступок для "умиротворення робітничого стану".

Запропоновані урядом законопроекти більш, ніж попередні, не задовольняли буржуазію, але вона не наважилася їх бойкотувати, як у 1905 р. Однак уповноважені з'їзду гірничопромисловців Півдня Росії разом з представниками інших промислових районів виступили єдиним фронтом проти урядових заходів заспокоєння робітників за їх рахунок. Цю свою безпринципність "представники промисловості" демонстрували протягом усієї наради, особливо під час обговорення питань про тривалість робочого дня, страхування робітників, під час вироблення положень про умови найму на промислових підприємствах.

На нараді уповноважені з'їзду особливо запекло боролися проти урядових законопроектів про медичну допомогу й страхування робітників, намагалися перекласти на плечі останніх пов'язані з цим матеріальні витрати. Вони торгувалися за кожну копійку, не один раз вражаючи своєю дріб'язковістю навіть бувалих капіталістів з інших районів країни¹³.

Переважаюча більшість законопроектів наради Філософова так і не була

запроваджена в життя. Лише в роки революційного піднесення під тиском робітників уряд змушений був прийняти значно перероблений закон про страхування робітників.

Таким чином, розгляд діяльності з'їзду гірничопромисловців Півдня Росії в роки першої російської революції свідчить про те, що вона від початку до кінця мала антинародний, ворожий широким масам трудящих характер, сприяючи збройному придушенню виступів робітників і підготовці невідгідного для робітників, але зручного для буржуазії законодавства про фабрично-заводську працю.

¹ Лаверичев В.Я. Паризм и рабочий вопрос в России /1861-1917/. - М., 1972, с. 174-175.

² Ленін В.І. Повне збір. творів, т. 30, с. 305.

³ Начало первой русской революции. Янв. - март 1905 г. - М., 1955, с. 431-432, 496, 538-551 та ін.

⁴ Труды XXX съезда горнопромышленников Юга России. - Харьков, 1906, т. 2, с. 36-38.

⁵ Там же, с. 10-15.

⁶ Лаверичев В.Я. Указ. соч., с. 192, 195-196.

⁷ Труды XXX съезда горнопромышленников Юга России, т. 2, с. 39-40.

⁸ Рабочий вопрос в комиссии В.Н. Коковцова в 1905 г. - М., 1926, с. 242.

⁹ Центр. держ. іст. арх. СРСР, ф. 25, оп. 20, 1906, спр. 41, арк.86.

¹⁰ Там же, ф. 1405, оп. 107, 1906, спр. 20413, арк. 116.

¹¹ Там же, ф. 1276, оп. 2, 1906, спр. 41, арк. 6.

¹² Труды XXXI съезда горнопромышленников Юга России. - Харьков, 1907, т. 1-3; Дитмар Н.Ф. Записка XXXI съезду горнопромышленников Юга России по 12-му вопросу программы: Обсуждение вopr., относящихся к рабочему законодательству. - Харьков, 1906, с. 11-13, 25-27, 29-39, 53, 56-58, 67-68 та ін.

¹³ Стенографический отчет особого совещания при министерстве торговли и промышленности под председательством министра торговли и промышленности шталмейстера Д.А. Философова для обсуждения законопроекта по рабочему законодательству. - Спб., 1907.

А.К. Волощенко
/Київ/

ЗЕМСЬКИЙ РУХ НА УКРАЇНІ НАПЕРЕДОДНІ ТА В ПЕРІОД РЕВОЛЮЦІЇ 1905-1907 рр.

/Проблеми, постановка питання/

У працях радянських істориків Є.Д. Черменського, К.Ф. Щацилло, В.Я. Лаверичева, Л.М. Спиріна, М.С. Симонова, О.Г. Слонімського та інших на основі марксистсько-ленінської методології дається науковий аналіз ліберального руху в Росії на початку ХХ ст., в тому числі й одного з його різновидів - земського лібералізму. Особливу увагу історики зосередили на питаннях формування, вироблення програмних положень, соціального складу загальноросійських організацій ліберальних земців та інтелігенції: "Беседа" /1899-1904 рр./, "Союз освобождения" /1904 р./, "Союз земцев-конституционалистов" /1903 р./.

Земський рух на Україні до цього часу ще недостатньо висвітлений, хоча багато місцевих діячів цього руху входили в загальноросійські напівлегальні й нелегальні організації, друкували в 1900-1904 рр. статті

в журналі "Освобождение" та інших періодичних виданнях буржуазно-ліберального спрямування.

У Росії і на Україні в діяльності земських лібералів у цілому проявлялося прагнення до угодовства з царизмом на основі проведення поміркованих реформ. Незважаючи на те що в період революційної ситуації початку ХХ ст. опозиційна діяльність земств на Україні, як і в центральних губерніях Росії, поквавилася, всі губернські й повітові земські управи надсилали "вірнопідданські" адреси і петиції царю та комітету міністрів. І все ж за своєю активністю напередодні революції 1905–1907 рр. земства на Україні були в перших рядах загальноросійського земського руху. Серед них своєю опозиційністю до самодержавства виділялося Чернігівське земство. Опозиційність Чернігівського і частково Полтавського земств значною мірою зумовлювалася їх станово-соціальним складом: перевагою дрібних і середніх землевласників, селян, земських службовців та представників прогресивної інтелігенції. Особливістю земського ліберального руху на Україні було те, що його діячі піднімали питання розвитку національної мови і культури, хоча вирішувати їх збиралися, виходячи з власних вузькокласових інтересів.

Після січневих подій 1905 р. ліберальна буржуазія, в тому числі й земські ліберали, за виразом В.І. Леніна "рожеві", а в період революційних виступів народних мас влітку 1905 р. "червоні". Загальна тенденція ліберальної буржуазії – намагання спрямувати революцію мирним шляхом, страх перед революцією, спроби взяти в свої руки керівництво зростаючим революційним рухом – мала місце і на Україні. Виходячи з цього, земські ліберальні діячі "ішли до народу", зверталися до "третього елемента" – земських службовців. У фондах ЦІА УРСР зберігаються справи, які свідчать про те, що земські вчителі, лікарі вели пропаганду серед селян /див. ф. 313, спр. 1126, 1628; ф. 1439, спр. 575; ф. 322, спр. 24 та ін./.

Разом з тим земства торгувалися з урядом, просили його "виолухати народ... через посередництво вибраних ними представників", які вироблять реформи. В революційні дні 1905 р. найбільш опозиційними на Україні залишалися Чернігівське, Полтавське і Таврійське земства.

Викликає інтерес питання участі "третього елемента" /службовців/ земств у подіях 1905–1907 рр. Окремі дослідники /А.В. Ушаков, Є.Д. Черменський/ відзначають значне "полівіння" в ході революції, демократизацію дрібнобуржуазної інтелігенції, у тому числі й земських службовців, перехід їх у ряди революційних борців проти самодержавства. "Третій елемент" у земстві, який певною мірою об'єктивно сприяв посиленню опозиційності земств, не можна розглядати соціально однорідним і відзначати без застереження "полівіння" всього цього елемента. Серед них були вихідці з селян, дрібнобуржуазії, дворян, що проявлялося в різниці їх політичних поглядів і переконань. Частина з них під впливом представників соціал-демократії, які служили в земствах /О.Д. Цюрупа, О.Г. Шліхтер/, переходили на соціал-демократичні позиції, виражаючи і захищаючи інтереси робітничого класу й трудящого селянства, частина ставала на бік поміщиків, буржуазії, у тому числі й ліберальної. Тому без копіткого, конкретного дослідження цього питання говорити про участь у революційних подіях всього "третього елемента" не можна.

В цілому ж з розвитком революції земський ліберальний рух втрачав свою опозиційність, земські ліберали переходили на бік самодержавства, "на контрреволюційну позицію, яка відповідає його економічним інтересам"¹.

В період спаду революції /1906-1907 рр./ земський ліберальний опозиційний рух майже припиняється. Створюються буржуазні партії, до складу яких входила більшість земських діячів. На місцях у діяльності земців спостерігався "чад реакції". Із знаряддя опозиції земства перетворювалися в слухняне знаряддя реакції. Саме з цього періоду слід, на нашу думку, говорити про контрреволюційну суть діяльності земств. Ліберальні гласні на місцях переобиралися і переслідувалися, неблагонадійних земських службовців /"третьої елемент"/ виганяли з земських установ.

Майже всі земства стали клопотатися про введення "надзвичайних заходів" для боротьби з революційними виступами робітників і селян, брали діяльну участь у створенні поліцейської охорони, виділяли кошти на її утримання. Зокрема, в цьому плані відзначалися Катеринославське і Херсонське губерніальні та повітові земства, які зверталися до місцевих властей з проханнями посилити репресії, не виводити війська з районів масового селянського руху тощо.

Земства надавали моральну підтримку Столипіну в 1906 р., посиляли телеграми на його ім'я з пропозиціями "підтримати уряд", схвалювали запропоновану ним реформу. Наприклад, Харківське земство писало про свою готовність "підтримати уряд в тяжкій і складній роботі здійснення великої державної реформи. Батьківщина в небезпеці, настав час "об'єднатися і рятувати вітчизну". Все це свідчить про відкриту контрреволюційну суть земської діяльності в період 1906-1907 рр.

¹ Ленін В.І. Повне збір. творів, т. 2І, с. 99.

Т.М. Ісламов
/Москва/

АВСТРО-УГОРЩИНА І РЕВОЛЮЦІЯ 1905-1907 рр.

Австро-Угорщина належить тих країн, де найбільш яскраво і безпосередньо проявився вплив першої народної революції епохи імперіалізму. Вплив цей вивчався багатьма дослідниками. Проте залишилось ще багато питань, що потребують дальшого вивчення.

Насамперед треба розглянути причини, які зробили таким глибоким, інтенсивним, всеохоплюючим вплив російської революції на трудячі маси Австро-Угорської імперії.

Сила, глибина і масштабність впливу революції 1905-1907 рр. визначалися подібністю чи близькістю ряду істотних характеристик економічних, соціальних і політичних структур Австро-Угорщини і Росії.

Ленінські висловлювання про Австро-Угорщину, особливо ті, де вона порівнюється з Росією, дозволяють порівнювати процеси, що проходили в обох імперіях і були однотипними за своїми основними ознаками.

Імперіалізм і світова економічна криза 1903 р., які загострили старі суперечності дуалістичної системи, насамперед національні, викликали нові протиріччя й конфлікти, що вже не могли бути вирішені мирними, парламентськими засобами. Прискорився той процес, який мав перетворити монархію в другу після Росії "найслабшу ланку" світової капіталістичної системи. Образно кажучи, революція в Росії впливала на найбільш вразливі центри хворого організму монархії, ставлячи під сумнів її дальше існування. Вже сам по собі факт переміщення центру революційного руху з Заходу Європи на Схід, у Росію, докорінно змінював міжнародне становище Австро-Угорської імперії, її місце, роль і функції в системі європейських держав. По-перше, з піднесенням робітничого руху в Росії для визвольної боротьби народів Центральної та Південно-Східної Європи відкрилися нові перспективи. По-друге, в результаті виникнення на Сході Європи нового центру міжнародного робітничого руху розірвалися останні узи, які ще зв'язували пригноблені народи з монархією. Насамперед це стосується румунів і слов'янських народів Австрії та Угорщини, які мали за межами монархії центри своєї національної державності в Сербії, Чорногорії й Румунії.

Під впливом першої російської революції національний рух південних слов'ян Австрії та Угорщини став орієнтуватися на вирішення південно-слов'янського національного питання поза рамками імперії. Реакцією на це стала анексія в 1908 р. Боснії та Герцеговіни, двох османських провінцій, окупованих монархією ще в 1878 р. Цим ризикованим актом правлячі кола монархії намагалися створити на противагу Сербії центр притягання для південних слов'ян у самій Австро-Угорщині. Небезпечного характеру набула криза австро-угорського дуалізму. Політична криза в Угорщині, яка виникла в січні 1905 р. і супроводжувалася найгострішим за весь час існування

дуалізму /1867-1918 рр./ конфліктом у взаєминах обох половин імперії, спонукала генеральний штаб у Відні відмовитися від авантюристичного плану інтервенції в Росії і терміново зайнятися розробкою конкретного плану ведення воєнних дій в Угорщині.

Потреба в реалізації цього плану відпала навесні 1906 р., коли стомлені від "пасивного опору" і власної сміливості лідери угорської національної коаліції поспішили знову піти на компроміс з Віднем.

Національна опозиція відступила не стільки під тиском репресій корони, скільки внаслідок страху, викликаного могутнім піднесенням революційної боротьби угорського пролетаріату в 1905-1906 рр., коли той "заговорив російськи". В австрійській половині імперії найбільш зримим результатом впливу російської революції стало завойовання трудящими масами Австрії загального виборчого права, боротьбу за яке робітничий клас країни вів з часу виникнення соціалістичного руху в 1868 р.

Найбільш глибокі наслідки мало революційне піднесення, викликане впливом російської революції, для поглиблення боротьби революційної та реформістської тенденцій у робітничому русі і в рядах соціал-демократичних організацій Австрії та Угорщини. Революційний рух в монархії збагатився новими формами боротьби і перш за все масовим політичним страйком.

Таким чином, внутрішні й зовнішні умови існування двоєдиної монархії, риси подібності з Росією зробили її особливо сприйнятливою до російської революції та ідей, народжених нею. Відзначена подібність, зрозуміло, не виключала й істотних відмінностей у соціально-економічному та політичному ладі. Ці відмінності стосувалися структури політичних і професійних організацій робітничого класу, ідеології й політики Росії, Австрії та Угорщини.

Партія Леніна, послідовно керуючись принципами пролетарського інтернаціоналізму, зуміла добитися справжньої інтернаціональної єдності багатонаціонального пролетаріату Російської імперії, а революція об'єднала, як говорив В.І. Ленін, "в героїському піднесенні найбільш пригнобленого і найбільш передового класу всі народи проклятої "імперії" Російської"¹. Цього, на жаль, не відбулося в Австро-Угорщині. Як відзначалося вище, російська революція дала могутній поштовх піднесенню як робітничого, так і національно-визвольного руху в Австро-Угорщині. Але тут, на відміну від Росії, ці рухи розвивалися паралельно. Опортунізм в теорії й практиці національного питання, властивий австрійській соціал-демократії, ігнорування національного питання угорською соціал-демократією, проникнення шовіністичних і націоналістичних настроїв у ряди обох партій підірвали дієздатність багатонаціонального пролетаріату в цих країнах. В кінцевому підсумку керівництво визвольним рухом пригноблених народів монархії опинилося в руках буржуазних партій.

¹ Ленін В.І. Повне зібр. творів, т. І2, с. 2.

С.М. Фалькович
/Москва/

РЕВОЛЮЦІЯ 1905-1907 рр. І ПОЛЬЩА

Революція 1905-1907 рр. у Королівстві Польському була частиною загальноросійської революції, а польський пролетаріат виступав як один із передових загонів великої загальноросійської пролетарської армії.

Вже на другий день після Кривавої неділі СДКПІІІ закликала трудящих загальним політичним страйком протесту заявити про готовність польських робітників до боротьби разом з пролетаріатом Росії. Ця готовність, відзначена В.І. Леніним¹ в січні-лютому 1905 р., була підтверджена тридцятим загальним страйком у Королівстві Польському, першотравневими страйками польських пролетарів. Рух супроводжувався демонстраціями, мітингами, збройними сутичками з карателями і проходив під лозунгом братерства з російським революційним робітничим класом.

Останній доказав свою солідарність з польськими братами, виступивши з протестом проти кривавих репресій у Варшаві і Лодзі. Ш з "їзд РСДРП за-таврував розстріл польських борців, вітав їх мужність і рішучість², а лєнінський "Пролетарій" заявив, що пролита кров ще тісніше згуртує робітничий клас Польщі³. І дійсно, вже в червні 1905 р. пролетаріат Лодзі піднявся на "повстання і збройну боротьбу", які В.І. Ленін оцінював як одну з головних політичних подій революції в Росії. В лодзинських подіях він побачив "не тільки новий зразок революційного ентузіазму і героїства, а й вищі форми боротьби"⁴.

Масові страйки, мітинги і демонстрації солідарності з робітниками Лодзі, які охопили Польщу, були підтримані пролетаріатом усєї Росії. Могутнім був протест російських і польських робітників проти булігінської думи і виданого царем "конституційного" маніфесту. При цьому польські пролетарі виявляли, як говорив В.І. Ленін, енергію, стійкість і героїзм, ідучи поряд з робітниками найбільших пролетарських центрів країни. Перебуваючи в авангарді страйкового руху, вони висували нові форми революційної боротьби, показували приклад усій революційній Росії⁵.

Намагаючись зламати революційний опір польського пролетаріату, царизм 10 листопада 1905 р. ввів у Польщі воєнний стан, проте під тиском робітників усєї країни, очолюваних більшовиками, змушений був незабаром відмінити його. "Пролетаріат стоїть на своєму посту. Він не допустить, щоб геройська Польща була ще раз задавлена. Він кинеється сам у біт і не тільки вже мирним страйком, а із зброєю в руках підніметься за свободу Росії і Польщі"⁶. Про це ж говорили відозви й резолюції місцевих комітетів РСДРП і Рад робітничих депутатів, в першу чергу Петербурзької Ради, члєни якої заповнили посланців польського пролетаріату в революційній солідарності.

Ці заповнення не залишилися пустою фразою. Грудневе збройне повстання в Москві було підтримане страйками та політичними виступами польських робітників. Під єдиним стягом з російським пролетаріатом ішли вони і в період відступу революції, організувавши загальний страйк у першу річницю 9 січня. В.І. Ленін у березні 1905 р. підкреслював, що пролетаріат Варшави і Лодзі, як і інших важливих центрів імперії, не зломлений і збирає сили для нової боротьби⁷. На прикладі Польщі він доводив, що народ не можна залакати репресіями⁸. Свідченням цього був страйковий рух в країні, особливо в Лодзинському районі, в наступний період. Царизм і капіталісти хотіли задушити його в грудні 1906 р. локаутом, але на допомогу лодзинцям прийшли робітники усєї Росії.

Революція 1905-1907 рр. зміцнила союз російських і польських пролетарів, підтвердила їх революційність, інтернаціоналізм. Виявилася єдність і самого революційного процесу на території Росії і Польщі: основні етапи розвитку революції збігались, причому такі події, як лодзинське повстання, набували значення поворотних моментів загальноросійської революції.

Польський пролетаріат вніс вагомий внесок у загальну справу революційної боротьби і "... довів своє право на роль авангарду в демократичній революції"⁹. Як і в Росії, в Польщі з'явилися нові форми влади: в жовтні 1905 р. у Білостоку виникла Рада робітничих депутатів; 10 днів влада була в руках народу в Славкові Келецької губернії; з 1 по 10 листопада 1905 р. існувала так звана Домбровська республіка. Ленін вбачав у Королівстві Польському центр, "... де масовий характер пролетарської боротьби найсильніше і найяскравіше виявлений"¹⁰, де революція поза пролетаріатом не має ніякої тривкої точки опори в зв'язку з особливою гостротою капіталістичних протиріч¹¹. Ця специфіка революційного процесу в Польщі мала велике значення для осмислення досвіду революції робітниками всієї країни. Тому так уважно сліdkували за подіями в Польщі більшовицька преса і особисто В.І. Ленін¹².

Боротьбу пролетаріату Росії й Польщі в революції направляли марксистські робітничі партії. В цей час яскраво виявилась ідейно-політична близькість більшовиків і СДКПІЛ. В.І. Ленін підкреслював їх єдність у корінних питаннях про диктатуру пролетаріату і його гегемонію в демократичній революції¹³, що визначало єдину тактику: всебічний розвиток активності мас, ідейну й практичну підготовку до збройної боротьби, співробітництво у воєнно-революційній роботі. Наслідком цього став вступ СДКПІЛ в РСДРП у 1906 р., якому В.І. Ленін надавав величезного значення. На IV з'їзді РСДРП він вітав нових членів і висловив побажання, щоб "... об'єднання стало найкращою запорукою дальшої успішної боротьби"¹⁴. "Це злиття, - писав він, - зміцнює Російську соціал-демократичну робітничу партію... Воно у величезній мірі посилює міць пролетаріату всіх народів Росії"¹⁵. В.І. Ленін розраховував, що сили польських марксистів зміцнять революційне крило РСДРП в боротьбі проти опортунізму меншовиків, і не помилився. Його надії підтвердило наступне співробітництво СДКПІЛ і більшовиків у боротьбі з ліквідаторством і одзовізмом.

В 1905-1907 рр. російсько-польський пролетарський союз зміцнів не тільки в результаті об'єднання російської і польської революційної соціал-демократії. Спільна боротьба переконувала польських пролетарів у брехливості націоналістичних концепцій правого керівництва ППС, яке твердило, нібито Росія "спить мертвим сном". Настанови на сепаратне повстання зустрічали відсіч по-інтернаціональному настроєних робітників-пенеесовців. Уже в березні 1905 р. ліве крило ППС заявило, що революція в Польщі є частиною загальноросійської революції, і необхідно тісне співробітництво пролетаріату всієї Росії для повалення царизму. В листопаді 1906 р. націоналісти і сепаратисти були виключені з партії. З'явилася нова партія ППС - лівиця, яка зайняла революційні й інтернаціоналістські позиції. Вона повела великий загін польських робітників на боротьбу за соціальне й національне визволення в союзі з російським пролетаріатом.

Розширення масової бази російсько-польського революційного союзу відбувалося і за рахунок втягування в сферу спільної боротьби непролетарських прошарків населення. В.І. Ленін підкреслював, що така специфічна форма боротьби пролетаріату, як страйк, "розкачувала", втягувала маси в революцію. Як приклад зростання національно-визвольного руху він відзначав так званий шкільний страйк у Королівстві Польському¹⁶. Широкі демократичні кола населення Польщі брали участь у політичних виступах. Так, восени 1905 р. посилювався рух на селі, особливо під впливом боротьби селянства Росії.

Революція 1905–1907 рр. справила величезний вплив і на ті польські землі, які перебували за межами Російської імперії, революціонізувала трудящих цих земель, зміцнила в них дух інтернаціоналізму. Страйки, демонстрації, мітинги під лозунгом солідарності з народами Росії й Польщі, які проходили на Познанщині, в Сілезії, Помор'ї, дали поштовх боротьбі проти національного гніту й опієчужування, за загально демократичні права.

Таким чином, авангардна роль і активна участь польського пролетаріату в революційних подіях 1905–1907 рр. мали важливе значення для загальноросійської революції і повалення царизму. Революційний досвід цих років багато дав корисного польському революційному робітничому рухові в ідеологічному, політичному, організаційному відношеннях. Він позначився на наступних революційних виступах робітничого класу всієї Польщі, залишив глибокий слід у традиціях революційної боротьби польського народу. В цьому один із проявів міжнародного значення першої народної революції в Росії.

¹ Див.: Ленін В.І. Повне збір. творів, т. 9, с. 170.

² КПСС в резолюціях и рішеннях съездов, конференцій и пленумов ЦК. — М., 1970, ч. I, с. 121.

³ Пролетарий, 1905, № 9.

⁴ Ленін В.І. Повне збір. творів, т. 10, с. 294.

⁵ Там же, т. II, с. 333; т. 12, с. 2, та ін.

⁶ Там же, т. 12, с. 61.

⁷ Див.: Там же, с. 198.

⁸ Див.: Там же, т. 13, с. 360–361.

⁹ Там же, т. 10, с. 327.

¹⁰ Там же, т. 12, с. 168.

¹¹ Див.: Там же, т. 15, с. 45.

¹² Див.: Там же, т. 9, с. 191; т. 10, с. 76, т. ін.

¹³ Див.: Там же, т. 13, с. 329.

¹⁴ Там же, т. 12, с. 367.

¹⁵ Там же, т. 13, с. 57.

¹⁶ Див.: Там же, т. 30, с. 305.

П.К. Сміян

/Луцьк/

ВПЛИВ РЕВОЛЮЦІЇ 1905–1907 рр.

НА РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ НА ЗАКАРПАТТІ

Розвиток капіталізму і переростання його в імперіалізм зумовили посилення соціального і національного гніту, розорення трудящих Закарпаття. Власті Угорщини, до складу якої входило Закарпаття, активізували переслідування української мови та звичаїв, проводячи насильницьку мадяризацію українського населення. На Закарпатті закривалися українські й насаджувалися угорські школи. Мадяризацією влада намагалася назавжди викорінити в трудящих навіть думку про їх спільність походження з усім українським народом. Посилення соціального та національного гніту вело до активізації революційної та національно-визвольної боротьби в краї. Національно-визвольний рух на Закарпатті в цей період мав різноманітні форми: боротьба проти угорських чиновників, відмова від участі в виборах, від прийняття унії, перехід у православну віру і т.п.

Народна революція 1905–1907 рр. у Росії справила значний вплив на по-

силення революційної й національно-визвольної боротьби трудящих Закарпаття. Під впливом російської революції посилилось бажання закарпатських трудящих до об'єднання з своїми єдинокровними братами на сході. Вони почали рішуче виступати проти окупантів і їх чиновників. Прикладом цього став виступ селян під час виборів старости в с. Ільниця Іршавської округи в січні 1906 р. Знаючи відданість свого ставленика Тейтельбаума, угорські власті намагалися залишити його на посаді старости. Але селяни категорично були проти цього. Зібравшись у центрі села, вони вимагали вибрати старостою свого односілчанина І. Палаша, заявляючи: "Нікого більше не хочемо, тільки Палаша"¹.

Для тиоку на селян під час виборів уряд прислав у Ільницю загін жандармів. Їх командир Бузинкай, відомий своєю жорстокістю, заявив, що він прибув у село для того, щоб провести "вибори", як личить "благородним людям". Зачитавши рішення угорського уряду про необхідність знову обрати старостою Тейтельбаума, жандарм почав залякувати жителів жорстокими переслідуваннями, якщо вони не погодяться з рішенням уряду. Залякування викликали нову хвилю обурення серед селян. Адміністрація змушена піти на окремі поступки виборцям, але через кілька днів багатьох з них заарештували.

Подібними були вибори старости в с. Білки. Цю посаду протягом останніх 12 років займав угорський куркуль Ш. Орбан. 15 січня 1906 р. закінчився термін його останнього "обрання". Представники угорської адміністрації, зібравшись на квартирі Ш. Орбана, вирішили знову залишити його старостою села. Але селяни рішуче виступили проти цього, говорячи: "Ми мадяра не хочемо за старосту. Ми хочемо за старосту українського чоловіка. Геть Орбана! Хочемо Юрія Горзова, сина Лаврентія. В українському селі має бути старостою українець"².

Свідомі селяни, зокрема С. Селюк, О. Черніговський та інші, ходили від хати до хати й агітували голосувати за свого кандидата, українця-трудівника. Начальник поліції Береговської округи Ж. Іов почав погрожувати селянам різними карами, якщо вони не відмовляться від свого наміру. Гнів народу був таким сильним, а його рішучість довести справу виборів свого кандидата до кінця такою твердою, що угорська адміністрація вирішила для розрядки напруженої ситуації підкупити народного обранця і змусити його відмовитися від старостування. Сам Ю. Горзов про це писав так: "Рано перед виборами покликав мене в канцелярію нотар Комаромі і давав мені сто крон, щоб я відмовився від своєї кандидатури. Разом з тим він почав погрожувати мені і сказав, що коли я буду обраний, то начальник мене не затвердить"³.

Після невдачі з підкупом адміністрація перейшла до рішучих дій, вирішивши застосувати для придушення селянського виступу військову силу. Прибулий в Білки загін жандармерії без попередження відкрив вогонь по селянах. Було вбито 13 і тяжко поранено 30 жителів села. Аналогічні "вибори" в тому ж році відбулися в Заріччі, Ботфалі, Разванці Угочанської жупи, Грушевому Точівської округи та інших селах.

Однією з форм національно-визвольного руху на Закарпатті, що посилювалася під впливом першої російської революції, була боротьба проти уніатської й католицької церкви і перехід у православну віру. Відомий український публіцист Я. Галан писав, що переходом у православ'я трудящі Закарпаття не тільки протестували проти нав'язуваної ворогами релігії, але і проти самого режиму, складовою частиною якого була уніатська церква. По-

вернення в православ"я було одночасно демонстрацією і релігійної і національної єдності з братами над Дніпром і виявом народного бажання об'єднатися з усім українським народом у межах Російської держави. Це був народний рух, зазначав Я. Галан, ідея боротьби з"явилася в народних низах, і першими в цій боротьбі були представники сільської бідноти. Перехід закарпатських українців у православну релігію угорська влада розглядала як національний бунт.

Поширеною формою боротьби були збори і демонстрації в містах і селах, на яких робітники та селяни виступали проти австро-угорського режиму, за об'єднання з усім українським народом в єдиній сім"ї. "Повідомляю, - писав міністр внутрішніх справ Угорщини ужгородському наджупану, - що в містах... на зборах справа дійшла до бунтів".

З перемогою Великої Жовтневої соціалістичної революції в Росії і на Україні посилювся національно-визвольний рух і на Закарпатті.

1 ІЗ - на смерть, ІЗ - в тюрму. - Ужгород, 1936, с. 5.

2 Там же, с. І2

3 Там же, с. І7

Ю І. Кір'янов
/Москва/

ЗВЕДЕНІ ПУБЛІКАЦІЇ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ
ЕКОНОМІЧНОГО СТАНОВИЩА РОБІТНИЧОГО КЛАСУ РОСІЇ В 1905-1907 рр.

1913 р. у статті "Мова цифр" В.І. Ленін писав: "Здобутки робітників від страйкової боротьби п'ятого року виявилися не тільки в збільшенні заробітної плати. Крім того, змінилося на краще взагалі все становище робітника.

Вирозити точно розміри цього поліпшення в становищі робітників не можна цифрами, але кожний робітник добре зрозумів і відчув у 1905-1906 роках це поліпшення"¹.

У даному повідомленні ставиться завдання звернути увагу дослідників на окремі види джерел, які істотно розширюють наші уявлення про ті чи інші сторони економічного становища робітників у 1905-1907 рр.

Крім "Зводу двітів фабричних інспекторів" існують публікації матеріалів фабричних інспекторів по окремих губерніях. Зокрема, по Московській губернії в 1911-1915 рр. видано 6 брошур І.М. Кузьмінних-Ланіна про номінальну заробітну плату, раціон харчування робітників, вартість цього харчування, лікарняну допомогу. Відомі також надруковані в 1909 і 1912 рр. окремими виданнями матеріали І.М. Горбунова і О.М. Опацького - фабричних інспекторів по Костромській і Харківській губерніях. У них наводяться розрахунки бюджетів робітників різного достатку /сімейних і одинаків/, співвідношення прибутків і витрат по роках, раціон харчування, набір одяжі та взуття, їх вартість.

При цьому варто зауважити, що відповідно до запиту відділу промисловості фабричні інспектори губерній у травні-червні 1905 р. мали направити в відділ дані про житло робітників², а в жовтні 1907 р. - щорічні дані про ціни на головні предмети споживання за 1903-1907 рр. /хліб житній і пшеничний, м'ясо 2-го сорту, вершкове масло, крупа гречана і пшенична, борошно житнє, картопля, капуста/³.

У виданих деякими міськими і губернськими земськими управами "Статистичних щорічниках" наводяться дані фабричної інспекції про заробітну плату міських робітників, робітників-відхідників, робітників "на своїх харчах" і "на казайських харчах", зміни в промисловому виробництві, що пояснювали рівень заробітків, ціни на продукти в містах і селищах губернії, приблизну вартість харчування і т.п.

Подібні "Щорічники" з даними за 1905-1907 рр. є по Москві, Петербургу, Петербурзькій, Московській, Харківській, Полтавській, Костромській, Астраханській, Калузькій, Оренбурзькій, Псковській, Саратовській, Сибірській, Ставропольській, Тобольській, Херсонській губерніях і Ферганській області, "Статистичні збірники" - по Петербурзькій і Ярославській губерніях. "Статистичні щорічники" міст склалися на основі даних статис-

тичних бюро міських управ /ціни на продукти/, фабричної інспекції /заробітна плата фабрично-заводських робітників/. Показники губернських "Статистичних щорічників" склалися з даних статистичних відділень губернських земських управ. У ряді випадків, наприклад, у "Статистичному щорічнику Московської губернії" вони спиралися на дані кількох сотень добровільних кореспондентів. Міські управи в період революції 1905-1907 рр. обстежували становище робітників підприємств і установ. Дані по тематиці, яка нас цікавить, друкувалися в "Известиях" міських дум в Іркутську, Києві, Москві, Одесі, Петербурзі, Саратові, Сімферополі, Ташкенті, Тифлісі, Харкові, Читі.

Недостатньо використовуються в літературі дані такого специфічного джерела, як звільнено-рекламні видання підприємств. Мета цих видань - показати з найкращого боку підприємство і його власника. Проте в них міститься матеріал про умови праці й побуту робітників, який при відповідному відборі й критичному відношенні дослідника може бути використаний. Таких видань нараховувалося кілька сотень, причому багато з них стосувалися періоду 1905-1907 рр. Досить назвати книги і брошури про Олександрівський і Дніпровський металургійні заводи в Катеринославській губернії, Тульський збройовий завод, Грушевський антрацитовий рудник в Області Війська Донського, текстильні мануфактури в Москві, Серпухові, Володимирській губернії. В цих виданнях наводяться дані про річну заробітну плату, штрафи, лікарні та медичне обслуговування, харчування і його вартість, житлові умови, школи і т.п.

Важливого значення В.І. Ленін надавав збиранню даних безпосередньо робітниками, закликаючи до створення власної, пролетарської статистики, тому що "урядова статистика погана... недостовірна..."⁴. Звичайно, відповідних, спеціальних установ тоді не існувало, але робітничі організації, і перш за все профспілки, залишили по собі різноманітні матеріали з оригінальними даними про економічне становище пролетаріату.

Цікавий матеріал про умови праці й побуту містився в протоколах профспілкових конференцій⁵. Так, у доповідях на першій конференції профспілки текстильників Московського промислового району /1907/ наводилися дані про заробітну плату робітників, тривалість робочого дня, харчування робітників, захворювання і травматизм, медичне обслуговування, а також вплив революції на покращення становища робітників.

Подібний матеріал містився і в звітах профспілок⁶.

Але особливо цікаві матеріали спеціальних обстежень, проведених профспілками в період або безпосередньо після революції. Підозумки близько десяти таких обстежень найшли відображення в спеціальних виданнях або на сторінках профспілкових журналів⁷. У них зосереджені дані про виробничо-технічні й санітарні умови праці, робочий час, заробітну плату, харчування, житлові умови, співвідношення прибутків і витрат робітників.

Дослідження всіх видів джерел, згаданих у цьому повідомленні, може дати важливий матеріал для дальшої плідної розробки питань економічного становища робітників і його змін у період революції.

¹ Ленін В.І. Повне збір. творів, т. 23, с. 412

² Центр. держ. іст. арх. УРСР, ф. 575, оп. 1, спр. 190, арк. 59, 60.

³ Там же, спр. 78, арк. 1, 2, 8.

⁴ Ленін В.І. Повне збір. творів, т. 23, с. 377.

⁵ Первая областная конференция профессиональных союзов рабочих по обработке волокнистых веществ Московского промышленного района /10-12 июня 1907 г./ - М., 1907; Центр. держ. арх. Сов. революції і соц. буд-ва

СРСР /далі - ЦДАЖР СРСР/, ф. 6868, оп. I, спр. 120; Первая конференция профессиональных союзов рабочих по металлу Московского промышленного района. - М., 1907; Областная конференция таврических профсоюзов. - Симферополь, 1907; ЦДАЖР СРСР, ф. 6869, оп. I, спр. 14; Вторая конференция профессиональных союзов : Докл. и протоколы. - Спб., 1906; 1905-1907 гг. в профессиональном движении : I и II Всерос. конф. проф. союзов. - М., 1925 та ін.

⁶ Положение труда в Одессе : /Крат. отчеты отдел. проф. об-в/. - В кн.: Освобождение труда: Сб. статей по рабочему вопросу. Одесса, 1907, с. 73-121; ЦДАЖР СРСР, ф. 6869, оп. I, спр. 19, 101.

⁷ Курский Д.И. Положение деревообделочников в Москве. - Рабочий союз. - М., 1906, № 6; Свавицкий А., Шер В. Очерк положения рабочих печатного дела в Москве : /по данным анкеты, произвед. об-вом рабочих граф. искусств в 1907 г./.. - Спб., 1909; Волков М.И. Опыт анкеты о домашней жизни и условиях труда рабочих кожевенного производства г. Одесса /с 6 июня 1906 г. по 1 июня 1909 г./.. - Одесса, 1909; Канатчиков С. Положение рабочих деревообрабатывающей промышленности /в Петербурге, по данным анкетного обследования профсоюзов в 1906-1909 гг./.. - В кн.: Труды Первого все-русского съезда фабричных врачей и представителей фабрично-заводской промышленности. М., 1910, т. 2; Материалы об экономическом положении и профессиональной организации с.-петербургских рабочих по металлу. - Спб., 1909.

Є.П. Демченко

/Київ/

ПОЛІТИЧНА ГРАФІКА УКРАЇНИ 1905-1907 рр. ТА ЇЇ РОЛЬ У РЕВОЛЮЦІОНІЗУВАННІ НАРОДНИХ МАС

Серед різноманітних видів і жанрів образотворчого мистецтва особливе місце посідає політична графіка, тобто малюнки на політичні теми у вигляді листівок, газетних, журнальних і книжкових ілюстрацій, а також плакатів, естампів.

Завдяки оперативності відгуків на події життя, широким можливостям проникнення в гущу народних мас політична графіка завжди, а особливо в періоди революцій і воєн, була дійовою зброєю класової боротьби. Одним із вузлових моментів у розвитку вітчизняного графічного зображення дорадянського періоду була революція 1905-1907 рр.

Небувале піднесення цього виду образотворчого мистецтва в революції 1905-1907 рр. значною мірою обумовлювалось активізацією легальної прогресивної преси. Масовими тиражами видавались соціал-демократичні брошури, періодична преса. Після опублікування маніфесту 17 жовтня в містах України видається багато газет і журналів, в яких критикувалася політика царизму. В них, як правило, вміщувалися графічні твори, переважно критичного характеру. Фейлетони й карикатури відкривали широкі можливості для критики царизму, інколи в рамках "легальності", але разом з тим і досить гострої. В цілому сатирична періодика 1905-1907 рр. відображала загострення соціальної боротьби того періоду.

За свободу трудящих, проти самодержавства виступала більшість прогресивних видань, майже всі художники політичної графіки того часу. У відстоюванні класових позицій пролетаріату, в його боротьбі проти буржуазії брали участь порівняно небагато видань, які тією чи іншою мірою перебували під впливом більшовиків. Важливу роль у революції 1905-1907 рр. відіграли ті автори графічних творів, які в своїй творчості зверталися до теми пролетаріату.

Поява пролетарської тематики була характерною рисою політичного зображення першого революційного року. Якщо на арені класової боротьби слово "пролетарій" звучало майже відкрито, то втілення цього героя в мистецтві зустрічало багато перешкод.

Проте з другої половини 1905 р. образи героїчних борців-пролетарів стають невід'ємним елементом обкладинок книг, журналів і видавничих марок ряду одеських і київських видавництв. Наприклад, емолеми й обкладинки брошур одеських видавництв "Демос" і "Народ", виконані Г.М. Карантом /Дніпровським/, Марка видавництва Г.К. Кіпера роботи М.І. Соломонова, обкладинка книги київського видавництва Є.П. Горської художника І.І. Моїсєєнка. Гордий птах буревісник, який став символом революції, ширяв над розбурханим морем у видавничій марці одеського "Буревістника".

Перші графічні твори, присвячені пролетаріату, з'являються в періодичній пресі України. На сторінках одеського журналу "Звон", який вийшов у світ 10-11 грудня 1905 р., заклик "Робітничої марсельєзи" - "Вставай, подмайся робочий народ!" - став основою малюнка М.В. Фармаковського, вміщеного на обкладинці.

До образу пролетаря звертаються художники й інших сатиричних журналів України, що виходили наприкінці 1905 р. і в першій половині 1906 р. Так, в одеському журналі "Свисток", в якому працював художник М.І. Шатан, зустрічаємо зображення революції у вигляді жінки в фрігійському ковпаку і пальмовою гілкою в руці та героїзований образ робітника з молотом.

Образ робітника як гегемона революційного руху в Росії, знаходимо і на сторінках київського журналу "Шершень". Малюнок на обкладинці першого номера /6 січня 1906 р./, виконаний Ф. С. Красицьким, присвячений включенню України в єдине русло загальноросійського революційного руху під червоним стягом свободи. Генерал-губернатор заборонив продавати цей номер щотижневика. Таке, відносно слабе, покарання могло мати місце лише на початку 1906 р., коли ще були свіжі в пам'яті "свободи" маніфесту 17 жовтня 1905 р.

У цей же час була надрукована робота О.К. Бабенка про взаємовідносини Ради робітничих депутатів з органами царської влади - "Хід невірний, пане генерал!" /"Шершень", 1906, № 2/ і навіть досить виразний малюнок І.М. Бурячка "Вона воскресне!" в безрезневому /№ 13/ номері журналу. В ньому відкрито виражена думка про неминучість нової революції, рушійною силою якої буде пролетаріат. Проте після опублікування в квітні 1906 р. карикатури І. Бурячка "Сон буржуя", де показаний страх фабриканта перед вимогою трудящих встановити 8-годинний робочий день, художник був змушений обмежити співробітництво з журналом.

Практично пролетарська тема з травня 1906 р. майже повністю зникає з сторінок не тільки "Шершня", але й інших сатиричних журналів на Україні.

В політичній графіці України широке відображення знаходила і тема селянського життя. Яскраво показане воно, наприклад, у сатиричному малюнку "Після відміни кріпосного права" в журналі "Шершень" № 7. Пробудження й ріст свідомості селян під впливом революції втілені в гострій за своїм спрямуванням роботі "Обніміте, брати мої, найстаршого брата!" /"Шершень", № 16-17/.

Політична влучність і гострота цих малюнків не випадкова. Їх автор В.В. Різниченко вже не вперше звертався до розвінчування жорстокого економічного, політичного і духовного гніту, що його терпіло українське селянство. Малюнки художника 1902-1903 рр. на подібні теми в ілюстрованих додатках до лєнінської газети "Искра" високо оцінювалися її редакцією.

У зв'язку з піднесенням селянського руху навесні 1906 р. департамент поліції дозволив поміщикам купувати зброю і використовувати козаків для охорони своїх маєтків. Цей запобіжний захід викликав хвилю обу-

рення прогресивної громадськості. 1 січня 1906 р. у другому номері одеського журналу "Чайка" був опублікований малюнок, який супроводжувався перефразованими пушкінськими рядками. Їх зміст зводився до того, що після придушення селянських заворушень козак "мчить додому з добичем сміливо". За цю публікацію журнал "Чайка" був закритий, а редактора притягнуто до судової відповідальності. Більша частина тиражу харківського журналу "Злой дух" була конфіскована і знищена за вміщення сатиричної карикатури на карателів.

Напередодні виборів до II Державної думи в політичній графіці України все помітніше місце займають твори, що характеризували розстановку політичних сил у країні. Характерною в цьому плані є силуетна карикатура "Співвідношення сил", опублікована в ілюстрованому додатку газети "Киевская речь" /1906, № 9/. У ній художник під псевдонімом "Тван" зобразив три політичні табори в Росії й ті соціальні верстви населення, які до них входили.

Щоб правдиво охарактеризувати напередодні думських виборів обличчя монархістської партії октябристів, О.К. Бабенко восени 1906 р. написав картину "Ото ж яке хиле дитя...", показуючи тут цю буржуазну партію, як справжнє дітище самодержавного режиму.

Карикатура В.В. Різниченка "Удосконалена вибираловка в Державну думу" була опублікована в період виборчої кампанії до II Державної думи /"Киевская речь", 1906, дод. № 15/. В той час уряд видав пояснення сенату по виборчому закону, який створював сприятливі умови для участі у виборах представників різних правих партій. Саме цю "удосконалену" систему виборів викривала карикатура.

Різко виражений соціальний протест проти панівної в царській Росії експлуататорської системи в малюнку В.Ф. Кадуліна "Платонічна любов" /"Киевская мысль", 1907, дод. № 6/. Під пресом – трудовий люд, якого вижимає буржуазія. Кров і піт трудящих перетворюються в дзвінку монету.

Політичну графіку, як форму боротьби і протесту проти порядків у країні, використовувало і прогресивне студентство. В архіві Київського охоронного відділення зберігся екземпляр листівки з карикатурою, яка розклеювалася в місцевому університеті. По гостроті вираження ідеї малюнок "Російський триумфірат" може бути поставлений в один ряд з такими відомими творами революційної графіки, як "Соціальна піраміда", "Один з сошкою – семеро з ложкою" та малюнки ленінської "Искры".

Всі ці твори нерідко репродукувалися на листівках і були художнім засобом боротьби проти самодержавства. Їх широка популярність і суспільна діяльність у справі пропаганди революційних ідей підтверджується і тим, що в жандармських документах є дані про конфіскацію листівок такого змісту. Київській охоронці вдалося конфіскувати сатиричний журнал "Рассвет", який нелегально готувався до друку. Карикатури на Миколу II та царських чиновників слідчі органи власифікували як такі, що були спрямовані проти верхньої влади. Малюнки засуджували "встановлений законами основний спосіб управління, закликали до повалення існуючого в Росії суспільного і державного ладу"¹.

Революціонізує роль політичної графіки на Україні в період революції 1905–1907 рр. була настільки явною, що це відзначалося навіть сучасниками².

Політична графіка України 1905–1907 рр. відіграла важливу роль у боротьбі народних мас проти царизму. Одночасно вона є своєрідним джерелом

для вивчення дослідниками подій першої російської революції. Тому перед мистецтвознавцями та істориками України стоїть завдання дальшого всебічного дослідження політичної графіки цього періоду.

¹ Центр. держ. іст. арх. УРСР, ф. 318, оп. I, опр. 688, арк. 2.

² Киев. заря, 1906, 7 июня.

Л.В. Петришина
/Одеса/

ПИТАННЯ ПОЛІТИЧНОГО ВИХОВАННЯ РОБІТНИЧОГО КЛАСУ В БІЛШОВИЦЬКІЙ ПРЕСІ 1905–1907 рр.

Найважливішим етапом у боротьбі партії більшовиків за політичне виховання робітничого класу явилась перша буржуазно-демократична революція. Метою діяльності партії в цей період було озброєння пролетаріату розумінням найближчих і кінцевих цілей революційної боротьби. У вирішенні цих завдань партія більшовиків важливу роль відводила пресі як колективному пропагандисту, агітатору й організатору мас.

Вождь більшовицької партії сформулював найважливіші принципи пролетарської преси, як преси нового типу: класовість, партійність, марксистська ідейність, народність і правдивість. Велику увагу в справі політичного виховання робітничого класу В.І. Ленін приділяв загальноросійській більшовицькій газеті. Тільки така газета відкривала можливість внести в маси пролетаріату соціалістичну організованість, перетворити розрізнені стихійні страйкові виступи в єдиний свідомий рух. Таку роль відіграли нелегальні газети "Вперед" і "Пролетарий", організатором, ідейним натхненником і безпосереднім керівником яких був В.І. Ленін. Тільки на сторінках цих газет було надруковано близько 160 статей і заміток В.І. Леніна. В цих працях розкривалися завдання буржуазно-демократичної революції, розроблялась тактична лінія більшовиків у питаннях збройного повстання, про тимчасовий революційний уряд і революційно-демократичну диктатуру пролетаріату, провідну роль робітничого класу і головні засоби його боротьби проти царизму, велась непримиренна боротьба проти буржуазної ідеології і розкольніцької діяльності меншовиків.

Більшовицька преса негайно відкликлася на всі революційні виступи російського і міжнародного пролетаріату. На її сторінках систематично вміщувалися кореспонденції про страйки робітників, їх збори, мітинги, збройні сутички з поліцією, давалася правильна оцінка цим проявам боротьби робітничого класу. Так, наприклад, в "Пролетарии" було надруковано близько 600 кореспонденцій і листів, з них більше 120 – з України¹. Все це мало визначальне значення в формуванні політичної свідомості пролетаріату.

Важливу роль у справі ідейного загартування робітничого класу відіграли такі більшовицькі газети, як "Новая жизнь", "Волна", "Партийные известия", "Эхо" та ін. Ленінські статті визначали політичне обличчя цих газет, їх ідеологічний зміст і більшовицьке спрямування. Більшовицькі організації України проводили велику роботу по розповсюдженню цих видань серед робітничого класу.

Завдання політичного виховання пролетаріату успішно втілювали в життя і місцеві більшовицькі газети. Більшовики України приділяли особливу увагу такій справі. В замітці в редакцію газети "Пролетарий" повідомлялось

про рішення Миколаївського районного комітету видавати популярну пропагандистську газету, виражалася надія, що це може поживити роботу більшовиків². На Україні в період першої російської революції видавалися такі газети, як "Донецкий колокол", орган Луганського комітету РСДРП, "Железнодорожник", орган вузлового бюро РСДРП Південно-Західної залізниці /Київ.-Ред./, "Семафор", орган Одеського залізничного комітету РСДРП /вийшов тільки один номер/, "Работник", видання вузлового бюро РСДРП Південно-Західної залізниці³.

В.І. Ленін високо оцінював місцеву більшовицьку пресу як важливе знаряддя політичного виховання трудящих мас. Спеціально для більшовицької легальної газети "Работник" В.І. Ленін написав статтю "Напередодні", в якій дав глибокий аналіз обстановки в країні⁴. В газеті висвітлювався ріст політичної активності робітничого класу. Такі повідомлення піднімали бойовий дух робітників, кликали їх на нові битви з самодержавством.

Незважаючи на нечисленність більшовицьких видань, вони відіграли велику роль у згуртуванні робітничого класу, пропаганді ленінського вчення про гегемонію пролетаріату, керівну роль більшовицької партії, викритті розкольніцької діяльності меншовиків, піднімали пролетаріат Росії, в тому числі й України, на боротьбу проти царизму.

В період революції 1905-1907 рр. діяльність більшовицької преси розгорнулася в небаченому раніше масштабі. Про темпи її розвитку свідчать такі дані: за п'ять років, з 1900 по 1904 рр., вийшло 28 марксистських нелегальних газет і журналів, а за два з половиною роки революції - 149 видань центральних і місцевих партійних організацій, з них більше третини - 56 - легальних⁵. Через політичні переслідування функціонування органів більшовицької преси було короткочасним. Але, незважаючи на це, в період буржуазно-демократичної революції роль більшовицької преси, як вірної і гострої ідеологічної зброї ленінської партії, проявилася з великою силою.

Ленінська ідея політичного виховання пролетаріату проходила червоною ниткою через всі листівки більшовицьких організацій України. На той час листівкова література більшовиків оклалася як найважливіша форма партійної й робітничої преси і дістала значного поширення. Визначальна роль належала працям В.І. Леніна, які були видані у вигляді листівок. Це "Початок революції в Росії", "Перше травня", "Постанова Виконавчого комітету Петербурзької Ради робітничих депутатів 14 /27/ листопада 1905 р. про заходи боротьби з локаутом", "Проект звернення до виборців", "Кого обирати до Державної думи?". Ці листівки користувалися широкою популярністю серед робітників.

На Україні видавалися також листівки з закликом провести страйки солідарності з петербурзьким пролетаріатом після Кривавої неділі, листівки, які викривали імперіалістичну суть російсько-японської війни, маніфест 17 жовтня як змову царизму з буржуазією і закликали трудящих бойкотувати булігінську Думу тощо⁶. Такі форми агітації отали важливим засобом формування політичної свідомості пролетаріату.

Під впливом більшовицької агітації і пропаганди передові робітники починали усвідомлювати роль свого класу і мету боротьби в буржуазно-демократичній революції. Вони вступали в ряди більшовицької партії, яка, незважаючи на жорстокі репресії, швидко росла, перетворювалася в масову. Якщо на початку революції більшовицькі організації нараховували в своїх рядах по кілька десятків членів партії, то влітку 1905 р. у них працювали вже сотні чоловік. Наприклад, Катеринославська об'єднувала 250, Миколаїв-

ська - близько 300, Одеська - 350 чоловік. Всього на Україні після III з'їзду РСДРП у більшовицьких організаціях і групах діяло не менше 2 тис. членів партії⁷.

Таким чином, більшовицька преса відіграла важливу роль у пропаганді марксистсько-ленінського вчення про гегемонію пролетаріату, керівну роль його партії в буржуазно-демократичній революції.

¹ Будников В.П., Метелиця Д.О., В.І. Ленін - редактор центрального органу партії газети "Пролетарий" у 1905 р. - Наук. зап. з історії КПРС, вип. 77, с. 65.

² Центр. парт. арх. Ін-ту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, ф. 377, оп. I, спр. 2.

³ Большевицкая периодическая печать. Окт. 1900 - октябрь 1917 гг. : Библиогр. указатель. - М., 1964, с. 49-50, 62.

⁴ Див.: Ленін В.І. Повне збір. творів, т. ІЗ, с. 193-194.

⁵ Андронов С.А. Большевицкая печать в трех революциях. - М., 1978, с. 78.

⁶ Листовки большевиков Украины периоде первой русской революции /1905-1907 гг./ - Киев, 1955.

⁷ Більшовицькі організації України в боротьбі за гегемонію пролетаріату в трьох російських революціях. - К., 1976, с. 18.

М.Ф. Дмитрієнко
/Київ/

ЛИСТІВКИ БІЛЬШОВИКІВ УКРАЇНИ - ВАЖЛИВЕ ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Важливою умовою дальшого удосконалення історико-партійних досліджень є розробка джерелознавства історії КПРС. Великий інтерес для вивчення агітаційно-пропагандистської діяльності партії на початковому етапі її історії, особливо в роки першої російської революції, становить джерелознавче дослідження листівкової літератури соціал-демократичних агітаційних видань.

Свідченням особливої цінності цієї форми агітації й політичної інформації є ставлення до їх видання більшовицької партії й особисто В.І. Леніна. В творах В.І. Леніна починаючи з 1897 р. постійно зустрічаються висловлювання про листівки, їх значення для боротьби пролетаріату. За нашими підрахунками, тільки до Великого Жовтня В.І. Ленін 180 разів звертався до питань написання, видання і розповсюдження листівок, оцінених ним як "перша форма соціал-демократичної літератури..."¹. Це дає право поставити даний вид неперіодичної більшовицької преси в число історичних джерел першого рядного значення, "бо листівки, - як відзначав В.І. Ленін, - річ дуже відповідальна і з усіх видів літератури найважливіша"².

Перша буржуазно-демократична революція в Росії дала небачений доти поштовх до видання листівок. Саме в ці роки листівкова література стала надзвичайно різноманітною за своїм змістом. Машини в своєму розпорядженні 210 друкарень в 86 містах, а також розмножувальну техніку³, більшовики видали більше 2 тис. назв листівок⁴, значну частину з них на Україні.

Листівки більшовиків України 1905-1907 рр. мають важливе значення як джерело, що відобразило не тільки всю епоху першої російської революції, але й її особливості в даному регіоні. Автори праць з різних питань історії партії й революційного руху постійно цитують їх тексти, використовують матеріали, оскільки вони здебільшого унікальні. Листівки із закликами,

зверненнями, статтями і т.п. регулярно друкувалися на сторінках історичної періодики. Ряд фундаментальних археографічних видань повністю складалося з листівок 1905-1907 рр.⁵ У 50-60-х роках у Москві й на Україні видано кілька збірок листівок⁶. Листівки - невід'ємна частина всіх збірників документів досліджуваного періоду. Показово, що в останні роки побачив світ перший на Україні каталог листівок дожовтневого періоду, які зберігаються в фондах Державного історичного музею УРСР⁷. З появою фундаментальних праць /"Нариси історії Комуністичної партії України", - К., 1977; "Історія Української РСР". В 8-ми т. 10-ти кн. - К., 1977-1979/ у науковий обіг введено нові листівки, виявлені у сховищах. Проте листівкова література більшовиків України ще не стала повною мірою предметом спеціального дослідження⁸. Це пояснюється перш за все тим, що до цього часу ще не існує жодного сховища - архіву, бібліотеки чи музею, які могли б претендувати на повне зібрання листівок 1905-1907 рр. Розраховані на тимчасовий характер користування, нерідко написані від руки або надруковані на неякісному папері, листівки поувалися і пропадали, або ж "осідали" в архівах в єдиному екземплярі. Систематично ніхто листівок не збирав. У ряді збірників листівок науково-довідковий апарат і додатки підготовлені не на належному рівні. Існуючі видання не відтворюють повної картини видавничої діяльності більшовиків України та їх агітаційно-пропагандистської діяльності в період першої російської революції.

Вивчення історико-партійної й спеціальної джерелознавчої літератури, археографічних і бібліографічних видань, путівників, а також дослідницька робота в архівах і проведене соціологічне дослідження дозволили автору встановити ступінь використання фондів листівок 1905-1907 рр. За нашими підрахунками, листівки більшовиків України цього періоду зберігаються в 78 сховищах і становлять окремі фонди і колекції. Так, великі фонди листівок дожовтневого періоду зберігаються в науковій бібліотеці Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, ЦДАКР СРСР і ЦДАКР УРСР, у Центральному музеї Революції СРСР /Москва/ і Музеї Революції /Ленінград/, а також у 8 бібліотеках /Державна бібліотека СРСР ім. В.І. Леніна, ЦНБ АН УРСР, БАН СРСР у Ленінграді тощо/, 17 центральних, республіканських і обласних архівах, 36 музеях РРФСР і УРСР. У цих установах фонди листівок часто не мають сучасних систематичних і алфавітних каталогів і робочих картотек, а там, де вони й є, облік і опис листівок був проведений до прийняття "Єдиних правил описання произведений печати для библиотечных каталогов". /М., 1969, ч. 8/. У зв'язку з цим джерелознавче вивчення листівок дуже утруднене.

Настав час об'єднати зусилля джерелознавців, музейних працівників, співробітників архівів і створити "Зведений каталог листівок більшовиків України 1905-1907 рр." Очолити цю роботу під силу Головному архівному управлінню при Раді Міністрів УРСР або ж ЦНБ АН УРСР, у штатах яких є висококваліфіковані бібліографи, архівісти й археографи.

За нашими підрахунками, в сховищах зберігається близько 1200 листівок суспільно-політичного змісту, виданих більшовиками на Україні в 1905-1907 рр.⁹ Групуючи листівки за трьома основними ознаками /час видання, видавець, тема/ і двома другорядними /наявність інших тем, місце зберігання/, можна при складанні "Зведеного каталога" одночасно підготувати матеріали для лічильної машини, яка, оперуючи алгоритмами, могла б давати відповіді на найважливіші питання, що стосуються першої російської революції, зокрема видавничої діяльності більшовиків.

У короткому повідомленні немає змоги розкрити всі особливості й методику роботи з листівкою літературою 1905–1907 рр. Його мета – звернути увагу дослідників на історичне джерело, яке ще повністю не досліджене. Вважаємо, що настав час безпосередньо зайнятися вивченням листівок – найважливішим історичним джерелом епохи революції 1905–1907 рр.

- 1 Ленін В.І. Повне збір. творів, т. 4, с. 180
- 2 Там же, т. 49, с. 148.
- 3 Вопр. истории КПСС, 1963, № 9, с. 128.
- 4 Листовки большевистских организаций Украины в первой русской революции 1905–1907 гг. – М., 1956, ч. I, с. УП.
- 5 Вопр. истории КПСС, 1975, № I, с. 105–III.
- 6 Листовки большевиков Украины периода первой русской революции, 1905–1907 гг. – Киев, 1955; Листовки социал-демократических организаций Украины 1896–1904 гг. – Киев, 1963, та ін.
- 7 Каталог більшовицьких видань дожовтневого періоду /по фондах Лержавного історичного музею УРСР/ / Склала І.М. Чудновська. – К., 1970, с.38.
- 8 Виняток становить дисертація А.В. Хороших.
- 9 Див.: Дмитрієнко М.Ф. Листівки більшовицьких організацій України 1917–1920 рр. як історичне джерело. – К., 1980, с. 252–271.

А.П. Ткачук
/Київ/

ПИТАННЯ КУЛЬТУРИ Й ОСВІТИ НА СТОРІНКАХ БІЛЬШОВИЦЬКИХ ГАЗЕТ "ВПЕРЕД", "ПРОЛЕТАРІЙ", "НОВАЯ ЖИЗНЬ"

У загальному комплексі ідеологічного впливу партії на маси особливо важливу роль відігравала більшовицька періодична преса. Саме завдяки її ідеологічна робота більшовиків у 1905–1907 рр. у всіх її формах вийшла на новий рубіж. На сторінках газет "Вперед", "Пролетарій", "Новая жизнь" було опубліковано багато різних матеріалів /близько 500/ з питань культури і освіти. І це цілком закономірно. Адже класова боротьба в роки першої російської революції охопила всі сфери життя Росії, в тому числі і духовну. В цей період, як ніколи раніше, підвищується інтерес різних класів, партій до питань культури, освіти і, особливо, мистецтва як важливих чинників впливу на широкі верстви населення.

Зауважимо, що газети "Вперед", "Пролетарій", "Новая жизнь" не рівнозначні і мають свої особливості. "Вперед" і "Пролетарій", що друкувалися в Женеві /перша виходила з 22 грудня 1904 р. по 5 травня 1905 р., друга – з 14 травня по 12 листопада 1905 р./, відкрито могли висвітлювати політичні, економічні та культурні події в Росії. Перша з легальна більшовицька щоденна газета "Новая жизнь" /виходила в Петербурзі з 27 жовтня по 3 грудня 1905 р./ вимушена була рахуватися з існуючим самодержавним режимом, цензурно-поліцейськими утисками. Але вона мала й ряд переваг порівняно із своїми попередницями. По-перше, це те, що газета мала швидкий приплив інформації в редакцію за допомогою широкої мережі кореспондентів /в тому числі робітничих/ в Петербурзі та інших містах Росії, а по-друге, могла оперативіно виступати з будь-якого злободенного питання.

Редактором усіх трьох газет був В.І. Ленін /"Новой жизни" з № 9/. Саме завдяки керівництву В.І. Леніна ці органи партії були по-бойовому наступальні, широко впроваджували в життя ленінський принцип партійності преси.

На своїх сторінках більшовицькі газети, продовжувачі традиції ленін-

ської "Искры", багато уваги приділяли питанням літератури, бо остання відіграла велику роль у революційній боротьбі в 1905–1907 рр. Не випадково праця В.І. Леніна "Партійна організація і партійна література", написана 1905 р., була опублікована на сторінках "Новой жизни"¹. Питання про партійність літератури висвітлювала газета "Пролетарий", в якій В.І. Ленін опублікував статтю "Буржуазія сита і буржуазія жадаюча"².

Ленінське вчення про партійність літератури, мистецтва й усієї ідеологічної роботи стало одним із визначальних принципів діяльності партії, виступів більшовицької преси з питань культури і освіти.

В більшовицьких виданнях систематично публікувались матеріали про події літературного життя, пов'язані з іменами Л.М. Толстого, А.П. Чехова, В.Г. Короленка, М. Горького. Зокрема, газета "Вперед" писала про оцінку, яку дав Л.М. Толстой самодержавному політичному інституту³. Активно використовували більшовики образи літературних героїв для характеристики ліберально-буржуазних і меншовицьких діячів. Останніх, наприклад, називали "наші хлестакови", "недорослі", а ліберально-буржуазних діячів влучно називали "людьми в футлярах", "митрофанушками"⁴.

На сторінках більшовицьких газет друкувалась інформація про відгуки передових діячів зарубіжної культури на революційні події в Росії. Так, повідомлялось про організацію в Парижі "Товариства друзів російського народу та інших народів Росії", яке очолив Анатоль Франс. Це товариство планувало пропагувати у Франції достовірну інформацію про російські революційні події, матеріально допомагати російським революціонерам.

Більшовицькі видання "Вперед", "Пролетарий" і "Новая жизнь" регулярно вміщували на своїх сторінках революційну поезію пролетарських літераторів і поетів.

В газеті "Новая жизнь" друкувались публіцистичні статті О.М. Горького, зокрема "По поводу", "К черту". В ній же була надрукована блискуча стаття пролетарського письменника "Заметки о мещанстве"⁵. М. Горький викрив хворобу міщанства – страх перед самодержавством, загравання з ним, бажання загальмувати революційну боротьбу і проникнення революційної свідомості у пролетарські маси.

На сторінках цих газет широко висвітлювались проблеми пролетарської культури. Вже саме поширення серед трудящих більшовицьких газет сприяло утвердженню пролетарської культури. В цілому ряді матеріалів відзначався високий культурно-політичний рівень передових загонів робітничого класу Москви, Петербурга, Іваново-Вознесенська⁶.

Про зростання культурно-політичного рівня пролетаріату засвідчують ті листи, які вони писали у свою пресу, а також вимоги до власників підприємств про відкриття шкіл, бібліотек, клубів. Потяг до знань, культури в 1905 р. проникав і в казарми. Солдати та матроси вимагали від уряду організації шкіл, бібліотек, вільного доступу літератури й преси⁷.

Новим важливим явищем пролетарської культури в 1905–1907 рр. було виникнення партійно-політичних і робітничих клубів, які стали опорними закладами партії для широкої агітаційно-пропагандистської роботи в масах. На сторінках "Новой жизни" було опубліковано багато матеріалів /понад 50/ про діяльність перших пролетарських культурно-освітніх осередків. "Новая жизнь" всіляко підтримувала і пропагувала діяльність соціал-демократичного Союзу діячів по шкільній і позашкільній освіті, організованого у вересні 1905 р.⁸. Це було виявом прагнення трудящих мас до самостійної діяльності в галузі освіти.

Таким чином, більшовицькі газети "Вперед", "Пролетарий" і "Новая жизнь" багато уваги приділяли висвітленню питань культури й освіти, що мало велике значення для правильного розуміння тенденцій і напрямків культурного процесу в Росії взагалі і розвитку елементів пролетарської культури зокрема.

- 1 Ленін В.І. Повне зібр. творів, т. І2, с. 92-97.
- 2 Там же, т. ІІ, с. 275-281.
- 3 Вперед, 1905, 2 марта.
- 4 Пролетарий, 1905, 20, 27 сент.; 20 июня; Вперед, 1905, 17 апр.
- 5 Новая жизнь, 1905, 27 і 30 окт., 13 і 20 нояб.
- 6 Вперед, 1905, 2 марта, 5 мая; Пролетарий, 1905, 4 июля.
- 7 Вперед, 1905, 10 марта; Пролетарий, 1905, 18 окт.
- 8 Новая жизнь, 1905, 20 сент.

О.Г. Терещенко
/Ростов-на-Дону/

МАРКСИСТСЬКО-ЛЕНІНСЬКА ЛІТЕРАТУРА В БІБЛІОТЕКАХ ПІВДНЯ РОСІЇ В 1905-1907 рр.

Власті царської Росії завжди намагалися не допустити творів прогресивного характеру в громадські бібліотеки. Особливо активною була така політика у ставленні до марксистської літератури. В першу чергу це стосувалося творів К. Маркса та В.І. Леніна.

В середині 90-х років XIX ст. міністерство внутрішніх справ Росії заборонило користуватися в публічних бібліотеках і громадських читальнях першим і другим томами "Капіталу" К. Маркса¹.

В 1905-1907 рр. самодержавство широко застосовувало "арешт книг і журналів", намагаючись цим не допустити до читача прогресивні твори. Так були "арештовані" "Маніфест Комуністичної партії" К. Маркса і Ф. Енгельса, збірник статей Ф. Енгельса "Про соціальне питання в Росії", праці В.І. Леніна "Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції", "Доповідь про Об'єднанний з'їзд РСДРП", "Чермога кадетів і завдання робітничої партії", "Розпуск Думи і завдання пролетаріату" та ін.²

Зусилля самодержавства, спрямовані на переслідування прогресивних книг, марксистської думки в роки революції, зазнали краху. Деморалізовані могутнім натиском революційних мас, царський уряд і його органи на місцях виявилися неспроможними перешкодити поширенню марксистської соціал-демократичної літератури, більшовицьких листівок, партійних рішень. Це, зокрема, підтверджують і дані про розповсюдження творів К. Маркса і В.І. Леніна в бібліотеках Півдня Росії в період першої російської революції.

Для висвітлення цього питання нами досліджено більше 300 документальних справ і друкованих джерел, які стосуються діяльності кількох десятків головним чином міських бібліотек південних районів України, Криму, Північного Кавказу та Дону. Як правило, в міських бібліотеках Півдня Росії зберігалося чимало марксистських книг і брошур, які викликали величезний інтерес серед читачів, особливо у зв'язку з розмахом робітничого руху. Вирішальною умовою збереження в фондах бібліотек марксистської літератури був вплив більшовиків у освітніх закладах.

За даними майже 30 бібліотек півдня України, Криму, Дону і Північного Кавказу, в їх фондах нараховувалося не менше 500 екземплярів марк-

системських книг і брошур. Тільки в Миколаївській міській бібліотеці, згідно з каталогом 1907-1908 рр., було майже 70 таких видань, у тому числі 18 праць К. Маркса і Ф. Енгельса. В Севастопольській міській бібліотеці в роки революції зберігалося до 50 марксистських книг і брошур, із них 13 - К. Маркса і Ф. Енгельса. В Симферопольській бібліотеці - відповідно 35 книг, з них 15 творів К. Маркса і Ф. Енгельса. Твори основоположників марксизму-ленінізму були в Одеській, Єлисаветградській, Катеринославській, Бердянській, Таганрозькій, Новоросійській, Катеринодарській, Ставропольській, Херсонській та в інших бібліотеках Півдня країни³.

Події першої російської революції справили величезний вплив на посилення інтересу читачів, особливо молоді, людей фізичної праці до марксистської літератури. В Одеській міській публічній бібліотеці в 1904 р. користувалися книгами більше 100 читачів-чорноробів⁴. Читачами Катеринославської міської бібліотеки в 1907 р. було 2550⁵, а Нікопольської - 2250 робітників та ремісників. За підрахунками робітники відвідували бібліотеки частіше учнів та службовців⁶.

Типовим у плані підвищення інтересу читачів до марксистської літератури було становище в Єлисаветградській міській бібліотеці Херсонської губернії. Якщо в 1903 р. на книги К. Маркса, Ф. Енгельса і В.І. Леніна надійшло 24 заявки, а всього на марксистські видання 76 заявок, то в 1904 р. відповідно 63 і 132. В 1905 р. різко збільшується попит грудящих на марксистську літературу: 299 і 564 вимоги. В наступних роках кількість замовлень на них дещо зменшилася - в 1906 р. до 312 і в 1907 р. до 235⁷. В Катеринославській міській публічній бібліотеці в 1905 р. на твори К. Маркса і Ф. Енгельса було подано 180 заявок і кілька десятків вимог на праці Ільїна /В.І. Леніна/, соціал-демократичний збірник "Знание"⁸.

Великим попитом читачів користувалися "Капітал" К. Маркса і "Розвиток капіталізму в Росії" В.І. Леніна. В Катеринославській бібліотеці в 1906 р. "Капітал" читачі замовляли 430 разів, в 1907 р. - 400, збірник "Знание" - 1200 разів. У звіті бібліотеки вказувалися причини підвищеного інтересу населення до марксистської літератури: "війна на Далекому Сході і політичні події внутрішнього життя Росії"⁹.

В роки революції читачі, записуючись в чергу на твори К. Маркса і В.І. Леніна, повністю ігнорували праці бардів народництва, меншовизму й буржуазного лібералізму. В Єлисаветградській міській бібліотеці в 1906 р. на книги Кюжкова, Мясотіна і Пешехонова було зроблено лише по 1 заявці, Левітського - 3. В той же час на "Капітал" К. Маркса - 80 заявок, збірник статей К. Маркса, В.І. Леніна, А. Бебеля, К. Лібкнехта - 41, соціал-демократичний збірник "Знание" - 216 заявок на рік¹⁰.

У роки першої російської революції вирішальною умовою збільшення кількості марксистських книг у бібліотеках Півдня Росії і підвищення інтересу читачів до них став масовий революційний робітничий рух, особливо в 1905 р. Навіть через легальні бібліотеки ідеї марксизму-ленінізму проникали в народні маси, завойовуючи все нових і нових прихильників.

¹ Алфавитний список проізданий печати, которые... запрещены Министерством внутренних дел к обращению в публичных библиотеках и общественных читальнях. - СПб., 1894, с. 10.

² Справочный указатель книг и журналов, арестованных с 17 октября 1905 года по январь 1909 года. - М., 1909, с. 78, 83, 157, 158.

³ Каталоги библиотек Николаевской, 1909 г., с. 3, 19, 27, 28; Севастопольской, 1908 г., с. 132, 135, 140; Симферопольской, 1910 г., с. 45, 69, 82; Одесской, 1910 г., с. 106, 112, 123; Єлисаветградской, 1910 г., с. 54, 55, 59, 63; Катеринодарской общественных библиотек, 1906 г., с. 6, 27, 76, та ін.

- ⁴ Отчет Одесской городской публичной библиотеки за 1904 год. -- Одесса, 1905, с. 18.
- ⁵ Отчет Екатеринославской городской библиотеки за 1907 год. -- Екатеринославской городской библиотеки за 1907 год. -- Екатеринослав, 1908, с. 20.
- ⁶ Отчет Никопольской общественной библиотеки. -- Никополь, 1908, с. 14.
- ⁷ Отчеты о деятельности Елисаветградской общественной библиотеки в 1903-1907 годах. -- Елисаветград, 1904-1908, с. 10-12.
- ⁸ Отчет Екатеринославской городской общественной библиотеки за 1905 год. -- Екатеринослав, 1906, с. 34.
- ⁹ Отчет Екатеринодарской публичной библиотеки за 1908 год. -- Екатеринодар, 1909, с. 1, 4, 20.
- ¹⁰ Отчет о деятельности Елисаветградской городской общественной библиотеки за 1906 и 1907 гг. -- Елисаветград, 1908, с. II, 12.

О.А. Диченко
/Київ/

РАДЯНСЬКІ ПУБЛІКАЦІЇ ДОКУМЕНТІВ ПРО ГРУДНЕВЕ ЗБРОЙНЕ ПОВСТАННЯ 1905 р. НА УКРАЇНІ

Поряд з появою перших історичних досліджень з основних проблем російської революції 1905-1907 рр. активно велася робота по виявленню документальних джерел. У початковий період розвитку радянської історичної науки вона займала в діяльності вчених значніше місце, ніж власне написання історичних праць. Велику активність у цій справі виявляли тоді істпарті, які підготували спеціальні збірники документів¹.

З шкільних збірників істпартів варто відзначити найбільш повний Катеринославський, значна частина якого складається з документів про грудневе збройне повстання на Катеринославській залізниці і в Олександрівську. Тут зібрані різні за характером і походженням документи, починаючи від листівок катеринославських більшовиків і кінчаючи поліцейськими донесеннями. В збірнику Артемівського істпарту також багато документів, які висвітлюють грудневі події в Донбасі й на Катеринославській залізниці. Проте всі вони запозичені з катеринославського видання. Значно бідніший у документальному плані збірник "1905 год в Александровске".

Значна частина джерел з історії грудневих подій на Україні 1905 р. вперше побачила світ на сторінках журналу Всеукраїнського істпарту "Летопись революции". В ньому були опубліковані листівки Катеринославського комітету РСДРП², документи про події 12 грудня в Харкові³. Найбільш фундаментальна журнальна підбірка документів уміщена в шкільному номері "Летописи революции"⁴. Поряд з листівками в ньому вперше повністю надруковані сім номерів газети "Известия Федеративного Совета Харьковских комитетов РСДРП".

Ці документи мають ряд характерних істотних недоліків: не завжди підбиралася документи цілеспрямовано і обгрунтовано, рівень їх археографічної обробки часто не відповідав елементарним вимогам. Але, незважаючи на ці недоліки, опубліковані в 20-х - першій половині 30-х років історичні джерела створили основу документальної бази з досліджуваної проблеми.

В кінці 30-х і в 40-х роках дещо знижується інтерес наукової громадськості до проблем першої російської революції. Проте з'являються журнальні підбірки документів⁵ та окремі їх збірники⁶. В збірнику "Революция 1905-1907 рр. на Украине" один із розділів повністю присвячений грудневим подіям. Їх історія відображена в документах найрізноманітнішого характеру і походження, з яких частина вперше введена в науковий обіг.

Велика робота по виявленню, підготовці до друку і публікації документів розпочалася в зв'язку з святкуванням 50-річного ювілею революції 1905-1907 рр. Чільне місце займає багатотомний збірник документів "Революция 1905-1907 гг. в России"⁷. Опубліковані там джерела висвітлюють основні події грудневого збройного повстання на Україні: підготовка більшовиками мас до збройного виступу, хід подій, діяльність рад у грудневі дні, реакція властей на них і т.п. Документальний збірник "Революция 1905-1907 гг. на Украине"⁸ в двох томах більш повно, порівняно з аналогічним виданням 1949 р., висвітлює події досліджуваної теми.

Про роботу партії більшовиків, спрямовану на ідеологічне і воєнно-технічне забезпечення підготовки збройного повстання, дають уяву опубліковані листівки більшовицьких організацій⁹. До ювілею революції були видані також документальні збірники про події на місцях¹⁰. У зв'язку з 70-річчям першої російської революції був виданий збірник документів про події 1905-1907 рр. на Катеринославщині¹¹.

В результаті багатогранної роботи дослідників у науковий обіг введені нові джерела з історії грудневих подій на Україні 1905 р. Проте джерелознавчий їх аналіз відстає від публікаторської роботи. Вказані матеріали вимагають уважного джерелознавчого вивчення.

¹ Матеріали по історії Екатеринославской социал-демократической организации и революционных событий 1904-1905-1906 гг. - Екатеринослав, 1924; Матеріали по історії революционных событий на территории, ныне входящей в Артемовский округ. - Артемовск, 1925; На баррикадах, 1905 г. в Александровске. - Запорожье, 1925, сб. 1.

² Летопись революции, 1923, № 2.

³ Там же, 1924, № 6.

⁴ Там же, 1930, № 6.

⁵ Більшовицькі організації України в революції 1905-1907 рр. - К., 1940; Революція 1905-1907 рр. на Україні. - К., 1949.

⁶ Декабрьские дни в Донбассе. - Крас. арх., 1935, т. 6; Из истории революционных событий на Украине в 1905 г. - Там же, 1940, т. 5.

⁷ Революция 1905-1907 гг. в России : Документы и материалы. - М., 1955.

⁸ Революция 1905-1907 гг. на Украине. - Киев, 1955.

⁹ Листовки большевиков Украины периода первой русской революции /1905-1907/. - Киев, 1955; Листовки большевистских организаций в первой русской революции 1905-1907 гг. - М., 1956.

¹⁰ Харьков и Харьковская губерния в первой русской революции 1905-1907 гг. : Сб. документов и материалов. - Харьков, 1955; Славная страница в истории Александровска. - Запорожье, 1956; Донбасс в революции 1905-1907 гг. - Сталино, 1957.

¹¹ Екатеринославщина в революции 1905-1907 гг. - Днепропетровск, 1975.

В.А. Дунаєвський
/Москва/

ВИКОРИСТАННЯ В.І. ЛЕНІНИМ І БІЛЬШОВИКАМИ В РОКИ ПЕРШОЇ
РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ДОСВІДУ РЕВОЛЮЦІЙНИХ БОЇВ НА ЗАХОДІ

У травні 1905 р. у "Повідомленні про Ш з'їзд Російської соціал-демократичної робітничої партії" В.І. Ленін писав: "Росія переживає великий історичний момент. Революція спалахнула і розгортається все ширше, охоплюючи нові місцевості і нові верстви населення. Пролетаріат стоїть на чолі бойових сил революції. Він приніс уже найбільші жертви справі свободи і готується тепер до рішучого бою з царським самодержавством"¹.

Готуючи російський пролетаріат до збройної боротьби, В.І. Ленін і більшовики вивчали досвід революційних боїв міжнародного пролетаріату, досвід революцій на Заході. Вміло використовуючи поради К. Маркса і Ф. Енгельса та праці відомих спеціалістів у галузі воєнної історії, вони намагалися оволодіти і чисто воєнно-теоретичними знаннями. Сам В.І. Ленін неодноразово звертався до праць фахівців з воєнної історії, стратегії і тактики воєнної науки. Висловивши впевненість у неминучості збройного повстання, В.І. Ленін ставив перед більшовиками завдання оволодівати воєнними знаннями, щоб надати повстанню організованого, а не стихійного характеру.

Головну увагу В.І. Ленін приділяв підготовці збройного повстання. Саме тому він вважав необхідним уважно вивчати досвід боротьби робітничого класу на Заході.

Своєму соратникові А.В. Дуначарському В.І. Ленін доручає підготувати для газети "Вперед" серію статей про західноєвропейський революційний рух. Згадуючи пізніше про це ленінське завдання, Н.К. Крупська писала, що А.В. Дуначарський ретельно вивчав питання революційного руху на Заході. Вивчаючи досвід цього руху, він чіткіше усвідомив той шлях боротьби, яким мала йти партія більшовиків².

Статті під загальною назвою "Нариси з історії революційної боротьби європейського пролетаріату" /"Вперед", 1905, № 9, 12, 17, и "Пролетарий", № 7, 10, 20 за той же рік/ дістали широкий відгук і за пропозицією В.І. Леніна незабаром були видані окремою брошурою /без підпису автора/. В листі до А.В. Дуначарського від 19 липня і 1 серпня 1905 р. В.І. Ленін вказував на необхідність підготовки передмови до брошури "Очерки из истории революционной борьбы западноевропейского пролетариата". Крім того, В.І. Ленін пропонував видати книгу про французьку революцію 1848 р.³.

Нариси про Велику французьку революцію 1789-1794 рр. були опубліковані в газеті "Вперед". Про неї ж вміщені статті в № 7 і 10 "Пролетария", а в № 20 - матеріал про революцію 1848 р. у Франції. У двох з п'яти статей "Нарисів" збереглася ленінська редакторська правка. Це стаття перша - "На зорі Великої революції" і стаття четверта - "Похід голодних жі-

нок на Версаль". Заключна стаття А.В. Луначарського "Лютнева революція і її наслідки" була опублікована в № 20 "Пролетарія" від 27 вересня 1905 р. У ній співставлялися можливості взяття влади російським і французьким пролетаріатом, пояснювалися причини невдачі французьких робітників, які не стали "під знамена партії". "Не було партії, — писав А.В. Луначарський, — яка ясно, тверезо розуміла б завдання, і не випускаючи з поля зору кінцевої мети, правильно визначила, що можна і треба зробити для її здійснення в найближчі дні"⁴.

На жаль, поки що не вдалося встановити, які роботи використовував А.В. Луначарський при написанні "Нарисів". Лише з його листа В.І. Леніну з Флоренції /друга половина липня 1905 р./⁵ можемо припустити, що при підготовці останнього нарису він, ймовірно, користувався монографією Шарля Робена "История 1848 г." /Париж, 1848—1850, т. I—2/ і працею Фердинанда Лассаля "Сущность конституции".

В передмові до "Нарисів" А.В. Луначарський підкреслював, що він не ставив перед собою мети послідовного викладу всіх подій французької та інших революцій, що прокотилися по країнах Європи. Головне своє завдання він вбачав у ознайомленні робітників Росії з практикою революційної боротьби і саме боротьби пролетаріату, а тому з усіх етапів західноєвропейського революційного руху він вибрав у першу чергу ті, що в умовах російської дійсності були особливо близькі для трудящих мас Росії. Отже, найважливіша роль "Нарисів" — політичне виховання мас.

Серед статей А.В. Луначарського про революції на Заході великий інтерес викликає робота "Паризька Комуна і завдання демократичної диктатури", опублікована без підпису в газеті "Пролетарій" за 4 липня 1905 р. Вона була спрямована проти позиції меншовиків, які заперечували можливість участі соціалістів у тимчасовому революційному уряді і твердили, що успіх можливий лише в тому випадку, коли революція перекинеться в передові країни Заходу, де вже створилися необхідні умови для перемоги соціалізму. Такій точці зору автор статті протиставляв історичний досвід Комуни і вказував, що вона здійснила те, що ми "нині називаємо програмою-мінімум соціалізму"⁶.

Доля цієї статті далеко не проста. Відомо, що її правив В.І. Ленін, який не погодився з заголовком, що його дав А.В. Луначарський: "В якому розумінні Паризька комуна була диктатурою пролетаріату". Теза А.В. Луначарського про "можливість" участі соціал-демократів у тимчасовому революційному уряді В.І. Ленін вважав необхідним замінити на "допустимість" участі. Відомі також висновки В.І. Леніна до цієї статті. Зокрема, в дев'ятому томі четвертого видання Творів В.І. Леніна в коментарях /с. 441/ до цієї статті сказано, що її автор невідомий. Додамо, що один час її приписували В.В. Воровському. Подібні міркування траплялися в нашій літературі до 1917 р., поки не з'явилася надзвичайно важлива публікація "В.И. Ленин и А.В. Луначарский. Переписка. Доклады. Документы", яка висвітлює це питання і довела, що автором статті "Паризька комуна і завдання демократичної диктатури" був А.В. Луначарський⁷. Це вже враховано в п'ятому, Повному зібранні творів В.І. Леніна /див.: т. II, с. 132/.

Рукопис А.В. Луначарського був отриманий у Женеві 2 липня 1905 р., а потім у переписаному вигляді надійшов до В.І. Леніна, що також ускладнило встановлення його автора.

Для вирішення загальнотеоретичних проблем, поставлених революцією, В.І. Леніну і більшовикам треба було озброїти маси передовою для того ча-

су тактикою, в першу чергу тактикою вуличної боротьби, яка пройшла випробування на полях класових битв Західної Європи. В зв'язку з цим з відомої йому воєнної літератури В.І. Ленін для прикладу вибрав мемуари генерала Комуни Г.П. Кюзере, витяги з яких /саме про вуличні бої/ він запропонував опублікувати на сторінках газети "Вперед". Переклад третьої частини другого тому мемуарів Г.П. Кюзере під назвою "Вулична боротьба" чи "Вулична війна" був доручений В.І. Леніним В.В. Філатову /В. Северцеву/, який на той час примикав до більшовиків і спеціально займався питаннями тактики збройного повстання.

Участь В.І. Леніна в підготовці цієї публікації заслуговує на особливу увагу тому, що тут він виступає і як автор передмови, і як редактор перекладу, зробленого В.В. Філатовим. В передмові "Від редакції", написаній В.І. Леніним, наведені біографічні дані про Г.П. Кюзере і обгрунтовані причини публікації його мемуарів у більшовицькій пресі. В ній вождь революційного пролетаріату знову й знову звертає увагу російських революціонерів на необхідність використання досвіду "західноєвропейських товаришів". Разом з тим В.І. Ленін чітко вказує, що цей досвід має бути самостійно переусвідомлений робітничим класом відповідно до умов російської дійсності, а тому "... оригінальні думки Кюзере повинні стати для російського пролетаря лише матеріалом..."⁸.

Аналіз роботи В.І. Леніна над перекладом мемуарів Кюзере викликає великий інтерес. Переклад став більш досконалим, оскільки В.І. Ленін був знавцем воєнної та політичної боротьби.

Ленінська правка зробленого Філатовим перекладу свідчить про те, як і які уроки виносили В.І. Ленін і більшовики з революційної боротьби міжнародного пролетаріату /в першу чергу з досвіду Паризької комуни/ при підготовці російського пролетаріату до збройної боротьби. Порівняння варіантів перекладу В.І. Леніна й В.В. Філатова повністю підтверджує цей висновок.

Крім того, зразу ж після січневих подій 1905 р. В.І. Ленін запропонував В.В. Філатову, який вивчав питання про значення воєнної тактики і фортифікації, підготувати на цю тему брошуру. Відповідаючи на пропозицію В.В. Філатов писав: "Шансвий товариш! Тільки що одержав Вашого листа і опішув відповісти. Від радості навіть руки трясуться. Я з цими ідеями носуся ще з 1901 року... Популярну брошуру з воєнної тактики і фортифікації можна підготувати..."⁹. Незабаром ця брошура була опублікована в Женеві російською мовою¹⁰. Зміст конкретних пропозицій, які містилися в ній, показують, що В.В. Філатов не тільки використовував рекомендації Кюзере, а й ретельно враховував ідеї В.І. Леніна. Широке відображення в брошурі дістали ленінські думки про виключну важливість "працю виховання", ролі організації, значення партії.

Але Росії треба було ще пройти десятиліття, насичене титанічною боротьбою В.І. Леніна і керованої ним партії, щоб ідеї й досвід Паризької комуни 1871 р. і революції 1905-1907 рр. - першої народної революції епохи імперіалізму - привели до торжества на одній частині континенту нового соціального ладу, початок якому поклала Велика Жовтнева соціалістична революція 1917 р.

¹ Ленін В.І. Повне збір. творів, т. 10, с. 195.

² О Луначарском : Исслед. Воспоминания. - М., 1976, с. 120.

³ В.И. Ленин и А.В. Луначарский : Переписка. Доклады. Документы. - М., 1971, с. 8.

- 4 "Вперед" и "Пролетарий" - первые большевистские газеты 1905 года. - М., 1925, вып. 5, с. 120.
- 5 В.И. Ленин и А.В. Дунаевский, с. 3.
- 6 Там же, с. 580.
- 7 Там же, с. 510.
- 8 Ленин В.И. Полное собр. твор., т. 9, с. 333.
- 9 Центр. парт. арх. Ин-ту марксизму-ленинизму при ЦК КПРС, ф. 2, оп. 5, спр. 95, арк. 1.
- 10 Северцов В. Применение тактики и фортификации к народному восстанию. - Женева, 1905.

М.Г. Вандакковська
/Москва/

ВПЛИВ РЕВОЛЮЦІЇ 1905-1907 рр. НА РОЗВИТОК ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

В ході першої російської революції всі суспільні сили країни отали на шлях відкритих політичних дій. В.І. Ленін неодноразово підкреслював, що революція прискорювала "політичне розмежування", чітко виявляючи корінні класові інтереси різних суспільних сил. Соціально-політичні зміни, викликані революцією 1905-1907 рр., наклали свій відбиток на духовне життя народу. Вона внесла істотні зміни в науку й ідеологію.

Звернення соціал-демократів до історії, особливо до історії російського революційного руху, допомагало зрозуміти корені політичних і соціальних явищ епохи.

В ході революційної боротьби відбувалася різка диференціація не тільки серед політичних партій, а й в історичній науці. В повідомленні зроблена спроба показати ті зміни й особливості, які мали місце в історичній науці того часу в розробці одного з найважливіших її питань - вивчення російського революційного руху ХІХ ст.

Розробці питання революційного руху сприяло введення в науковий обіг нових історичних джерел. Це знаменна риса часу. 1905 р. зробив легальними імена багатьох революціонерів - О.І. Герцена, М.О. Добролюбова, М.Г. Чернишевського, М.Л. Михайлова, братів М.О. і О.О. Серно-Соловйовичів, В.А. Шелгунова та ін. Були опубліковані твори О.І. Герцена, М.Г. Чернишевського, слідчі матеріали, листування, мемуари, документальні збірники з історії революційного руху. Важливе значення в розвитку історичної науки у цьому напрямку мав вихід у світ спеціального періодичного органу, журналу "Былое". В ньому друкувалися політичні процеси М.Л. Михайлова, М.Г. Чернишевського, Д.І. Писарєва та інші матеріали. Важливим показником інтересу до історії революційного руху в Росії і за кордоном була поява перекладів праць Туна, Цілліакуса.

Розширення джерельної бази історії російського революційного руху, поява спеціального журналу, перекладених праць - все це стимулювало дальшу наукову розробку проблем революційного руху. Аналіз робіт дослідників різних напрямків чітко виявляє концепційні особливості дослідників. Партійність у науці є істотною особливістю тих часів. Ліберально-буржуазна історіографія стає кадетською, а ліберально-народницька - есерівською.

Ліберально-буржуазна історіографія була представлена О.О. Корніловим, М.О. Гершензоном, П.Б. Струве, С.М. Булгаковим. Історія російського визвольного руху розглядалася ними як історія політичних ідей. Оцінюючи царський маніфест 17 жовтня, Державну думу та її діячів як політичний

еталон, звертаючись до визвольного руху ХІХ ст., ліберально-буржуазні історики намагалися встановити його зв'язок з сучасним їм політичним життям. По суті, ідейні корені конституціоналізму характеризують історичні кон-цепції цих істориків. Ними і визначається їх тлумачення визвольного руху. До визвольного руху ліберально-буржуазні історики відносили опозиційний і революційний рухи. Справжнім носієм визвольних ідей, на їх думку, було дворянство. Діяльність тверського дворянства оцінювалася ними як найяскравіший прояв визвольного руху, в той час як дії справжніх революціонерів дійсно напложились.

Ліберально-народницька й есерівська історіографія зв'язана з іменами Л.Е. Шишка, Р.В. Іванова-Разумника, В.Я. Богучарського. З їх праць видно намагання авторів вбачати у визвольному русі ХІХ ст. корені своєї політичної програми і представити революціонерів цього періоду, перекручуючи їх погляди, як своїх теоретичних і політичних попередників. В підході до розглядуваного питання ліберально-народницька й есерівська історіографія порівняно з ліберально-буржуазною мають ряд істотних відмінностей. Спостерігається певний відступ від розгляду визвольних ідей у єдиному потоці урядових діячів, законодавчих актів і представників різних суспільних груп. Реформа, на відміну від кадетської історіографії, не розглядається цими істориками як критерій розвинутості визвольного руху. Вони роблять спробу зосередити увагу на власне визвольному русі. Цю історіографію відзначає ряд особливостей: позакласовий підхід до аналізу визвольного руху і його рушійних сил, розгляд суб'єктивного фактора як визначального, неприйняття економічного розвитку як основи соціально-економічних змін, психоологізм, ідеалізм, визнання в політичних програмах примата соціального над політичним, уявлення про нібито іманентно властивий визвольному рухові соціалізм, нерозуміння його класової суті і т.п.

Марксистська історіографія на той час розроблялася в працях В.І. Леніна і Г.В. Плеханова. Керуючись їх творами, відомі соціал-демократи Г.О. Куклін, В.В. Воровський, Ю.М. Стеклов внесли істотний внесок у розробку питань революційного руху. На розвиток цього історіографічного напрямку впливали загальний розвиток науки, традиції ліберальної та народницької історіографії, політичні погляди представників їхнього напрямку та їх еволюція. Становлення марксистської історіографії супроводжувалося, з одного боку, розвитком її марксистсько-ленінських основ, з другого - "очищенням" від ліберальних і народницьких рис. Марксистсько-ленінська концепція утверджувала класовий підхід до висвітлення визвольного руху. Проте роботи Г.О. Кукліна, В.В. Воровського, Л. Кульчицького, Ю.М. Стеклова за послідовністю дотримання такого принципу значно поступалися перед працями В.І. Леніна і Г.В. Плеханова.

У цілому в оцінці революційного руху 60-х років ХІХ ст. марксистською історіографією утверджується думка про нього як про самостійний етап, різночинський, революційно-демократичний за своїм змістом, який відображав класові інтереси селянства. Особлива увага приділялася М.Г. Чернишевському, в діяльності якого відзначалося його практична участь у революційних подіях.

Таким чином, у історичній науці того часу виявляються специфічні риси, які визначали дальший розвиток історіографічних напрямків.

РЕВОЛЮЦІЯ 1905 р. І ПРОБЛЕМА КРИВИ РОСІЙСЬКОЇ БУРЖУАЗНО-ЛІБЕРАЛЬНОЇ
ІСТОРИОГРАФІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.

/До питання про еволюцію історичних поглядів П.Г. Виноградова/

Радянські історіографи розглядають революцію 1905–1907 рр. як своєрідний історіографічний рубіж у розвитку російської буржуазної історичної думки. Проте дослідники не прийшли до єдиного погляду, що ж знаменує цей рубіж – початок кризи буржуазної історіографії чи кульмінаційний момент у її розвитку.

Вирішенню проблеми сприяло б вивчення творчості окремих істориків другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Серед них особливий інтерес становлять діяльність і погляди буржуазного вченого П.Г. Виноградова /1845–1925/, який був одним з ідейних лідерів російської буржуазної історичної науки, активним учасником ліберально-буржуазного руху. Тому аналіз творчості вченого цікавий як з історіографічної точки зору, так і з точки зору характеристики ідейних течій в революції 1905–1907 рр.

У ранній період творчості П.Г. Виноградов з позицій позитивістської філософії відстоював об'єктивність і закономірність історичного процесу, "науковість" історії, завдання якої вбачав у осяганні законів суспільного розвитку. Особлива увага до соціально-економічної історії, намагання зробити узагальнюючі висновки обумовили в ряді випадків етихійно-матеріалістичний підхід вченого до вирішення окремих проблем історії середньовіччя.

У 80-х роках ХІХ ст. П.Г. Виноградов виступив з лекційним курсом, присвяченим забороненій темі – Великій французькій революції. Не визначаючи закономірності й прогресивності революцій взагалі, історик робить своєрідний виняток для Франції. Його концепція французької буржуазної революції кінця ХІХ ст. належить до числа найбільш передових концепцій російської буржуазної історіографії. Саме вона під впливом наростаючої революції 1905–1907 рр. зазнала найбільш глибокого перегляду автором.

Реакційні тенденції в політичних поглядах П.Г. Виноградова простежуються вже на початку 1900 р. головним чином у його публіцистичних творах. Наростаюча криза в країні, пошуки засобів відвернення революційного вибуху приводять його інколи на шлях апології сильної державної влади, а в умовах Росії – самодержавства. Страх перед революцією обумовив різко негативну оцінку революції минулого.

Цілком ясно політична позиція П.Г. Виноградова виявилась вже в ході революції 1905–1907 рр. У статті "Політичні листи", опублікованій у серпні 1905 р. "Русскими ведомостями", П.Г. Виноградов, претендуючи на об'єктивний розгляд політичного становища країни, пропонував докласти всіх зусиль для того, щоб революція в Росії пішла таким шляхом розвитку, як у Німеччині в 1848 р., а не як у Франції в 1789 р., тобто пішла б шляхом компромісів, пустої фразеології й неминучої поразки.

Стаття П.Г. Виноградова викликала гнівну відповідь В.І. Леніна, який завжди для критики вибирав найбільш впливові ідейні течії буржуазної ідеології. "Пан Павло Виноградов, – писав В.І. Ленін, – з рідкою рельєфністю відобразив інтереси, тактику, психологію своєкорисливої буржуазії..."¹.

Зрадницьку позицію російської буржуазії в майбутній революції В.І. Ленін передбачив ще в березні 1905 р. Звертаючись до того ж революційного досвіду Заходу, що й Виноградов, В.І. Ленін відзначав, що "анта-

гонізм пролетаріату і буржуазії у нас набагато глибший, ніж у 1789, 1848, 1871 рр., тому буржуазія буде більше боятися пролетарської революції і скоріше кинеться в обійми реакції"².

Порівняльний аналіз творчої спадщини історика до революції 1905-1907 рр. і в пореволюційний період свідчить, що ідейно-теоретичні погляди П.Г. Виноградова зазнали еволюції від наближення в ряді моментів до матеріалістичного тлумачення окремих історичних подій і явищ до посилення методологічного плюралізму, ідеалістичних тенденцій.

В передреволюційні роки в розпал антипозитивістської реакції в буржуазній філософії П.Г. Виноградов намагався виступити на захист науки від хвилі суб"ективізму неокантіанства. "Новоявлений ідеалізм у нас, - писав він, - звичайно поєднується з ненауковими пориваннями..."³ Наука збереже своє значення для суспільства, вважає історик, якщо буде спиратися на "позитивізм, емпіризм, матеріалізм".

Проте сам П.Г. Виноградов не зміг утриматися на висоті цих принципів. Вони були дуже незручні для спростування марксизму, на який був спрямований увесь пафос виноградовської критики після революції 1905-1907 рр. П.Г. Виноградов ототожнював марксизм з економічним матеріалізмом. Так, у одній з останніх робіт свій світогляд він, хоча і побічно, визначав уже як "історичний ідеалізм".

У відвертому ідеалізмі автора переконують його праці з історії і теорії права. Підвищений інтерес до юридичних наук був зв"язаний не тільки з певними професійними обов"язками П.Г. Виноградова як керівника кафедри історії права, але і з зміною його наукових інтересів, які визначалися політичними цілями.

Обов"язок народних мас, на думку П.Г. Виноградова, коритися закону "навіть незручному". Не випадково наукова цінність юридичних праць П.Г. Виноградова невелика. Таким чином, поворот у бік реакції привів П.Г. Виноградова до втрати передових позицій у науці.

¹ Ленін В.І. Повне збір. творів, т. II, с. 212.

² Там же, т. 9, с. 366.

³ Архів АН СРСР /Москва/, ф. 518, оп. 3, спр. 338, арк. 23-32.

О.В. Волобуєв
/Москва/

КРИТИКА ТЕОРЕТИЧНИХ ОСНОВ ЛІБЕРАЛЬНО-БУРЖУАЗНОЇ КОНЦЕПЦІЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1905-1907 рр.

Однією з особливостей російської історіографії періоду імперіалізму було її звернення до історії тогочасного суспільства. В цьому виявилось усвідомлене використання соціальних функцій історичної науки представниками різних течій суспільної думки в інтересах класової боротьби. Зв"язок історії з політикою яскраво виявився в оцінці революції 1905-1907 рр. У написаній після третьочервневого перевороту роботі "Проти бойкоту" В.І. Ленін відзначає виникнення й формування ліберальної історіографії першої російської революції, розкриває її політичну спрямованість, виконує завдання розвінчування поглядів Струве, Мілшкова, Кізеветтера та їм подібних "героїв лібералізму".

Досвід і уроки 1905-1907 рр. для В.І. Леніна - поле ідейних битв

з лібералами за ті революційні традиції, які останні намагалися подати й засудити як стихію безумства¹. Зречення лібералів від визвольного руху він піддав різкій і гострій критиці в багатьох працях – "Чого хочуть і чого бояться наші ліберальні буржуа?", "Перемога кадетів і завдання робітничої партії", "Про "Верхи", "Останнє слово російського лібералізму", "Про демонстрації з приводу смерті Муромцева" та ін. У них В.І. Ленін не обмежується спростуванням ліберальних оцінок подій жовтня й грудня 1905 р. I та II Дум і т.п. У фокусі його критики перебували ідейно-теоретичні настанови ліберально-буржуазної історіографії першої російської революції. Ці ідейно-теоретичні настанови, які визначали точку зору лібералів, і розглядаються в даному повідомленні.

Більшість ліберальних істориків, соціологів і публіцистів Росії були прихильниками так званої теорії прогресу, різні варіанти якої обґрунтовувалися ними найчастіше з позицій філософії позитивізму. Ідея прогресу в буржуазній соціології зв'язувалася з еволюцією суспільства, яке йшло по шляху поступового накопичення позитивних досягнень. Головною рушійною силою еволюції суспільства вони вважали зміни в поглядах людей, удосконалення їх ідеалів, принципів, теорій. Разом з тим історичний прогрес включав у себе, в їх розумінні, і розвиток форм соціальної організації. Так, історик і соціолог М.М. Ковалевський відносив до числа найбільш універсальних законів розвитку суспільства тенденцію до росту сфери солідарності. Етапами цього росту були рід, плем'я, союз племен, держава. Але сфера солідарності росте не тільки шир, але й вглиб. Видозмінюється природа каст, станів, класів, межі між ними розмиваються, і відношення боротьби змінюються відношеннями співіснування-співробітництва. Боротьба в суспільстві /особливо між класами/ виступає як сила, що протидіє прогресу. "Соціологія з її теорією прогресу", за виразом М.М. Ковалевського, була провідною зіркою "для партій, які занепокоєні поступальним ходом людства"², тобто для ліберальних партій, які вбачали своє завдання в поступовому перетворенні Росії шляхом реформ. Протиставляючи теорію класової боротьби поглядам лібералів, В.І. Ленін писав: "За вченням соціалізму, тобто марксизму... дійсним рушієм історії є революційна боротьба класів; реформи – побічний результат цієї боротьби, побічний тому, що вони виражають невдалі спроби ослабити, притупити цю боротьбу і т.д. За вченням буржуазних філософів, рушій прогресу – солідарність усіх елементів суспільства, які усвідомили "недоконалість" тієї або іншої установи. Перше вчення – матеріалістичне, друге – ідеалістичне. Перше – революційне. Друге – реформістське. Перше обґрунтовує тактику пролетаріату в сучасних капіталістичних країнах. Друге – тактику буржуазії"³.

Держава в ліберально-буржуазній соціології й історіографії розглядалася як надкласова сила, яка мала турбуватися про суспільне благо, примиряти інтереси соціальних сил, які протиборствували. Проте, будучи втіленням ідеї загального блага як мети суспільного союзу, держава в особі верховної влади може в реальній історичній практиці не виконувати своєї місії. В цих випадках верховна влада перетворюється в знаряддя досягнення егоїстичних намірів – вузькокласових, станових, групових, династичних, особистих. Відбувався розрив між державною ідеєю і тим, чим держава була в дійсності. Так починається конфлікт між владою і суспільством. Взаємовідношення влади /держави/ і суспільства є в ліберальній історіографії центральною проблемою політичної історії. П.Н. Мілюков виділяв такі ступені історії форм суспільної організації: побут племінний, побут феодаль-

ний, воєнно-національна держава, промислово-правова держава. Найбільш досконалою формою політичного ладу була правова держава, ідеалізована лібералами, оскільки в ній нібито знаходиться завершеність організація влади на основі законності. За контурами ідеалізованої правової держави чітко виступає певна історична реальність: буржуазний правопорядок.

Революційна криза в Росії на початку ХХ ст. розглядалася лібералами як конфлікт влади і громадськості з питання про конституцію. 1905–1907 рр. розглядалися ними як смуга піднесення визвольного руху, який мав загальнонаціональний, позакласовий характер. Користуючись критеріями "за" і "проти конституції", ліберали твердили, нібито в російській революції діють два політичні табори. "Реакції" протистоїть "демократія", тобто вся громадськість, яка в сукупності становить опозицію і вимагає конституції. З цієї точки зору революційні виступи пролетаріату і селянства нібито наносять шкоду боротьбі за конституцію, і "реалістична" /тобто ліберальна/ програма визвольного руху виявилася нездійсненою в силу екстремістських лозунгів і дій. "Крайності реакції" і "крайності революції" завадили країні міцно стати на "конституційні рейки". Конфлікт влади і громадськості не був ліквідований, як це повинно було бути, шляхом їх примирення на ґрунті реформ – маніфесту 17 жовтня, введення представницьких установ і "справедливого" /в ліберальному розумінні/ вирішення аграрного питання.

Лейтмотивом ліберальної схеми ходу і результатів подій 1905–1907 рр. було засудження революції як відхилення від нормального історичного розвитку, викликаного тим, що "старий порядок" відмовляється від своєчасного проведення назрілих реформ, а народні маси вдаються до насильства /збройної боротьби/, яке руйнує всякий порядок у країні. Революція, в розумінні лібералів, соціальна аномалія, небажана випадковість у історії, на недопущення якої мали бути спрямовані зусилля поміркованих кіл суспільства. Викриття цих поглядів ліберальної буржуазії В.І. Ленін вважав особливо важливим для марксистів взагалі і в боротьбі з кадетською версією подій 1905–1907 рр. зокрема⁴.

¹ Див.: Ленін В.І. Повне збір. творів, т. І4, с. 23

² Нові ідеї в соціології. – Спб., 1913, с. 5.

³ Ленін В.І. Повне збір. творів, т. І3, с. 249.

⁴ Див.: Там же, т. І6, с. 24–25

П.І. Воробей
/Одеса/

ЗРОСТАННЯ РЕВОЛЮЦІЙНОЇ АКТИВНОСТІ РОБІТНИЧОГО КЛАСУ УКРАЇНИ В 1905 р. /історіографія проблеми/

Глибоко вивчаючи ленінську теоретичну спадщину з питань революції 1905–1907 рр. і невтомно практичну діяльність вождя в ті роки, опираючись на його аналіз подій, радянські історики зробили важливий внесок у справу дослідження революційної боротьби робітничого класу України. Маємо на увазі перш за все праці академіка Г.М. Панкратової, Л.М. Іванова, Ф.С. Лося. В них знайшли вивітлення ленінські положення про наростання революційної активності робітничого класу Росії, в тому числі й його бойового загону – робітників України, про робітничий клас як гегемона і творця революції. На жаль, історіографія цієї проблеми в УРСР ще не створена, і глибокого аналізу всього зробленого істориками поки що не проведено.

Вагомий внесок у дослідження діяльності більшовицьких організацій на Україні в 1905–1907 рр. зробив П.М. Шморгуна. Він же один з провідних авторів відповідних розділів у колективних монографіях. Такі праці П.М. Шморгуна, як "Більшовицькі організації України в революції 1905–1907 років" /К., 1975/, "1905–й рік на Україні" /К., 1980/, відзначаються строгою документальністю і науковою об'єктивністю, багатством нових важливих документів. Усі ці риси властиві й його монографії "В.І. Ленін і більшовицькі організації України" /К., 1979/.

До недостатньо досліджених питань теми варто віднести питання про боротьбу більшовицьких організацій України проти буржуазних і дрібнобуржуазних партій, особливо українських націоналістичних. Проте працями І.Ф. Кураца, П.М. Шморгуна зроблено хороший початок у дослідженні цього складного питання.

Істотним недоліком радянської історіографії на Україні є відсутність спеціальних робіт з критики буржуазної і буржуазно-націоналістичної фальсифікації діяльності робітничого класу України в роки революції. Тому науковою громадськістю була схвально зустрінута змістовна стаття В.Г. Сарбея "Неспроможність буржуазних і ревізіоністських фальсифікацій революції 1905–1907 рр.", надрукована 1980 р. на сторінках "Українського історичного журналу".

Одним із важливих факторів революційної активності робітничого класу в роки революції було небувале в історії світового робітничого руху піднесення пролетарської солідарності, інтернаціональної єдності робітників усіх національностей Росії. Тому закономірно, що під впливом цього руху на окраїнах Росії активізувався національно-визвольний рух. В.І. Ленін у "Доповіді про революцію 1905 р. відзначав, що в тодішній Росії з наростанням робітничого руху піднімався національно-визвольний рух.

У дослідженні цієї проблеми важливе значення мають колективна праця "Революция 1905–1907 годов в национальных районах России" /М., 1955/, монографії Т.Ю. Бурмистрової "Национальная политика большевиков в первой русской революции 1905–1907 гг." /Л., 1962/ і І.І. Компанійця "Ленін і національна єдність українських і російських трудящих у трьох революціях" /К., 1970/, а також матеріали всесоюзних і регіональних наукових конференцій, підготовлених до ювілеїв першої російської революції в 1955, 1965, 1975 і 1980 рр. Зроблено з цього питання чимало, але поява спеціальних досліджень давно назріла.

Головним в революційній активності робітничого класу 1905 р. були його творча ініціатива й енергія. Особливо яскраво вони виявилися при створенні Рад робітничих депутатів. Уже на початку їх створення В.І. Ленін написав статтю "Наші завдання і Рада робітничих депутатів" /початок листопада 1905 р./, де зробив глибокий аналіз цієї важливої події, розкрив перспективи її дальшого розвитку. Однією з перших радянських робіт з цієї проблеми на Україні була праця О. Городецької "Ради робітничих депутатів на Україні 1905 р." /Харків, 1930/, в якій показана діяльність найбільших Рад робітничих депутатів на Україні. Серед праць з цієї проблеми кращою залишається монографія П.М. Шморгуна "Ради робітничих депутатів на Україні в 1905 році" /К., 1955/. В ній вперше в радянській історіографії визначена кількість Рад робітничих депутатів на Україні. Цінним було вивчення автором діяльності депутатських зборів – пробраз Рад робітничих депутатів. Велика робота з досліджуваної проблеми була проведена істориками на місцях при підготовці багатотомної "Історії міст

і сіл Української РСР", але, на жаль, узагальнення й аналізу цієї роботи ще не зроблено.

Найбільш активною була діяльність Рад, керованих більшовиками, по проведенню всеросійського жовтневого політичного страйку, підготовці збройного повстання, створенню бойових робітничих дружин, які взяли участь у Грудневого збройному повстанні. Як видно із змісту четвертого тому "Історії Української РСР" /К., 1978/, історики УРСР провели велику роботу з дослідження цих питань. Правда, організація бойових робітничих дружин, історія "маленьких республік", створених під керівництвом Рад робітничих депутатів у деяких містах і робітничих селищах, ще досліджена недостатньо.

Одним з виявів революційної активності робітничого класу було прагнення очолити селянський рух, революційні виступи солдатів і матросів, заворушення демократичної інтелігенції. "Історія селянства Української РСР", т. I /К., 1967/, згаданий вже четвертий том "Історії Української РСР" та інші видання свідчать про те, що ці питання досліджувалися, але далеко нерівномірно. Завдяки працям М.Н. Лещенка, особливо його монографії "Українське село в революції 1905-1907 рр." К., 1977/, повніше висвітлено вплив робітничого руху на селянські маси України.

Назріла необхідність дати серйозні історичні узагальнення, зробити глибокий критичний аналіз проведеної істориками України дослідницької роботи про діяльність робітничого класу. Завдання дальшого вивчення славних революційних традицій робітничого класу мають бути постійно в центрі уваги радянських істориків.

С.В. Кулешов
/Москва/

НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ В РЕВОЛЮЦІЇ 1905-1907 рр.
/деякі проблеми історіографії/

Перша буржуазно-демократична революція в Росії з усією наглядністю продемонструвала необхідність інтернаціоналістського єднання трудящих. В.І. Ленін у 1914 р. засуджуючи прагнення реакції розпалити національну ворожнечу, підкреслював, що "п'ятий рік об'єднав робітників усіх націй Росії"¹.

Народи національних окраїн Росії розуміли, що тільки спільно з російським пролетаріатом можна ліквідувати соціальний і національний гніт. Добиваючись демократичних поступок, вони в той же час не вимагали ні федерації, ні політичного відокремлення. Цю обставину часто використовували в спекулятивних цілях антимарксистські історіографи. Ідеологи ліберальної буржуазії намагалися зобразити національно-визвольний рух як ліберальний рух, розглядаючи його як елемент "загальнодемократичної" /в їх трактуванні - позакласової, "загальнонаціональної" / фронди, очолованої буржуазією. Відображаючи ці концепції, кадет М.О. Гредескул писав про злиття всіх народів Росії, про те, що під час революції "російське державне життя" благополучно витримало "національне випробування"².

Ліберали розглядали царський маніфест 17 жовтня 1905 р. як перемогу й в національному питанні. "Дата 17 жовтня, - писав М.О. Славинський, - є формальною гранню між примусовою єдністю, що відходить в історію, і живою різноманітністю національностей єдиної Російської імперії, що має прийти їй на зміну"³. Неважко побачити "радикалізм" автора - надто туман-

на "жива різноманітність" і цілком визначена "єдина імперія". Представники ж правого табору взагалі відводили національним рухам роль детонатора революційного вибуху. Наприклад, О.О. Сидоров вважав, що "ідея самовизначення народностей... привела і відіграла роль у здійсненні дикої і кривавої революції початку ХХ ст."⁴ Таким чином, ідеологи буржуазії виявили, з одного боку, повне нерозуміння цілей національно-визвольного руху, а з другого – версність до нього.

Справжню класову характеристику національних процесів у революції 1905–1907 рр. дала радянська історіографія. Вивчення цієї проблеми почалося ще в 20–30-х роках⁵, але активна її розробка розгорнулася в повоєнний період. Першими великими працями в даній галузі стали два збірники статей "Революція 1905–1907 гг. в національних районах Росії", підготовлені співробітниками Інституту історії АН СРСР⁶. Автори ввели в науковий обіг багато нового, в тому числі й архівного матеріалу, який показує хід революції в національних районах Росії.

Особлива заслуга авторів полягає в постановці питання про два класові потоки в національно-визвольному русі. Цим самим поступово ліквідовувалися помилки, що мали місце в попередній літературі⁷. Проте, якщо буржуазно-націоналістичний табір висвітлювався глибоко, розкривалося його намагання згуртуватися навколо "національного знамена", то революційно-демократична лінія обґрунтовувалася недостатньо. Пізніше з'явилися праці, де більш правильно розглядалася вказана проблема⁸. Проте й до цього часу ще немає узагальнюючих публікацій про національно-визвольний рух у революції як по окремих регіонах, так і в масштабі країни. Відчувається необхідність у дослідженні механізму розмежування двох потоків у національно-визвольному русі на базі кристалізації класових інтересів, показі його фаз і стадій, вивченні специфіки цього процесу в кожному конкретному регіоні. Це питання важливе не тільки в науково-пізнавальному аспекті, але й в плані пропаганди досвіду національно-визвольного руху в Росії для сучасних країн, що розвиваються.

Серед робіт історико-партійного характеру з досліджуваної проблеми в першу чергу варто назвати монографію Т.Ю. Бурмистрової⁹. Поряд з творами В.І. Леніна, документами більшовицької партії, які становлять методологічну і теоретичну основу дослідження, у ній використано широке коло архівних, публіцистичних, археографічних та інших матеріалів. У роботі досліджені конкретні шляхи боротьби ленінської партії за єдність трудящих різних народностей у революції.

Керівництво робітничого класу національно-визвольним рухом показано в другому томі багатотомної історії КПРС, де, зокрема, міститься положення про те, що організуючи цей рух, російський робітничий клас мав підтримку багатомільйонних мас трудящих національних окраїн Росії, які вбачали в ньому свого ідейного вождя¹⁰. Тим самим ставилося питання про організаційний зв'язок інтернаціонального і національного в революційній боротьбі.

Розглядувана проблема частково висвітлювалася в нарисах історії партійних організацій окремих республік¹¹. Їх автори приділили велику увагу діяльності більшовиків на місцях з інтернаціонального згуртування трудящих. Важливий акцент у цих працях був зроблений на боротьбі більшовиків проти націоналістичних угруповань, хоча її форми і методи, на наш погляд, можна було б розкрити повніше.

Провідна роль робітничого класу в революції показана в брошурі

І.М. Пушкарьової¹². Автор зробила висновок, що в роки революції робітничий клас Росії, очолюваний партією більшовиків, довів, що справедливі національні вимоги пригноблених народів можуть бути задоволені лише тільки при умові її перемоги¹³.

Важливе значення теми полягає в розкритті історичного досвіду ленинської національної політики в першій російській революції. Академік І.І. Мінц у цьому зв'язку підкреслює: "Досвід революції 1905-1907 рр. показав, що національно-визвольний рух не може ліквідувати національний гніт царизму, що без всебічної допомоги з боку революційного пролетаріату, без його керівництва національно-визвольна боротьба приречена на поразку"¹⁴. Це питання потребує дальшої фундаментальної розробки.

Інтернаціоналістський досвід першої російської революції має постати в усіх гранях і відтінках у спеціальній монографії. Важливе значення має створення узагальнюючої праці з історії боротьби більшовиків з націоналістичними угрупованнями в 1905-1907 рр. До речі, аналіз програм буржуазних і дрібнобуржуазних партій може стати предметом спеціального дослідження. Доцільно було б підготувати комплексні праці, в яких аграрне і національне питання розглядалися б в єдиному дослідницькому контексті. Відомо, що боротьба селянства національних районів за землю була тісно пов'язана з визволенням від національного гніту. Ці та інші проблеми передбачають дальшу активність вчених у вивченні революції 1905-1907 рр. у Росії.

1 Ленін В.І. Повне збір. творів, т. 25, с. 69.

2 Гредескул Н.А. Россия и ее народы. - Пг., 1916, с. 64, 66.

3 Славинский М.А. Русская интеллигенция и национальный вопрос; Интеллигенция в России. - Спб., 1910.

4 Сидоров А.А. Иностранческий вопрос и идея федерализма в России. - М., 1912, с. 68.

5 Национальные движения в период первой русской революции /составитель Кузнецов И.Д./ - Чебоксары, 1985.

6 Революция 1905-1907 гг. в национальных районах России. - М., 1949, 1955.

7 Меерсон О. Национально-украинское движение в России в конце XIX - начале XX века. - М., 1928, с. 6, 9.

8 Лось Ф.Е. Национально-освободительное движение на Украине в период первой буржуазно-демократической революции в России /1905-1907 гг./ - В кн.: Национальный вопрос накануне и в период проведения Великой Октябрьской социалистической революции. - М., 1964, вып. I

9 Бурмистрова Т.Ю. Национальная политика большевиков в первой русской революции 1905-1907 гг. - Л., 1962.

10 История Коммунистической партии Советского Союза. - М., 1968, т.2.

11 Очерки истории Коммунистической партии Азербайджана. - Баку, 1963; Очерки истории Коммунистической партии Армении. - Ереван, 1967; Очерки истории Коммунистической партии Грузии. - Тбилиси, 1971; Очерки истории Коммунистической партии Украины. - Киев, 1977; Очерки истории Коммунистической партии Узбекистана. - Ташкент, 1974.

12 Пушкарева И.М. Гегемония пролетариата и интернациональная солидарность трудящихся России в революции 1905-1907 гг. - М., 1980.

13 Там же, с. 33.

14 Мінц І.І. Історія Великого Октябрю. - М., 1967, т. I, с. 400

В.В. Лигов
/Донецьк/

БОРОТЬБА В.І. ЛЕНІНА, БІЛШОВИКІВ ПРОТИ ЛІБЕРАЛЬНО-БУРЖУАЗНОЇ ОЦІНКИ УРОКІВ РЕВОЛЮЦІЇ 1905-1907 рр.

Комуністична партія Радянського Союзу одним з найважливіших завдань ідейно-виховної роботи вважає викриття буржуазної ідеології. Вивчення досвіду боротьби В.І. Леніна проти ліберальної буржуазії має дуже велике значення. В постанові ЦК КПРС "Про 110-річницю з дня народження В.І. Леніна" зазначено: "Багатюща ідейна спадщина Леніна, революційно-критичний дух його вчення, послідовність і твердість у захисті корінних принципів марксизму від опортуністичних перекохань, все його життя є невичерпним джерелом революційної думки і революційної дії для сучасного міжнародного комуністичного, робітничого і національно-визвольного руху"¹.

Визначним у діяльності В.І. Леніна й партії більшовиків після революції 1905-1907 рр. було викриття контрреволюційної ліберальної буржуазії, її спроб перевернути уроки першої російської революції.

Оцінка урокам першої російської революції давалася вже в період 1905-1907 рр., але з більшою чіткістю її оцінили політичні партії Росії в пізніший період. Як і в усьому політичному житті країни, тут виявилися два діаметрально протилежних погляди на революцію: буржуазний і пролетарський.

Серйозну небезпеку для партії пролетаріату становила ліберальна буржуазія та її партії, які, діючи більш витончено, ніж їх класові союзники, намагалися нав'язати демократичним колам і пролетаріату свою оцінку уроків революції 1905-1907 рр. Після поразки революції ліберально-буржуазні партії почали відкрите цькування революціонерів. Улітку 1907 р. В.І. Ленін вказував на наявність ліберальної течії, представники якої ставили своїм головним завданням "...зобразити нашу революцію, революційні способи боротьби, волелюбні лозунги, революційні традиції як щось низьке, елементарне, наївне, стихійне, безумне і т.д. ... аж до злочинного..."². В цьому злобному хорі контрреволюції в унісон лунали голоси кадетів, членів УРДП і навіть кількох письменників, які примикали до соціал-демократів і, за влучним виразом В.І. Леніна, намагалися "приладнатися так або інакше якнайправіше"³.

В.І. Ленін, більшовики доказували: "Перший і основний урок той, що тільки революційна боротьба має здатна добитися скільки-небудь серйозних поліпшень в житті робітників і в управлінні державою"⁴. Одне з головних завдань партії пролетаріату В.І. Ленін бачив у необхідності "... дбайливо оберігати ці традиції взагалі, культивувати їх, очищати від ліберальних /і опортуністичних/ паразитів"⁵.

Всіляко намагаючись дискредитувати революцію, ліберальна буржуазія вихваляла уступки царизму, зокрема, дозвіл на вибори Державної думи і закликала йти "законодавствувати" в ній⁶. Цю точку зору лібералів, по суті, поділяли меншовики-ліквідатори⁷. Ліберали і меншовики-ліквідатори вважали, що Дума "була реальною лінією боротьби", а повстання, політичні страйки, селянські і солдатські заворушення пустим ділом, "революційних романтиків"⁸. Таким чином, вони сіяли ілюзію можливості поліпшення становища народних мас шляхом позитивного законодавства в реакційній Думі. Викриваючи контрреволюційність кадетів і критикуючи меншовиків за підтримку лібералів, В.І. Ленін писав: "Щоб законодавствувати в Ш Думі, тре-

ба так або інакше, прямо або посередньо, з'єднатися з октябристами і стати цілковито на ґрунт контрреволюції та охорони її перемог"⁹. Більшовики пояснювали пролетаріату, що в умовах царського самодержавства неможливо поліпшити становище трудящих.

Зводячи наклеп на революцію, ліберали намагалися одночасно підкорити своєму впливові демократичний рух. Центр ваги революційної боротьби вони переносили на боротьбу конституційних сил проти самодержавства. Ліберали стверджували, що можливо мирним шляхом добитися поступок від царизму. Меншовики-ліквідатори та есери фактично підтримували кадетську ідею двох політичних таборів у революції¹⁰.

На прикладі революції 1905-1907 рр. В.І. Ленін показав, що тільки пролетаріат здатний послідовно виражати інтереси демократії, іти на чолі революції¹¹.

Період апогею пролетарської боротьби /1905 р./ був періодом, коли робітники, селяни, інші демократичні верстви населення добилися найбільших успіхів. Наступний період революції /1906 р. - перша половина 1907 р./ В.І. Ленін характеризує як період конституційних ілюзій селянської демократії. Маса ще вірила в "парламентаризм" самодержавства, а останнє, налякане революційною боротьбою пролетаріату, намагалося дійти згоди з кадетами; приміряло різного типу конституційні костюми, випробувало, яку міру реформи здатні прийняти "хазяї" Росії, пани найбільші поміщики¹².

В.І. Ленін підкреслював, що досвід конституції закінчився невдачею не тому, що не було відповідного бажання кадетів чи уряду, а тому, що об'єктивні суперечності російської революції виявилися настільки радикальними, що ніяке дипломатичне мистецтво не могло пристосувати їх до панування привілейованих поміщиків. За весь час революції ліберали не досягли успіху, не здійснювали жодного "... демократичного діла, яке б організувало народні сили в боротьбі за свободу"¹³.

Найголовніший урок революції 1905-1907 рр. "полягає в тому, - писав В.І. Ленін, - що ми бачили як діють різні класи російського народу... Вони показали себе на ділі, виявили, які їх справжні прагнення, за що вони здатні боротися"¹⁴. Лібералізм "довів свою контрреволюційність, свою нездатність керувати селянською революцією"¹⁵. Селяни дістали тяжкий, але корисний урок, писав В.І. Ленін, що "не бувати на Русі свободі, поки широкі маси народу вірять лібералам, вірять в можливість "миру" з царською владою, стороняться революційної боротьби робітників"¹⁶. Пролетаріат зрозумів необхідність зміцнення своєї організації, довів свою здатність іти "весь час на чолі революції"¹⁷.

Революція зазнала поразки, але її уроки показали, що "ніяка сила на землі не вдержить настання свободи в Росії, коли підніметься на боротьбу маса міського пролетаріату, відсуне хитких і зрадливих лібералів, поведе за собою сільських робітників і розорене селянство"¹⁸.

Всі здорові елементи партії наполегливо роз'яснювали масам уроки революції, захищали революційні традиції від наклепів ліберальної буржуазії та її посібників, готували пролетаріат, усі демократичні верстви населення до нової революції.

¹ Про 110-річницю з дня народження Володимира Ілліча Леніна : Постанова ЦК КПРС від 13 груд. 1979 р. - К., 1979, с. 4.

² Ленін В.І. Повне збір. творів, т. 16, с. 24.

³ Там же, с. 52.

- 4 Ленін В.І. Повне збір. творів, т. 19, с. 401.
- 5 Там же, т. 16, с. 22
- 6 Речь, 1907, 10/23/ июня.
- 7 Голос социал-демократа, 1908, № 8/9.
- 8 Ленін В.І. Повне збір. творів, т. 19, с. 355.
- 9 Там же, т. 16, с. 147.
- 10 В.И. Ленин и история классов и политических партий в России. -
М., 1970, с. 183.
- 11 Див.: Ленін В.І. Повне збір. творів, т. 16, с. III-III9.
- 12 Там же, с. 58.
- 13 Там же, с. II4.
- 14 Там же, т. 19, с. 402.
- 15 Там же, т. 17, с. 9
- 16 Там же, т. 19, с. 405.
- 17 Там же, т. 16, с. II2.
- 18 Там же, т. 19, с. 405.

ЗМІСТ

ВІД РЕДКОЛЕГІЇ	3
I. РЕВОЛЮЦІЯ 1905-1907 рр. У РОСІЇ І СУЧАСНІСТЬ	4
Кондуфор Ю.Ю. Революція 1905-1907 рр. - генеральна репетиція Великого Жовтня	4
Єрхов Г.П. Революційні, бойові і трудові традиції робітничого класу Донбасу	8
Шморгун П.М. В.І. Ленін і більшовицькі організації України в революції 1905-1907 рр.	11
Сарбей В.Г. Деякі підсумки і перспективи досліджень на Україні історії революції 1905-1907 рр.	15
Максимов О.М. Горлівське збройне повстання - найвища точка грудневого збройного повстання 1905 р. у Донбасі	21
Фоменко М.Ф. Використання революційних, бойових і трудова традицій у справі комуністичного виховання трудящих Горлівки.	24
II. БІЛЬШОВИЦЬКА ПАРТІЯ НА ЧОЛІ РЕВОЛЮЦІЙНОГО РУХУ МАС 1905-1907 рр.	28
Варгачук П.Л. Стан і завдання дальшого вивчення історії більшовицьких організацій України періоду революції 1905-1907 рр.	28
Поляков С.І. Діяльність В.І. Леніна і керованих ним закордонних більшовицьких організацій щодо повернення більшовиків-емігрантів у Росію в 1905-1907 рр.	30
Попик В.І. Використання більшовиками України виборів у Державні думи для політичного виховання мас у період революції 1905-1907 рр.	32
III. ПРОЛЕТАРІАТ - ГЕГЕМОН РЕВОЛЮЦІЇ 1905-1907 рр.	35
Пушкарьова І.М. Гегемонія пролетаріату та інтернаціо- нальна солідарність трудящих Росії	35
Полухіна О.М. В.І. Ленін про революцію 1905-1907 рр. як завершальний період формування класової свідомості російського пролетаріату	38
Горякіна В.С. Робітничий клас і національно-визволь- ний рух трудящих України в 1905-1907 рр. /До проблеми гегемонії пролетаріату в буржуазно-демократичній революції/	41
Прийменко О.І. До питання про профспілковий рух у Росії в 1905-1907 рр.	44
Грибовський В.Г. Політичне виховання робітників Катеринославщини в період революції 1905-1907 рр.	46
Константинов В.О. Революційна боротьба робітників скляної промисловості Донбасу	48

Нестерцова С.М. Грудневе збройне повстання на Катерининській залізниці	50
Кізченко В.І. Розвиток революційних традицій у громадському побуті робітників Донбасу періоду революції	52
IV. СЕЛЯНСТВО – СОЮЗНИК РОБІТНИЧОГО КЛАСУ В РЕВОЛЮЦІЙНІЙ БОРОТБІ 1905–1907 рр.	55
Михайлюк О.Г. Революційна діяльність більшовиків України на селі	55
Сабадирьов І.Д. Про пропаганду ленінської аграрної програми серед селянства України	58
Якименко М.А. Вплив революції 1905–1907 рр. у Росії на переселенську політику царизму	61
Шляхов А.Б. Революційні зв'язки емігрантів-потомків з Росією в 1905–1914 рр.	62
V. БУРЖУАЗІЯ, ДРІБНОБУРЖУАЗНІ ВЕРСТВИ НАСЕЛЕННЯ ТА ЇХ ПАРТІЇ В 1905–1907 рр.	64
Парасунько О.А. Назрівання революційної кризи в Росії на початку ХХ ст. /на матеріалах України/	64
Лавров Ю.П. Антинародна діяльність з'їзду гірничопромисловців Півдня Росії в період революції	67
Волощенко А.К. Земський рух на Україні напередодні та в період революції 1905–1907 рр. /проблеми, постановка питання/.	70
VI. МІЖНАРОДНЕ ЗНАЧЕННЯ РЕВОЛЮЦІЇ 1905–1907 рр.	73
Ісламов Т.М. Австро-Угорщина і революція 1905–1907 рр.	73
Фалькович С.М. Революція 1905–1907 рр. і Польща	74
Сміян П.К. Вплив революції 1905–1907 рр. на розвиток національно-визвольного руху на Закарпатті	77
VII. ПРОБЛЕМИ ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА ІСТОРІЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1905–1907 рр.	80
Кір'янов Ю.І. Зведені публікації промислових підприємств як джерело вивчення економічного становища робітничого класу Росії в 1905–1907 рр.	80
Демченко Є.П. Політична графіка України 1905–1907 рр. та її роль у революціонізуванні народних мас	82
Петришина Л.В. Питання політичного виховання робітничого класу в більшовицькій пресі 1905–1907 рр.	86
Дмитрієнко М.Ф. Листівки більшовиків України – важливе джерело з історії революції	87
Ткачук А.П. Питання культури й освіти на сторінках більшовицьких газет "Вперед", "Пролетарий", "Новая жизнь"	89
Терещенко О.Г. Марксистсько-ленінська література в бібліотеках Півдня Росії в 1905–1907 рр.	91
Диченко О.А. Радянські публікації документів про грудневе збройне повстання 1905 р. на Україні	93
VIII. ПРОБЛЕМИ ІСТОРИОГРАФІЇ ІСТОРІЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1905–1907 рр.	95
Дунаєвський В.А. Використання В.І. Леніним і більшовиками в роки першої російської революції досвіду революційних боїв на Заході	95
Вандалковська М.Г. Вплив революції 1905–1907 рр. на розвиток історичної науки	98

Моїсеєнкова Л.С. Революція 1905 р. і проблема кризи російської буржуазно-ліберальної історіографії другої половини XIX - початку XX ст. /до питання про еволюцію історичних поглядів П.Г. Виноградова/	100
Волобуєв О.В. Критика теоретичних основ ліберально-буржуазної концепції революції 1905-1907 рр.	101
Воробей П.І. Зростання революційної активності робітничого класу України в 1905 р. /історіографія проблеми/	103
Кулешов С.В. Національне питання в революції 1905-1907 рр. /деякі проблеми історіографії/	105
Ликов В.В. Боротьба В.І. Леніна, більшовиків проти ліберально-буржуазної оцінки уроків революції 1905-1907 рр.	108

СОДЕРЖАНИЕ

ОТ РЕДКОЛЕГИИ	3
I. РЕВОЛЮЦИЯ 1905—1907 гг. И СОВРЕМЕННОСТЬ	4
Кондуфор Ю.Ю. Революция 1905—1907 гг. — генеральная репетиция Великого Октября	4
Ерхов Г.П. Революционные, боевые и трудовые традиции рабочего класса Донбасса	8
Шморгун П.М. В.И. Ленин и большевистские организации Украины в революции 1905—1907 гг.	II
Сарбей В.Г. Некоторые итоги и перспективы исследований на Украине истории революции 1905—1907 гг.	15
Максимов А.М. Горловское вооруженное восстание — высшая точка декабрьского вооруженного восстания 1905 г. в Донбассе	21
Фоменко Н.Ф. Использование революционных, боевых и трудовых традиций в деле коммунистического воспитания трудя- щихся Горловки	24
II. БОЛЬШЕВИСТСКАЯ ПАРТИЯ ВО ГЛАВЕ РЕВОЛЮЦИОННОГО ДВИЖЕНИЯ МАСС 1905—1907 гг.	28
Варгатюк П.Л. Состояние и задачи дальнейшего изучения истории большевистских организаций Украины периода революции 1905—1907 гг.	28
Поляков С.И. Деятельность В.И. Ленина и руководимых им загра- ничных большевистских организаций по возвращению большевиков- эмигрантов в Россию в 1905—1907 гг.	30
Попик В.И. Использование большевиками Украины выборов в Государственные думы для политического воспитания масс в пе- риод революции 1905—1907 гг.	32
III. ПРОЛЕТАРИАТ — ГЕГЕМОН РЕВОЛЮЦИИ 1905—1907 гг.	35
Пушкарева И.М. Гегемония пролетариата и интерна- циональная солидарность трудящихся России.	35
Полухина О.Н. В.И. Ленин о революции 1905—1907 гг. как завершающем периоде формирования классовой сознательности российского пролетариата	38
Горякина В.С. Рабочий класс и национально-освободительное движение трудящихся Украины в 1905—1907 гг. /к проблеме гегемонии пролетариата в буржуазно-демократической революции/. . . .	41
Прийменко А.И. К вопросу о профсоюзном движении в России в 1905—1907 гг.	44
Грибовский В.Г. Политическое воспитание рабочих Екате- ринославщины в период революции 1905—1907 гг.	46
Константинов В.А. Революционная борьба рабочих стекольной промышленности Донбасса	48

Нестерцова С.М. Декабрьское вооруженное восстание на Екатеринбургской железной дороге	50
Кизченко В.И. Развитие революционных традиций в общественном быту рабочих Донбасса периода революции	52
IV. КРЕСТЬЯНСТВО — СОЮЗНИК РАБОЧЕГО КЛАССА В РЕВОЛЮЦИОННОЙ БОРЬБЕ 1905—1907 гг.	
Михайлюк А.Г. Революционная деятельность большевиков Украины в деревне	55
Сабандырев И.Л. О пропаганде ленинской аграрной программы среди крестьянства Украины	58
Якименко Н.А. Влияние революции 1905—1907 гг. в России на переселенческую политику паризма	61
Шляхов А.В. Революционные связи эмигрантов—потемкинцев с Россией в 1905—1914 гг.	62
V. БУРЖУАЗИЯ, МЕЛКОБУРЖУАЗНЫЕ СЛОИ НАСЕЛЕНИЯ И ИХ ПАРТИИ В 1905—1907 гг.	
Парасунык О.А. Назревание революционного кризиса в России в начале XX в. /на материалах Украины/	64
Лавров Ю.П. Антинародная деятельность съезда горнопромышленников Юга России в период революции	67
Волощенко А.К. Земское движение на Украине накануне и в период революции 1905—1907 гг. /проблемы, постановка вопроса/	70
VI. МЕЖДУНАРОДНОЕ ЗНАЧЕНИЕ РЕВОЛЮЦИИ 1905—1907 гг.	
Исламов Т.М. Австро-Венгрия и революции 1905—1907 гг.	73
Фалькович С.М. Революция 1905—1907 гг. и Польша	74
Смилян П.К. Влияние революции 1905—1907 гг. на развитие национально-освободительного движения в Закарпатье	77
VII. ПРОБЛЕМЫ ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЯ ИСТОРИИ РЕВОЛЮЦИИ 1905—1907 гг.	
Кирьянов Ю.И. Сводные публикации промышленных предприятий как источник изучения экономического положения рабочего класса России в 1905—1907 гг.	80
Демченко Е.П. Политическая графика Украины 1905—1907 гг. и ее роль в революционизировании народных масс	82
Петришина Л.В. Вопросы политического воспитания рабочего класса в большевистской печати 1905—1907 гг.	85
Дмитриенко М.Ф. Листовки большевиков Украины — важный источник по истории революции	87
Ткачук А.П. Вопросы культуры и образования на страницах большевистских газет "Вперед", "Пролетарий", "Новая жизнь".	89
Терещенко А.Г. Марксистско-ленинская литература в библиотеках Юга России в 1905—1907 гг.	91
Диченко О.А. Советские публикации документов о декабрьском вооруженном восстании 1905 г. на Украине	93
VIII. ПРОБЛЕМЫ ИСТОРИОГРАФИИ ИСТОРИИ РЕВОЛЮЦИИ 1905—1907 гг.	
Дунаевский В.А. Использование В.И. Лениным и большевиками в годы первой российской революции опыта революционных боев на Западе	95
Вандалковская М.Г. Влияние революции 1905—1907 гг. на развитие исторической науки	98

Моисеенкова Л.С. Революция 1905 г. и проблема кризиса русской буржуазно-либеральной историографии второй половины XIX – начала XX вв. /к вопросу об эволюции исторических взглядов П.Г. Виноградова/	100
Волобуев О.В. Критика теоретических основ либерально-буржуазной концепции революции 1905–1907 гг.	101
Воробей П.И. Рост революционной активности рабочего класса Украины в 1905 г. /историография проблемы/	103
Кулешов С.В. Национальный вопрос в революции 1905–1907 гг. /некоторые проблемы историографии/	105
Лыков В.В. Борьба В.И. Ленина, большевиков против либерально-буржуазной оценки уроков революции 1905–1907 гг.	108

АКАДЕМИЯ НАУК УКРАИНСКОЙ ССР
Институт истории

ИСТОРИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ
ОТЕЧЕСТВЕННАЯ ИСТОРИЯ

Республиканский межведомственный сборник научных трудов
Основан в 1975 г.

Выпуск 9

/На украинском языке/

Затверджено до друку вченою радою Інституту історії АН УРСР

Редактор Э.П. Богачук
Художній редактор Л.О. Комяхова
Технічний редактор Л.М. Муравцева
Коректор О.О. Ісарова

Інформ. бланк 5386

Підп. до друку 23.09.83. БФ 00750. Формат 70x108/16. Папір офс. № 1.
Офс. друк. Ум. друк. арк. 10,15. Ум. фарбо-відб. 10,39. Ум.-вид.
арк. 10,25. Тираж 500 пр. Зам. 0435. Ціна 1 крб. 20 к.

Видавництво "Наукова думка", 252601, Київ-4, Репіна, 3.
ВНІ УкрНДІНТІ, Київ-171, вул. Горького, 180.